

Васіль Быкаў

Пахаджане

Мінск
1999

ВУЦІНЫ СТАТАК

Невялічкі вуціны статак рыхтаваўся ў вырай.

На азёрах ужо ўсталявалася восень, стала сыцюдзёным паветра, дзьмулі напорыстыя паўночныя вятры. Колькі дзён запар з няласкавага хмарнага неба чуліся разьвітальныя крыкі журавоў – тыя ўжо ляцелі туды, дзе грэла сонца, была цеплыня і шмат корму. Вуціны статак яшчэ там ня быў; вутачкі вывеліся апошняй вясной у тутэйшым возеры, за лета падраслі сярод трысьнягу ды асакі і дбалі толькі пра адно – як наесціся. Сёлета з кормам стала кепска, ад няспынных дажджоў вада ў азёрах стаяла высокая, падтапіла берагі сенажацяў; буза, якую заўжды падабалі вуткі, апынулася глыбока пад вадой, даставаць зь яе корм было нязручна і цяжка. Ды й корму там чамусь усё менела, бо здатныя мясціны пазамывала пяском з раскапаных экскаватарамі берагоў. Вуткі да восені пачуваліся слабымі, кепска раслі і заўсёды былі галодныя.

Стары вуцяк ужо колькі дзён адчуваў пэўны трывожлівы неспакой – трэ было ляцець. Вадзяное птаства падпарадкоўвалася інстынctu, спрадвечнай птушынай волі, якая пэўнаю восеньскаю парой гнала птушак на поўдзень, дзе быў паратунак ад голаду й сыцюжы. Але гэты малады статак ня ведаў таго і, мусіць, мала што адчуваў. Змучаныя летнім недаяданьнем вуткі не пераставалі куляцца ў вадзе куцымі задкамі і шныпарыць па дне нястомнымі дзюбамі.

Неяк ураньні, як troхі пасьвятлела неба, нізка над хмарами, лапочучы крыльлем, праляцеў вуціны шнурок, – гэта выправіўся ў вырай суседні статак з бліжняй затокі. Адчуўшы чарговы прыступ неспакою, вуцяк troхі прыўзняўся ў вадзе і трывожліва заляскатаў крыльлем, даючы тым знак увагі свайму невялічкаму статку. Але ніводнай зь ягоных вуцятаў не было побач. Тады ён хуценька паплыў уздоўж трысьнягу гэтага даўжэзнага, на колькі вёрстаў возера і хутка ўбачыў усіх. Ягонныя вуткі зь нейкай неранейшай жвавасьцю куляліся ў мутнай вадзе, і вуцяк зразумеў: яны патрапілі на спажыву.

Тутэйшы бераг быў голы, без травы і кустоў. Наводдаў за гарбатым пагоркам высіліся два закапцелыя коміны, у неба зь якіх няспынна плыў дым. Увогуле тут было зацішна, пагорак затуляў невялічкую затоку ад сыцюдэнага паўночнага ветру. Але неверагодна, каб тут выдалася кормнае месца, ды, мусіць, так. Інакш бы вуткі не мітусіліся з такой жвавасьцю, нібы ў апошні раз прагнучы наесціся. Вуцяк таксама нырнуў паблізу, звыкла працерабіў дзюбкай па мяккім дне і адразу адчуў і сыцяміў, адкуль корм. У вадзе, схаваны

пад крутым берагам, тырчэў канец бэтоннай трубы, зь якой штось плаыло ў возера – мутнае, але прыемнае на смак.

У той дзень вуткі добра напіхалі свае тугія вальі, пад вечар ледзьве варушыліся на вадзе і заначавалі купкай у недалёкім рэдзенькім трысьнягу. Вуцяк, які таксама з поўным вальлём прыплыў туды апошні, стомлена задрамаў, закальханы на дробных хвалях, маючы пэўны намер заўтра ляцець.

Але назаўтра, як толькі ў небе над возерам стала віднець, вуціны статак навывперадкі памкнуў з трысьнягу ў затоку. Вутачкі адразу пачалі апантана куляцца, ныраць – сілкавацца. Мусіць, перад адлётам нягожа было надта набіваць свае вальі, але вуцяк ня мог перапыніць іхнюю прагнасьць. Ды і сам ахвотна падсілкоўваўся разам, думачы: хай наядуцца, а ўжо затым ён іх падыме ў палёт. Мусіць, такой жа думкі была і старая вуціха-маці, якая напачатку падплыла да вуцяка, коратка крэкнула і адразу падалася да статку. Яна і падрослых вутчак не пакідала без нагляду, хоць порсткія дочкі ўжо ня надта і слухалі яе. Ня тое што некалі малыя...

Гэтаксама ва ўвішняй мітусьні прамінуў і другі дзень. Вуткі ўволю наеліся, і ледзьве прыплылі ўвечары ў зацішны трысьнёг. За імі прыплыў вуцяк, і ўвесь невялічкі статак супакоена зазыбаўся на ціхай вадзе.

Назаўтра ранкам вуцяк выплыў з трысьнягу першым і гучным ляскатам крылаў падаў знак сабрацца да яго бліжэй. Вуціны статак адразу ажывеў, абудзіўся, але да вуцяка падплылі толькі тры вутачкі, астатнія порстка пашыбавалі пад кормны абрыў. То ўжо было непаслушэнства, вуцяк гатовы быў моцна абурыцца. Але ня ўмеў як – вуціная мова была памяркоўная і скупая. Свой новы сыгнал крыламі ён адрасаваў да вуціхі, якая была таксама скіравала за вуткамі. Тая змушаная была вярнуцца, нешта пракрэкала, што на вуцінай мове магло значыць: дай вуткам паесыці! Вуцяк даў папасьвіцца, але да паўдня, ня болей. У паўдзён ён там жа, пад абрываам, крыламі і гукам даў зразумець статку, што трэба канчаць сілкавацца, пара ў вырай. Яны на возеры апынуліся ці не апошнія. Як бы не спазьніліся.

Яго, аднак, кепска слухаліся, некаторыя ўсё спрабавалі ныраць, нібы баючыся страціць апошнія, здатныя да таго хвіліны. І вуцяк сыяміў, што марныя яго захады, тым болей што і вуціха неўзабаве далучылася да неслухаў. Адна толькі меншанькая вутачка Шарэчка гайдалася каля вуцяка-бацькі, здаецца, маўкліва падзяляючы ягоны клопат.

Вуткі яўна ня мелі ахвоты нікуды ляцець, ім няблага стала і тут.

Вуцяк ня ведаў, што зь імі рабіць, як растлумачыць, што то – небясьпечна. Калі яны спозьняцца, у паднябесьсі іх можа захапіць непагадзь, а то й сьнег, яны загінуць, не даляцеўшы да цёплага выраю. А то яшчэ ўдараць маразы, і возера замерзьне. Тады яны застануцца бяз корму і прападуць таксама. Свой клопат ён з абурэньнем, гучна крэкаючы і хлопаючы па вадзе крыльлем, давёў статку, як той урэшце наеўся, і вуткі перасталі ныраць. Ды яму ня надта паверылі. Сапраўды, дагэтуль жа было не сыцюдзёна, даволі зацішна ў гэтай прыхаванай за пагоркам затоцы. А галоўнае – нагрэтая за лета вазёрная вада здавалася цяплейшаю за паветра, зь яе не хацелася вылазіць. Ды вуцяк ведаў, што так будзе нядоўга, што возера ўрэшце замерзьне. А лёд – пагібель для вуцінага племя. Ды на ўсе ягонныя захады вуткі не адгукаліся, ня верачы яму. Вуціха-маці коротка і выразна павяла крылом – у адзін бок, затым у другі, што значыла: можа, замерзьне, а можа, і не. Затое тут корм.

Так, тут быў корм, які ўжо праклінаў вуцяк, бо той корм зьявіўся дужа не ўпару, – ня там і не тады, калі быў патрэбны. Цяпер тая нечаканая сытасьць пагражала згубіць вутак. Як і іхная згаладнелая сквапнасьць. Вуткі за некалькі дзён прыкметна пацяжэлі і з заўжды туга набітым вальём выглядалі няўклюдзі. З такім вальём вельмі проста было нават не ўзялаець у паветра, а ня толькі адолець даўгі і турботны шлях у цёплыя краі. Але што мог вуцяк?

Ён мог бы ляцець адзін або з Шарэчкай, якая пакуль што слухалася яго. Але ён не хацеў кінуць астатніх, гэтых пражэрлівых, сквапных дурніц, якія не хацелі разумець, што іх чакае. Вуцяк так затрывожыўся, што сам перастаў ныраць у мутную ваду, адно кружыў у затоцы ды ляскаў па вадзе крыльлем, тым выказваючы свой клопат і гнеў. Ды, здаецца, на вуцяка ўжо перасталі звяртаць увагу.

Аднойчы ўранку ён згледзеў, як стравянелы пагорак зводдаль нібыта пакрыўся плесняю – то браўся першы перадзімовы іней; у паветры надта марозіла. Але вада ў затоцы па-ранейшаму была цёплая, спрэс над ёю курэла лёгка, празрыстая пара, у якой асабліва жвава пачуваліся вуткі. Вуцяк тады зрабіў ці не апошнюю спробу вывесці іх на возера і ўзняць на паветра. Але неўзабаве сыціміў, што ніводная зь іх ужо не паднімецца – так усе ацяжэлі ад празмернай сытасьці. І ўсё ня кідаюць ныраць – наядацца. Кожнага дня пад вечар туга набівалі абвіслыя вальмі. Корму ля трубы ня менела.

Вуцяк быў ужо не малады векам, аж тры восені запар лётаў у вырай і кожную вясну вяртаўся на сваё возера. І ён ня мог не

разумець, чым скончыцца вуцінае непаслушэнства. Ён толькі ня ведаў, як сам павінны паставіцца да таго. Але і ратавацца самому таксама ўжо рабілася позна. Тады ён меў апошнюю размову з вуціхай-маці, якая адна магла яму паспрыяць. Ды не схацела. Мабыць, як заўжды, не хапіла яе вуцінага розуму.

Між тым на берагі лёг першы лёгкі зазімак. Пагорак забялеўся пад сьнегам, нават стаў прыгажэйшы, чым быў дагэтуль. А затока ўсё дымелася пад цёплай духмянай парай. У ёй надзвычай порстка і ўвішна пачуваліся вуткі. Адноўчы ўранку вуціха-маці так і сказала вуцяку: дарма турбуеся: тут будзе ня горш, чым у выраі. Тут – цывілізацыя, труба пракорміць. А мароз? – запярэчыў вуцяк. А марозу, можа, і ня будзе, адказала вутка. Не было ж яго ўлетку...

Вуцяк разумеў, што яна памыляецца, але ня ўмеў як пераканаць яе ў тым. Асабліва, калі яе падтрымалі астатнія вуткі. Нават яго ўлюбёная Шарэчка і тая апошнім часам надта ацяжэла і болей трымалася на вадзе каля маці. Вуцяк усё болей заставаўся ў адзіноце і парой пачынаў сумнявацца ў сваёй праўдзе. А можа і насамрэч марозу ня будзе? Не бывае ж яго на поўдні, куды лятуць птушкі ў вырай.

Але то – на поўдні. Тут жа была калі й ня поўнач, дык нешта блізкае да яе. Чакаць чагось ладнага, мабыць, тут было марна. Ды вуткі, як і людзі, мелі патрэбу заўжды спадзявацца на лепшае. А што лепшае – падманная рэч, вуткі таго не разумелі.

Неяк уначы стала дужа сьцюдзёна, азяблыя вуткі ледзьве дачакаліся раньня. І тады ўбачылі, што бераг у трысьнягу ўзяўся прыгожым тонкім лядком. Некаторыя нават паспрабавалі яго дзюбкамі, на смак ён падабаўся і хутка таяў. Каб выплыць у затоку, яго лёгка праламвалі вальямі і лапкамі і так дапяліся да кормнай трубы. Але назад статак ужо не пасыпеў – трысьнёг за дзень спрэс паўмярзаў у лёд. Вуціха-маці тады ўскараскалася на ледзяны закраек і валюхаста пашкандыбалала пешшу. За ёй гэтаксама няўклудна пабрылі вуткі, – ім карцела начаваць там, дзе прывыклі. Вуцяк туды не пайшоў і застаўся на вольнай вадзе ў затоцы.

Але і затока вузела. Мароз паволі і настойліва пашпыраў на возеры свае ледзяныя абшары. Праз колькі дзён у затоцы застаўся невялічкі лапічак чыстай вады ўздоўж берагу. Там увесь дзень і сноўдалі вуткі. Праўда, ня ўсе. Іншыя вылязалі на лёд і паныла сядзелі, нібы чагось чакаючы. Сярод іх быў вуцяк. Ён ужо нікуды іх ня клікаў – не было куды клікаць. Ён толькі маўкліва дакараў сябе, што не намогся ў свой час змусіць іх падняцца ў вырай. Але як было

адарваць згаладнелы статак ад багатага корму? Цяпер навошта корм?

Начавалі цяпер у цеснай палонцы, і неяк уранку згледзелі, што коміны, якія вытыркаліся ўдалечы з-за засьнежанага пагорку, перасталі дыміць. Тое вутак ня надта спалохала. Спалохаліся яны, калі адчулі ў вадзе, што з бэтоннай трубы не цячэ нічога. Вуткі ня ведалі, што гэта збанкрутаваў завод, і труба перастала дзеяць. Як і ўсё астатняе на заводзе. А вузкая палонка тым часам усё вузела. Пакуль лёд аканчальна не самкнуўся зь берагамі.

...Як зноў настала вясна і стомленыя статкі гусей, журавоў ды вутак пачалі вяртацца з далёкага выраю, яны ў азёрнай затоцы не знайшлі нікога.

Толькі рэшта мокрых стракатых пёрак дзе-нідзе гайдалася ў трыснягу і ля берагу. То было усё, што засталася ад сытага бясыпчнага вуцінага статку.

КОШКА І МЫШКА

Мышка ў той день увогуле была сытая, але яна была маладая, цікаўная і доўга не магла сядзець на адным месцы. Тым болей у яе цёмнай норцы, дзе нічога не было відаць, нічога не чуваць. А поруч, на падворку – яна ўжо ведала – была процьма цікавага, асабліва пад лапухамі, дзе бегалі порсткія кузуркі, сядзелі, варушачы вусамі, чорныя жукі, а на травяных галінках круцілі рожкамі дзівосныя сьлімакі ў цывярдых, скурчаных ракавінах. Увогуле мышка была далікатная, добразычлівая да малых насельнікаў падворку. Яе таксама ніхто асабліва ня крыўдзіў, і яна думала, што дужа баяцца там не было чаго. Яна імкнулася быць аптымісткай.

Праўда, яна ўжо чула, што недзе там час ад часу паяўляецца страшны мышыны вораг – кот. Але мышцы яшчэ не даводзілася спатыкаць яго, і яна думала, што і не давядзецца. Навошта кату цікаваць малую палахлівую мышку – мабыць, яму лепей мець справу зь вялікімі пацукамі. З мышкі які наедак?

Той раз яна магла б і не вылазіць з норкі, але ўзяла ды вылезла.

На падворку пад лапухамі было цёпла, аж горача, і ціха, – мабыць, жывёлу яшчэ не прыгналі з поля. Побач шорхалася ў пяску квактуха – старая, рабая курыца, якая квохнула разы два, заўважыўшы мышку. Мышка шмыргнула ля яе далей да прызбы і раптам толькі ростачна піснула. Аднекуль зьверху на яе пляцнуліся дзьева кіпцюрыстыя лапы – бегчы ўжо не было як. Канечне, то была

кошка – маладая, юрлівая, зь белымі прыгожым лапкамі. Мышка сыпярша спалохалася, але тыя лапкі абыходзіліся зь ёй далікатна, і тое супакойвала. І мышка падумала, што ўвогуле ёй пашэнціла – было б куды горш апынуцца ў страшных кіпцорох ката. А там, можа, і нічога яшчэ ня здарыцца, – мышка хацела быць аптымісткай.

І праўда, не ўчыніўшы ёй вялікага болю, кошка падхапіла мышку зубамі і вынесла на чысты, падмецены падворак. Мышка напружана думала, і ўсё так выходзіла, што кошка палуднаваць ёй не збіраецца. Інакш бы яна пад'ела ў зацішку, ля лапухоў. На падворку нікога не было, кошка паклала мышку ў доле. Мабыць, можна было б паспрабаваць уцячы, але мышка не хацела выказваць непаслушэнства і тым злаваць кошку. Яна ўсё спадзявалася на лепшае. Тады кошка далікатна штурхнула яе лапкай пад бок, нібы патураючы бегчы. І праўда – мышка пабегла.

Зусім ужо блізка было да норкі, як кошка ўсё ж дагнала яе і дужа ўпілася кіпцюрамі ў хрыбціну. Мышцы стала дужа балюча, і яна аж перастала дыхаць. Але неўзабаве і супакоілася, бо кошка ўсё не сыпяшалася яе хрумстаць. Пэўна, то была добрая кошачка, яна толькі хацела пагуляць з мышкай. Тады мышка зьнерухомела і, бы нежывая, перавярнулася лапкамі ўтору. Тое, відаць па ўсім, спадабалася кошцы, якая абедзвюма лапкамі пачала кідаць з боку на бок маленькую сімулянтку, бы запрашаючы яе да гульні. Гуляць мышка ўвогуле любіла, і, хоць цяпер і баялася трохі, але ўсё не магла паверыць у кепскае. Ужо надта лагодна, бяз злосьці ставілася да яе ладная кошачка, няўжо гэткая можа зьесці рахманую мышку?

Мусіць, мышка магла б яшчэ ўцячы, асабліва калі ў гэтай гульні апыналася бліз лапухоў, ды ў яе ўсё не ставала рашучасьці. Зноў жа, яна была аптымістка, дагэтуль жа нічога кепскага зь ёй не здарылася. Але во кошка ці, можа, таму што нагулялася, ці зь якой іншай прычыны, дужа цяўкнула мышку ля шыі – ад болю ў той аж памутнела ўваччу. Кошка тым часам паклала мышку ля ног, азірнулася па бакох, – падобна, яна адпачывала. Ці можа, разважала, каб пусьціць мышку? Павінна была б пусьціць, бо мышцы было блага, наўрад ці яна цяпер магла б уцячы. Але яна спадзявалася.

Яна верыла ў дабрыню, тым болей ад такой ладнай маладой кошкі, якой яна не зрабіла нічога кепскага. Нават не раззлавалася на яе. Мышка разумела, што ўвогуле кошкі – ворагі мышак, але ж, мусіць, і кошкі бываюць розныя: злыя і добрыя. Таксама, як і мышы. Яна во, напрыклад, зусім добрая мышка, нікому нікага зла не ўчыніла. Не пакрыўдзіла ніводнае кошкі. Навошта ж кошцы забіваць

яе? Каб папалуднаваць? Але ж тое можна зрабіць зь якой іншай мышкай, не абавязкова зь ёю.

Кошка ўсё азіралася па бакох, нібы чакаючы чаго, а мышка нерухома ляжала ў доле і разважала. Разважала пра справядлівасць. Усё ж несправядліва ўладкаваны сьвет, калі адныя істоты дужыя і нахабныя, а іншыя слабыя і палахлівыя. Слабым і палахлівым жывецца кепска, і мусіць, таму яны дбаюць пра справядлівасць, дабрыню і спагаду. Ды дужыя не зважаюць на тое. А і праўда, нашто дужым спагада? Дужым патрэбна яшчэ болей сілы, бо сілу сіла дае. А што во рабіць беднай мышцы, у якой ці не зусім перакушаны карак?

Але ж кошка зусім ня страшная, нават прыгожая – і пыска, і вусікі, хаця навошта яна аблізваецца? Што тое значыць?

І раптам кошка страпанулася, зыркнула касымі вочкамі ў бок недалёкага ганку. Мышка сыцлася ўсім сваім маленькім цельцам – на ганку, пагрозыліва выгнуўшы хвост, стаяў страшны мардаты кот; мабыць, ён ужо згледзеў наводдаль кошку зь небаракай-мышкай. Кошка, пэўна ж, сталахаўшыся, дужа хапнула зубамі мышку і кінулася пад лапухі.

Там яна разам прыкончыла бедную мышку, апошняяй думкай якой было: добра, што яны ўратаваліся ад ката.

Мышка да канца заставалася аптымісткай.

ПАГІБЕЛЬ ЗАЙЦА

Усю ноч напярэдадні сьмяротнага пакараньня заяц ня спаў – сядзеў апанурыўшыся пад роснай хваіной, думаў. Думаў, аднак, не пра заўтрашнюю пагібель, а пра свой няўдалы, пагібельны лёс.

Пачалося ўсё год таму, напрудвесні, як па лесе пракацілася пагалоска, што на прырэчнай баравінцы зьбіраюцца лесавыя зьвяры, каб вырашыць штось важнае і абавязковае. Заяц хацеў ня йсьці. Што ён – дурны? Хай ідуць і вырашаюць сьмелыя і дужыя – ваўкі, мядзьведзі, лісы.

Ён жа толькі заяц – самы слабы, палахлівы, прыгнечаны. Але зайчыха тады сказала: ідзі, бо яны там бяз нас могуць вырашыць зьвесці ўвесь заечы род. Хто абароніць?

І ён пайшоў. Прыскакаў і сеў зводдаль на куп'істай імшарыне, пачаў слухаць. Першым выступіў, канешне ж, самы дужы і сьмелы – мядзьведзь. Абцёр кіпцюрыстаю лапай сытую пысу і пачаў даводзіць, што жыць у безуладдзі нягожа, што ўсе ў навакольных лясах інтэгруюцца, ладзяць моцную ўладу – цывілізуюцца. Як і ў людзей.

Трэба і ім так. Для таго сёння неабходна абраць галоўнага Ўпраўцу. Тут жа раздаліся глухаватыя воплескі ўхвалы, і ліска Дзям'янаўна адразу запрапанавала Ўпраўцам абраць мядзведзя. Мядзведзь падзякаваў за давер ды адмовіўся. Скажаў, што стары, хворы, сілы стала зусім мала. Учора на ўзлеску ня здолеў задраць калгаснага быка – гэтак занядужаў мядзведзь. Тады запрапанавалі шэрага ваўка. Ужо гэты ў самай сіле і задзярэ, каго схоча. За тое лета перадраў ці ня ўвесь калгасны авечы статак. Зьвяры памеркавалі ды адкінулі прапанову наконт шэрага – разважылі так: гэты можа перадраць і ўсё зьвяр'ё ў лесе. Толькі дай яму ўладу. Тады хтось запрапановаў зайца.

З нечаканкі заяц аж падскочыў на купіне – такога ён не прадбачыў. Ад здзіўленьня і хваляваньня ў яго зацяла дых, і ён нічога ня мог сказаць – ні пагадзіцца, ні адмовіцца. Ягоная маўчанка была зразуметая як згода, і зайца прызначылі галоўным Упраўцам ляснога зьвяр'я.

Сьпырша заяц ня надта і разумеў свае правы ды абавязкі, думаў: будуць усе кланяцца пры сустрэчы, а ён абавязкова ветліва адказваць. Ён быў натуры няпомсьлівай і нікому зла не хацеў. Зайчыха ж дужа парадавалася, казалася: ну цяпер ужо прэйдзем на жытло ў сухі хвойнік, хопіць гібець ля сырога балота. Аж крыху паеся наваліліся турботы, ды не абыякія. Уладарны мядзведжы клан запатрабаваў права перабрацца ў суседнюю пушчу – бліжэй да борцяў з пчоламі, а пушчу наогул падзяліць з суседнім зьвяр'ём, каб мядзведзям было дзе паляваць. Дарма Ўпраўца спасылаўся на міжлесавыя пагадненьні, на забарону мяняць лесавыя межы. Мядзведзі казалі, што ён няўмека і бездар, калі ня здрайца. Тым часам ваўкі рубам паставілі пытаньне пра зімовы харч. Улетку яны харчаваліся з уласнай ініцыятывы – кожны паасобку з калгасных статкаў. Але ўзімку статкі заганыліся ў хлявы пад ахову вартульнікоў з вострымі віламі – як было да іх падступіцца? І ваўкі сталі насядаць на лесавога Ўпраўцу – давай харч! Лісы ў сваю чаргу схачелі па кураццы кожнага дня, а выдрам, бач, ня стала хапаць рыбы ў рацэ – пагінула ўзімку ад задухі. Горш за ўсё стала Ўпраўцу, калі зьвяры, бы змовіўшыся, запатрабавалі ад яго даляраў. Маўляў, усё зьвяр'ё навакол займела даляры, на якія можна здабыць усё, што хочаш. Чым зьвяры гэтага лесу горшыя за іншых? Ім таксама патрэбныя даляры, а не якія паперкі з партрэтамі галоўнага зайца. Калі Ўпраўца пачаў аднеквацца і даводзіць свае прычыны, усе хорам казалі, што так справа ня пойдзе. Абралі – дык кіруй, забяспечвай, а не – дык пятля на шыю. Тыя самыя, што агітавалі за зайца, цяпер запатрабавалі

ягонае сьмерці. Бо не апраўдаў, і каб была навука для наступных. Але што ён мог зрабіць? Каб здабыць пушчу з борцямі, трэба было йсьці вайной на суседніх мядзведзяў. Ці як забяспечыць сьвежыной ненажэрны ваўчыны статак? Зноў жа гэтыя даляры, каб ім пуста. Заяц у сваім жыцьці нават адною лапай не памацаў тыя зьлёныя паперкі з барадатымі істотамі, ён адно цешыўся на ўласны партрэт лесавой валюты. Увогуле неблагі быў партрэт, каб толькі ён што каштаваў. Ды не каштаваў нічога, і ў тым была яго, зайцава, бяда і няшчасьце.

Да пары, аднак, усё неяк трывала, зьвяры віта ліся з ім, і ён усім ветліва адказваў. Хіба апроч вавёркi, якая аднаго разу надта ж надакучыла яму просьбай даць лепшае дупло, бо старое прагніло і зацякае. Упраўца так віскнуў на бедную вавёрку, што тая мігам узялацела на самую верхавіну дрэва. Хоць адна ды спалохалася, бяз радасьці, аднак, падумаў заяц.

І во цяпер трэба ісьці на баравінку, дзе летась яго абралі, а сёньня будуць караць. Як галоўны Упраўца ён павінен быў клапаціцца і пра ўласную кару. Учора нагледзеў там ладную асінку, адзін сук якой тырчэў акурат крыху ўбок – будзе зручна прыладзіць пятлю. Горш за ўсё было тое, што і карай ад пачатку да канца павінен быў кіраваць ён. Паводле лесавога кодэксу, улада новага Ўпраўцы распачыналася толькі пасля таго, як ранейшы апошні раз здрыганецца на тым суку. Можа, толькі тая норма кодэксу трохі і цешыла зайца.

Як ні дзіўна, зьвяр'я на пакараньне сабралася шмат – ніколі раней столькі не збіралася. На выбарах летась было ў два разы меней. Заяц ня ведаў, як зразумець тое – добра ці ня надта. Але спакваля вырашыў – добра. Значыцца, паважаюць, а можа і спачуваюць. Бо раней ня надта слухаліся, болей сварыліся.

Як усё было гатова, ён скамандаваў, каб перакінулі цераз сук вяроўку з пятлёй. Самы моцны з ваўкоў спрытна і згодна зрабіў тое, ухапіўся лапамі за вольны яе канец. Заяц падзякаваў зьвяр'ю за давер і папрасіў прабачэньня, што ня мог усім дагадзіць. Зьвяры зараўлі, загалёкалі ў знак згоды, а можа і нязгоды – ён ужо не зразумеў і накінуў на сябе пятлю. З жалем прыцяў да сыпіны вушы і незнарок пусьціў скупую сыязу, якую ніхто, бадай, і ня згледзеў. Хіба адна вавёрычына на хваіне зводдаль жаласна кігкнула, і ён, перш чым аддаць каманду ваўку, падумаў: ці ня тая, што прасіла дупло, а ён адмовіў?

То быў адзіны знак прыязні за яго няўдалае гадавое ўпраўства, і заяц імкліва ўзялацеў угару.

Зьвяр'ё ад радасьці пачало высока падскокваць, махаць лапамі і хвастамі. Пасля, як трохі супакоілася, галоўным Упраўцам абралі ваўка – таго, што трымаў вяроўчыну...

ХВАСТАТЫ

Сучасная казка для дарослых

Калі на складзе пачало цямнець і над уваходам загарэлася электрычная лямпачка, Хвастаты вылез з нары.

Бегчы ў складскія памяшканні было яшчэ рана. Хвастаты ведаў, што вусаты чалавек у сінім халаце яшчэ сядзіць у сваёй цеснай канторцы і курыць, – дымам ад ягоных цыгарэт прасьмярдзелі ўсе складскія закуткі. Трэба было пачакаць. Хвастаты быў пацук разважлівы і ніколі не кіраваўся ўласным апетытам, нават калі быў галодны. Цяпер ён быў дужа галодны, бо ня еў колькі дзён, – з той пары, як за шкляной загародкай паявіўся гэты Вусаты і зачынiў жалезныя дзьверы ў тую палавіну складу, дзе было ўсё. Праўда, усе тутэйшыя горы мяхоў, штабляі каробак і скрынак з бутэлькамі Хвастатага мала цікавілі. Колькі ночаў таму ён натыкнуўся там на каробкі ў куце, ад якіх ішоў адмысловы, надта ж прываблівы пах, і пацук не ўтрымаўся. Прагрызьці ў кардоннай каробцы патрэбную дзірку было няцяжка, і ён добра паласаваўся сырам, – так, што ледзьве прашчаміўся ў сваю цеснаватую пад падлогай нару. Але во – прыйшоў Вусаты і зранку зачынiў абабітыя жалезам дзьверы. Гэтыя дзьверы цяпер не адчыняліся ні ўдзень, ні нават уначы, калі Вусатага не было на складзе. І Хвастаты здзіўляўся – што той надумаў?

Цяпер ён не саступіў выхад з нары, бо адтуль маглі паявіцца суродзічы, – гэтыя дурныя, галодныя пацукі розных узростаў, якіх цяпер нямала распладзілася ў падполлі. Каб не выклікаць нейкіх захадаў Вусатага ды ягонай кампаніі, пацукоў належала затрымаць ці вярнуць назад. Аднойчы ўжо здарылася такое, што ў адказ на пацучыныя свавольствы сюды прыйшлі людзі ў гумовых фартуках і ў масках, з нейкімі прыладамі ў руках, яны напусьцілі ў норы сьмяротнай атруты. Тады шмат якія з пацукоў загінулі, але Хвастаты і яшчэ колькі самых разумных засталіся і адказалі інтэнсіўным размнажэньнем; пад весну іхняя калонія павялічылася больш чым удвая. Ён чуў, як людзі казалі, што засталіся з носам. Вельмі магчыма, думаў пацук, – іхняя насы пакуль пацукоў не цікавілі.

Хвастаты ўжо ведаў, што трэба пільна сачыць за людзьмі, ня даць ім захапіць пацукоў зьнянацку. І без патрэбы не высоўвацца з нары, не паддавацца на правакацыі. І нікому ня верыць. Нават калі які-небудзь першагодак прывалачэцца са складу і скажа, што пад'еў сыру. Гэта можа быць хлусня, а можа і правакацыя. Хвастаты быў пацук разумны, хітры і спрактыкаваны.

Той ночы яму нічога, аднак, не абламілася. Пасья таго, як Вусаты пайшоў, ён старанна абнюхаў усе закуткі пярэдняй секцыі складу. Але жалезныя дзьверы ў галоўнае памяшканьне заставаліся зачыненыя, а ў пярэднім нічым прыстойным нават ня пахла. З новых рэчываў там паявілася нейкая жалезная бочка ў куце, ад якой сьмярдзела жалезам. Жалеза пацука таксама не цікавіла.

Пад ранак ён вярнуўся ў сваю нару. Сядзеў там, аднак жа, нядоўга – ягоны спакой парушыла мітусня, якую ўсчалі ягонныя суродзічы, – ён кінуўся да выхаду з нары і хутка зразумеў, што здарылася звонку. Гэтыя дурні-пацукі, мабыць, не стрывалі голаду і, як толькі адчыніўся склад, спрабавалі праскочыць у галоўную секцыю. Але хіба гэта можна было рабіць удзень, пры людзях? Людзі, канешне, узнялі трывогу, застукалі, забегалі, кагосьці з пацукоў прыбілі, астатнія разбегліся па кутках і пахаваліся ў норах. Зрэшты, так ім, дурням, і трэба, – ня лезьце раней часу, думаў Хвастаты. Стаіўшыся ў нары за паўметры ад выхаду, ён ня мог бачыць, што адбывалася наверху, затое добра чуў тупат ног, скрыгат чагосьці цяжкага, што цягнулі побач, лаянку рабочых. Але гэта былі ня хімікі з санстанцыі – тыя працавалі моўчкі, іхнюю хітрасьць цяжка было адгадаць, і толькі Хвастаты быў здольны на тое. Гэтыя ж размаўлялі гучна, мабыць, лаяліся і няспынна курылі. Сярод іншых ён пазнаў малады голас грузчыка Белабрысага, які аднойчы ледзьве не наступіў яму на хвост і надта спалохаўся. З таго часу Хвастаты Белабрысага баяўся. Вусатага ж там не было чуваць, але пацук адчуваў, што той дзеся паблізу. Ён ужо ведаў, што маўклівыя заўжды самыя небясьпечныя, – сваім крыкам, як і сваёй злосьцю, яны ўпіваюцца самі, мала што пакідаючы іншым. Вусаты ж, адчуваў пацук, быў, можа, і ня надта злосны, але надзвычай небясьпечны.

Але Хвастаты быў пацук цяплівы і ўмеў чакаць. Ён ня еў ужо пяць ночаў запар. Увечары на кароткі час вылязаў з нары, уздоўж плінтуса прабіраўся да запаветных дзьвярэй і, пераканаўшыся, што тыя запэртыя, вяртаўся назад. На шляху яму сустракаліся некаторыя з ягоньх суродзічаў, якія, як заўжды, мітусіліся, шукалі ўсюды, куды толькі можна было пралезьці, але, мабыць, дарэмна. Іхнія дурныя спробы заканчваліся ранішнім крыкам ды лаянкай людзей. Аднойчы

там брахаў сабака, магчыма, прыведзены ыя склад для таго, каб напамохаць пацукоў. Але пацукі сабакаў не баяліся, як не баяліся і катой. Каты даўно былі напамоханыя пацукамі і не маглі ім прычыніць ніякае шкоды. Найбольшы пацуковы вораг быў чалавек.

Нарэшце Хвастаты свайго дачакаўся.

Як толькі ў канторцы патухла свята і сыціхлі цяжкія крокі Вусатага, ён выбраўся з нары. Шлях уздоўж плінтуса быў яму добра знаёмы, жалезныя дзьверы былі поруч. Яшчэ ў нары ён адчуў, што сёння штосьці павінна здарыцца – штось доўгачаканае і радаснае. Так яно і атрымалася: жалезныя дзьверы былі не зачыненыя. Мабыць, сыпяшаючыся, Вусаты толькі прычыніў іх, пакінуўшы нешырокую шчыліну, у якую лёгка прашчаміўся Хвастаты.

У прасторнай секцыі складу стала і яшчэ болей прасторна, шмат якія скрынкі і штаблялі адсюль вывезлі. Хвастаты хутка праскочыў па вузкім праходзе ў далёны куток, дзе яго, аднак, чакала вялікае расчараваньне – кардонных каробак на ранейшым месцы не аказалася. На іх месцы стаяў шэраг шклянных бутляў, ад якіх ішоў агідны ядавіты смурод. Хвастаты кінуўся сюды-туды па праходах, і ў адным месцы, бліжэй да выхаду, адчуў, як запахла знаёмым. Слабы пах сьвежага сыру ішоў аднекуль зверху. У секцыі панаваў паўзмрок, слаба сьвяціла цьмяная лямпачка, што-кольвечы згледзець было нельга. Але Хвастаты быў разумны пацук і хутка зразумеў, што гэта пахла з вялізнай, пастаўленай на папа, мэталічнай бочкі. Але як узьлезьці туды? Па металу пацукі лезьці не маглі, ня мог лазіць па ім і Хвастаты. Але ён быў таксама пацук, вынаходлівы і хутка сыціміў, што залезьці можна па скрынках, якія бязладна грувасьціліся ля самай бочкі. Драўляныя гэтыя скрынкі былі пустыя, некаторыя паламаныя, і пацук хутка ўзьлез па іх на самы іх верх. Побач была бочка, і з яе ішоў яшчэ больш, чым унізе, павабны пах сыру. Ну ведама, вялікі кавалак сыру бялеў у змроку на канцы педаўтой дошчачкі, якая ляжала над бочкай. Другі яе канц апынуўся якраз пад пацучынымі лапамі. Дошчачка была здатнай шырыні, каб з яе не зваліцца, і Хвастаты ня надта таропка, але і не марудзячы, падаўся да сыру.

І тут здарылася штось незразумелае – дошчачка раптам перакулілася, і Хвастаты ўніз галавой паляцеў у бочку. Дошчачка адразу ж вярнулася ў ранейшы стан, забраўшы з сабою сыр.

Нейкі час Хвастаты быў у шоку – такога сн не чакаў. Заўжды ён умеў абмінаць самыя хітрыя пасткі, ніколі не дакранаўся да самых апетытных прынадаў, засьцярогся ад хіміі мінулай восеўню. А тут

так па-дурному папаўся, нібы самы апошні першагодак. Ён ужо зразумеў, што гэтую пастку збудаваў усё той жа Вусаты.

Дрыжучы ад страху і злосьці, Хвастаты нават не спрабаваў выбрацца з жалезнай пасткі. Пачуцьцё голаду, якое дапыхала яму некалькі дзён, раптам прапала; замест яго зьявілася пачуцьцё гневу – ён гатовы быў грызці жалезныя сыцены бочкі, калі б тое было магчыма. Ён ужо ведаў, што да рапіцы адсюль ня выбрацца, а раніцай сюды прыйдзе Вусаты і панішчыць яго. Яго – самага дужага, самага смелага пацука па складзе. Зрэшты, яно і зразумела: у барацьбе за існаваньне ў пацучыным грамадстве першымі гінуць самыя вартыя і самыя годныя. У той жа час астатнія, дурныя і баязлівыя, будуць жыць і сьмяяцца з яго. Але, мабыць, такая ўжо іх, пацучыная, прырода.

Хвастаты яшчэ не адышоў ад шоку, як намерсе пачуўся асыярожны стук пацучыных лапак па дошчачцы, і тут жа ў бочку зваліўся новы пацук. Канец дошчачкі разам з сырам зноў задраўся ўгору. Новы пацук спалохана замітусіўся на дне бочкі. Хвастаты на тое ніяк не адрэагаваў, ён меркаваў, што рабіць? Адчуўшы прысутнасьць Хвастатага, малады пацук, дробна калоцячыся, сыяўся насупроць пад сыяной бочкі. Хвастаты яму ня стаў спачуваць, толькі падумаў: сам вінаваты, ня лезь, куды ня трэба. Ён нерухома сядзеў, марудна адыходзячы ад шоку.

Пацукі падалі ў бочку амаль праз роўныя прамежкі часу, – усіх моцна вабіў дужа смачны пах сыру. Пад раніцу ў бочцы іх аказалася восем штук, у тым ліку два буйныя самцы з восеньскага памёту пацукоў. Амаль у поўнай цемры ён нюхам пазнаў бы іх, бо ўжо ня раз з імі біўся і цяпер падумаў, што іхняя сустрэча дабром ня скончыцца. У падпольлі дагэтуль яны стараліся пазьбягаць адзін аднаго, але тут такая магчымасьць мінулася. Зараз тут прыйдзеца вырашыць, каму з іх жыць. Мабыць, аднак, разумным сябе лічыў не адзін Хвастаты, а і яшчэ некаторыя з тых, што трапілі ў гэтую пастку. Сьпяраша ўсе яны нерухома сядзелі, павольна ачуньвалі ад шоку падзеньня. Затым у цемры раздаўся бышчам бы беспрычынны прарэзылівы піск, і пачалася бойка. Пачуцьцё жаху ахапіла пацукоў, хтось, не стрымаўшыся, першы кінуўся на суседа. Магчыма, гэта быў адзін з двух братоў, – ягоны кліч стаў сігналам да пачатку сьмяротнай схваткі ўсіх з усімі. Хвастаты ведаў і памятаў яшчэ з часу ўласнай маладосці, што марудзіць у такіх выпадках не выпадае – тое можа каштаваць жыцця. Перамагае самы рашучы і самы спрытны. Хвастаты ў адказ таксама прарэзыліва праверашчэў і накінуўся ў цемры на суседа, – можа, таго самага, што сьледам за ім трапіў у

бочку. Ён даволі лёгка забіў яго, разарваўшы таму горла. Але тут і сам ледзьве паспеў выкруціцца з-пад нейчых вострых зубоў, перавярнуўся цераз галаву і ўпіўся зубамі ў чыйсьці цёплы і мяккі живот. У цеснай бочцы ўтварыўся вірлівы клубок з целаў ахопленых жахам пацукоў, якія рвалі, грызлі, тапталі адзін аднаго, – нападалі і абараняліся адначасна. У бочцы надта патыхала пацучынай крывёй, і ў яе паху зусім патануў нядаўна яшчэ жаданы пах сыру.

Гэта быў жорсткі і даўгі бой не на жыццё – на смерць, з якога да ранку ўцалела двое – Хвастаты і малады пацук восеньскага памёту. Усе астатнія, сьцякаточы крывёю, валяліся на дні бочкі; некаторыя ўжо страцілі ўсе адзнакі жыцця. Самец быў моцна паранены нейчымі зубамі, але, пачуўшы ўцалелага Хвастатага, намогся на слабы баявы кліч і аскаліў зубы. Зьнясілены ў бойцы Хвастаты, зрабіўшы спрытны кароткі выпад, без усялякага сігнала ўхапіў зубамі за ўжо скрываўленае горла і дабіў самца.

Крывавае бойка скончылася – у бочцы Хвастаты застаўся адзін. Адзінота гарантавала яму нейкую магчымасьць жыцця – хоць бы да раны. Вядома, гэтага было мала, але інстынкт падказваў пацуку, што часам з самых малых магчымасьцяў складаецца даўгое жыццё. Асабліва калі мець волю змагацца за яго да канца і надта не сьцерагчыся прыныпаў. Хвастаты са страхам чакаў ранку, калі прыйдзе Вусаты і прыкончыць яго ў бочцы. Гінуць ён па-ранейшаму не хацеў. Праўда, ягонае самалюбства падагравала ўсьведамленьне таго, што ўсё ж ён перамог усіх уласных суродзічаў. Што ж да чалавека, дык вядома, што яго перамагчы немагчыма.

І ён прыйшоў, той страшны Вусаты. Сьпярыша загрузкалі ягоныя боты каля канторкі, пасья ўспыхнула эсктрычнае сьвятло, якое адразу разагнала паўзмрок у секцыі. Здаецца, Вусаты быў не адзін. Хвіліну Хвастаты слухаў, як яны там размаўлялі, пасья прагучэў чыйсьці бесклапотны сьмех – здаецца, гэта быў малады грузчык Белабрысы. І вось ярка пыхнула лямпачка пад столью ў секцыі – у бочцы стала амаль відна. Хвастаты акінуў задаволеным позірам нерухомыя целы сваіх ахвяр і нарыхтаваўся да сустрэчы з Вусатым. Калі той працягне руку, пацук адразу ўчэпіцца ў яе і загіне – як і належыць пацуку-пераможцу, пацуку-лідэру. Ён быў пацук ганарысты і не хацеў хавацца сярод трупаў іншых, што кучкай ляжалі на дне бочкі, не хацеў прыкідвацца мёртвым. Калі над бочкай паявіўся ненавісны твар Вусатага, ад якога дужа сьмярдзела цыгарэтамі «Мальбара», што штаблялём ляжалі пад вакном секцыі, ён ашчэрыў зубы і пагрозьліва засіпеў. На болей гучны кліч у яго ўжо не хапіла сілы.

- Ну як там? – пачуўся голас здаля. Гэта пытаўся Белабрысы.
- Парадак! – задаволена адказаў Вусаты. – Твая праўда.
- Хто-небудзь застаўся?
- А вунь сядзіць Хвастаты...
- Во і добра. Выпускаем.

Бочка раптам нахілілася, Хвастатага ледзьве не заваліла мёртвымі цэламі пацукоў, але ён адскочыў і апынуўся на самым краі бочкі. Зусім побач быў ненавісны твар Вусатага, але ён ня меў на сабе ні пагрозы, ні злосьці. Бочка нахілілася і яшчэ ніжэй.

- Ну, матай адсюль! – зусім незласьліва сказаў Вусаты.

Здаецца, той яго выпускаў. Хвастаты нарэшце сыяміў гэта і хуценька нырнуў з бочкі пад скрынку. Ягонья адносіны да Вусатага разам зьмяніліся – ён перастаў ненавідзець чалавека. Аказваецца, той зусім ня кепскі – той добры. Той яго паратуе. Гэта ягонья суродзічы-пацукі спрабавалі яго забіць, а чалавек яму дорыць жыцьцё. Які ж ён быў дасюль дурань, што ненавідзеў людзей!

З-пад скрынак ён удала перабраўся да сваёй нары і схаваўся ў яе выратоўчай цемры. Ён толькі пасьпеў пачуць, як ззаду ў чымсьці засумняваўся Вусаты, і Белабрысы яму адказаў:

- Нічога, усё будзе о'кей! Трэніроўку меў, што трэба. Праз месяц ніводнага не застанецца...

Затаіўшыся ў нары, Хвастаты марудна ачуньваў ад начных перажыванак і думаў, што цяпер яго галоўныя ворагі – яго ж суродзічы. Ён будзе іх бязьлітасна нішчыць ужо хоць бы таму, што ён самы дужы. А ў каго сіла, у таго і праўда. Хаця ніякая праўда яму не была патрэбная. Няхай праўду шукаюць слабакі. А над ім ёсьць Вусаты. Ён яго бог і праўда.

Вусаты ж, мабыць адчуўшы перамену ў настроі пацука, а можа з свае дабрыні, паклаў каля ягонай нары той самы кавалак духмянага сыру, які ноччу пацуку не дастаўся. Але Хвастаты на яго не рэагаваў – цяпер яго хваляваў толькі пах крыві.

Праз месяц на складзе сапраўды не засталася ніводнага пацука. Апроч Хвастатага, зразумела...

ХУТАРАНЦЫ

Пад лесам жыла сямейка. Не багата і ня бедна, дзень і ноч працавала, бяз хлеба ня ела. Зямлі было няшмат, але клопату сямейцы хапала. Сьпяраша поле апрацоўвалі бацькі зь дзедам, пасья, як памёр дзед, – бацька з маткай. Пакрысе падрасьлі сыны – Янка і Васіль, упраўляцца стала лягчэй, і хутаранцы былі задаволеныя.

Неяк на пачатку восені, калі, павячэраўшы, сямейка зьбіралася класьціся спаць, у дзьверы пастукалі. Госьцяў у хаце не чакалі, але бацька мусіў адамкнуць дзьверы, – ці мала каму выпала пільніца пачы. Увайшоў сыціпла, хоць і прыстойна апрануты чалавек, сеў на лаве, закурўў гарадзкую папяросу. І пачаў гаманіць. Аказаўся на дзіва гаманкі, дасюль у тутэйшых мясцінах такіх не трапляла. Увесь сэнс ягонага гаману палягаў у тым, што хутаране жывуць немагчыма, бадай, кепска, адстала, і трэба інтэгравацца. Гэта значыць, далучыцца да недалёкай вёскі. Гаспадары недаўменна ўтаропіліся ў чалавека – ужо яны ведалі, як жывуць у суседняй вёсцы. Кожнай вясны адтуль прыбывалі на хутар то па кошык бульбы, меру збажыны, а то пазычыць капейчыну ці ўзяць каня прывезьці дровы. Яны так і казалі заходжаму. А той – сваё. Трэба інтэгравацца, бо інакш не выпадае, увесь сьвет інтэгруецца, трэба сіла, каб супрацьстаяць таму сьвету. Хутаранцы маўчалі, яны не разумелі, чаму трэба супрацьстаяць сьвету? Калі тая бязглуздая гутарка добра надакучыла, гаспадар сказаў, што сям'і трэба класьціся спаць, заўтра шмат працы ў полі, хай бы чалавек ішоў, адкуль прыйшоў. Чалавек устаў з лавы, але доўга яшчэ балбатаў у парозе, яны ледзьве выбавіліся ад яго. Як ён пайшоў, матка перахрысьцілася і кажа: «Гэта ж д'ябал! Яй Богу! У яго ж хвосцік ззаду...» Гаспадар і хлопцы падзівіліся з тых матчыных словаў – яны не прыкмецілі ніякага хвосціка. Але ўсё магло быць...

Наступны вечар усё ў той жа час у дзьверы зноў загрузалі – ды ўжо мацней, нават нібы абурана. Бацька не хацеў адчыняць, але хлопцы казалі: хай! Зноў увайшоў той самы, ранейшы заходжы і зноў пачаў тое самае. Трэба інтэгравацца, бо будзе кепска, а аб'яднаўшыся, будзе лепш. Яны ўсе неўпрыкмет узіраліся пад ягоную апратку – ці ня высунецца дзе хвосцік. Але не, нічога нідзе ня высунулася. Недзе блізка ля поўначы ледзьве выбавіліся ад яго, і маці заплакала – зноў яна бачыла хвосцік. Мужчыны ня ведалі, што і думаць.

Дачакаўшыся ранку, гаспадар узяў у сьвіране чорнае хварбы і на ўсіх дзьвярох намаляваў невялікія крыжыкі. Маці супакоілася: калі

то д'ябал, дык пад крыжыкі ён ня ўвойдзе. Са страхам і надзеяй пачалі чакаць наступнай начы.

Вечар мінуў спакойна, ніхто ня стукаў. Трохі яшчэ счакаўшы, сямейка паклалася спаць. Ды яшчэ ня ўсе заснулі, як у падзаконьні штось грукнула. Бацька злез з палаццяў, засьвяціў лямпу. На покуце ўжо сядзеў той самы чалавек. Вакно за ім было выстаўлена знадворку, і ў хату дзьмуў вецер.

– Я наконт інтэграцыі, – спакойна пачаў знаёмую песню захожы.

– Прэч! – крыкнуў бацька.

Тут ускочылі сыны, сталі поплеч з бацькам. Матка воддаць заплакала. Захожы цепнуў плечуком і нібыта з затоенай крыўдай вылез праз вакно назад.

Рэшту тае начы хутаранцы ня спалі, а як настаў ранак, пачалі мацаваць засаўкі на дзвярох, мацней прыбівалі вокны. Бацька сказаў, што трэба будзе ў горадзе замовіць аканіцы. Вядома, дорага, але без аканіц не абысьціся.

Наступная ноч прамінула спакойна, ніхто ня стукаў, ня лез у хату. І сямейка патроху супакоілася. Па аканіцы ў горад гаспадар вырашыў паехаць пасья, як звязе з поля снапы.

Але яшчэ празь дзён пару ноччу раптам спалохана крыкнула матка – абодва сыны разам ускочылі, Васіль уключыў электрычны ліхтарык, які надоечы купіў у сельмагу. Матка, плачучы, паказвала ў печ. Сапраўды, там штось адбывалася, чуўся невыразны шорах. У печы на тую пару не палілі, ежу гатавалі ў двары пад паветкай. Але нейкі дзіўны шум-шоргат мкнуў з чалесьніку, і хутаранцы напалохана чакалі. Аж неўзабаве бразнула засланка, з грукатам звалілася на падлогу, і зь печы выкараскаўся ўсё той жа, перапэцканы сажай, чалавек. Вылезшы, моцна чыхнуў два разы, працёр вочы.

– Я наконт інтэграцыі...

– Заб'ю! – зь лютасьцю мовіў гаспадар і схпіў з-пад лаўкі сакеру.

Але ў яго за кашулю ўчапілася матка, сыны схпілі ў качарэжніку вілы. Незнаёмы прыгладзіў вусы і ціхенька захікаў.

– Нікуды вам ня дзецца, то гістарычны працэс...

Бацька вырваўся з рук маткі, замахнуўся сакерай. Але ў той момант чалавечая істота зьнікла, бы шмыганула пад печ, дзе ўзімку сядзелі куры. Калі Васіль пасьвяціў туды ліхтарыкам, дык там ня ўбачыў нікога. Чалавек зьнік. Тады ўсе паверылі маці, што то быў не чалавек. Мабыць, сапраўды д'ябал. Але ўсе ведалі, што д'ябла ні ўпрасіць, ні напалохаць немагчыма.

Рэшту тае начы сямейка ня клалася спаць, чакала. І ня ведала, што рабіць. Было зразумела, што хрысціянскі крыжык на дзвярох іх не ўратуе.

Ажно на золку старэйшы з сыноў Янка сказаў, што ён ведае антыд'ябальскі сродак. Надзеў шапку і пайшоў у горад.

У паўдзён ён вярнуўся з аршынам каляровае матэрыі. На дрывоўні змайстраваў спрытную дзяржаўку. Атрымаўся прыгожы сыяг, які тры мужчыны прыбілі да вугла. Вецер адразу падхапіў яго і разгарнуў ва ўсю даўжыню – сыяг узрадавана затрапятаўся.

– Цяпер хай прыйдзе! – сказаў Янка.

І праўда, з таго часу прывязьлівы незнаёмец ні разу не завітаў на хутар, аздоблены бел-чырвона-белым сыягам.

7 студзеня 1999 г.

АБ'ЯДНАНЬНЕ

У старажытным замку з магутнымі, таўшчэзнымі сьценамі, змураванымі з гранітных камянёў, было шмат камераў, сярод якіх самыя вялікія былі Кутняя і Даўгая. Кутняя займала вугал будыніны, ля вежы; Даўгая была паверхам ніжэй і трохі ўбаку ад вежы. І там, і там сядзела па некалькі дзясяткаў вязьняў, збольшага, аднак, аднае нацыянальнасьці. Мусіць, таму, што туды саджалі мясцовых, тубыльцаў. Тое было ўвогуле зручна – і для вязьняў, і для наглядчыкаў. Асабліва калі ўлічыць, што большасьць сядзела за ўдзел у няўдалым паўстаньні, якое было жорстка здушанае рэжымам. Усе разумелі адзін аднаго.

У іншых жа камерах сядзелі розныя людзі – розных злачынстваў і нацыяў. Тым было значна горш – ні пагутарыць, ні паразумецца. Адно маўчала дзень пры ночы.

Але, як вядома, чалавек уладкаваны гэткім чынам, што калі добра, дык хочацца, каб і яшчэ лепш. Тое, мабыць, зразумелі і вязьні абедзвюх камераў, у якіх пачаўся спантанны рух за аб'яднаньне. Яно і сапраўды: навошта пасаджаных па адной справе трымаюць у розных месцах, калі можна сабраць у адным. Зручнасьці відавочныя – і для зьняволеных, і для начальства. І пагаманіць, агулам зразумець памылкі і хібы барацьбы, дамагачыся выкрыцьця здрайцаў. Зноў жа, калі ўсе разам, дык можа ўсіх не пакараюць сьмерцю, можа агулам дамогуча волі?

Найперш сваю думку вязьні ўвялі ў вушы наглядчыкаў, затым у выглядзе скаргі напісалі адміністрацыі: што і меншыя будуць затраты

на ахову, і на ацяпленне зімой, і стане лацьвей наглядчыкам. Быў і яшчэ адзін момант таго аб'яднання, хоць і трохі рызыкаўны для вязняў. Рэч у тым, што наглядчыкам у Кутняй камеры быў увогуле неблагі чалавек, нават сімпатычны з выгляду, прыгожы і ўсьмешысты, які ніколі нікога ня біў. Затое наглядчыкам Даўгой быў сапраўдны зьвяруга – і ў паводзінах, і ў паставе, трапіць пад яго ўладу было б жахліва. Праўда, у адносінах да вязняў тыя іх якасьці ня надта выяўляліся – усім у турме кіравалі зацьверджаныя намерсе правілы турэмнага рэжыму, якія строга выконваліся. І ўсё ж вязні дужа спадзяваліся, што аб'яднаюцца яны ў Кутнюю, так прынамсі хацелася. А дзе хаценьне, там і спадзяванне.

Большасць прыхільнікаў таго была ў абедзвюх камерах, хоць і там і там знаходзіліся і песімісты. Ныцікі і недаваркі. Ныцікаў і недаваркаў, канешне, не любілі на волі, пагарджалі імі і ў турме.

Такім недаваркам у Кутняй быў стары авечы стрыгаль. На ўсе гарачыя захады энтузіястаў аб'яднання ён толькі скептычна чмыхаў і кідаў скупое «Усё ядна». Іншыя даказвалі, што Стрыгаль глыбока памыляецца, бо зусім відавочна, як гэта здорава сабрацца ў адно ўсім небаракам, згуртавацца, каб хоць раз памаліцца разам свайму Богу. Ці ж гэта добра, гібець раз'яднанымі ў розных кутках, нават на розных паверхах, пад розным начальствам, адзін з якіх зьвер, а другі быццам і нічога. Ці справядліва тое? Стрыгаль, усё моўчкі выслухаўшы, нязьменна кідаў сваё: «Усё ядна» і спыняў размову.

У Даўгой скептык быў іншага складу – той веў працяглую спрэчку, у тым сэнсе, што турэмнае начальства ніколі ня пойдзе на саступку вязням, ніколі не дазволіць ніякага аб'яднання, бо аб'яднаньне яму нявыгаднае, а то і небясьпечнае, што трэба з тым прымірыцца, па-дурному ня траціць сілы. Можна так здарыцца – астатнія сілы перад канцом. Але чым болей ён гарачыўся ў спрэчках, тым зласьлівей насядалі на яго апаненты. Некаторыя ўжо пачалі называць яго здраднікам. Тым болей, што на волі ён быў паліцыянтам і меў прозьвішча Гусак.

Апананым энтузіястам аб'яднання дзвюх камераў быў Паляноўскі, высокі схуднелы вязень, што хварэў на сухоты. На волі ён шчыраваў партыйным функцыянерам, меў адмысловы прапагандны досвед і дужа ўмеў гаварыць – агітаваць і пераконваць. Звычайна тое і рабіў да абеду, а пасля абеду сядзеў, прыпёршыся да сцяны – абдумваў новыя аргументы. Вязні ўвогуле слухалі яго з цікавасьцю. Гадоўнае з тае прычыны, што ён умеў бачыць надзею. Балшыня з ім пагаджалася. Адзін толькі Стрыгаль дэманстратыўна маўчаў, і калі ў яго пыталіся, адказваў нроста: «Усё ядна. Сьмерць».

Людзі пацспвалі плячыма і адварочваліся – каму тут хацелася разважаць пра сьмерць? Асабліва, калі яна і напраўду стаіць у кожнага за плячыма. Але ж чалавек, пакуль жыве, схільны разважаць пра жывое. І спадзявацца.

А Стрыгаль толькі маліўся.

Тым часам на волі штось адбылося – новае паўстаньне, ці што? Нсяк поччу ў замку пачуўся гоман, шмат галасоў і тупат шматлікіх ног – то прывялі вялікую партыю вязьняў. І тады, можа з тае прычыны, што спатрэбіліся вольныя камеры, ці з якой іншай, даўня маравязьняў была здзейсьненая: зьняволеных з дзвюх камераў сагналі ў адну. Якраз у Кутнюю. Тут стала цесна і тлумна, але і радасна. Паляноўскі адразу наладзіў штось падобнае на мітынг, на якім дужа гарача мовіў пра адзінства, сілу і згуртаванасьць. Вязьні з дзвюх камераў аж выціралі сьлёзы радасьці, абдымаліся і цалаваліся. Нават ныцік Гусак прасьвятлеў з твару і абняў некалькі чалавек з Кутняй. Толькі Стрыгаль па-ранейшаму сядзеў у кутку самотны, і калі ў яго запыталіся, чаму ён ня радуецца, паныла махпуў рукой.

Мабыць, яго тады мала хто зразумеў, шмат хто падумаў: дурны стары. Усе бачылі несумненную выгоду нечаканага аб'яднаньня – ужо хоць бы тое, што пазбыліся зьвераваатага наглядчыка і апынуліся ўсе разам. А гэты, наглядчык Кутняй, нават прыемна ўсьміхаўся і нікога ня выцяў за час пярэбараў. Ужо тое давала надзею.

Спалі ноччу ў цеснаце, покатам на бетоннай падлозе, але амаль шчасьлівыя. Нагаварыўшыся, наабдымаўшыся. І нават забыўшыся на песімістаў Стрыгаль і Гусака. Дый на наглядчыкаў таксама. Аднак тыя, мабыць, не забыліся на іх. Яшчэ не разьвіднела, як цяжкія дзьверы-вароты камеры расчыніліся, і сонныя вязьні ўбачылі ў іх жаўнераў – шмат жаўнераў – і ўсьмешыстага наглядчыка, які з той самай лагоднай ўсьмешкай грымотна скамандаваў:

– Па адным – на выхад! Ліквідацыя...

Некалькі дзясяткаў вязьняў сыпярша зьбянтэжана маўчалі, бы не разумеючы, чаго ад іх дамагаюцца. Але хутка ўсё стала надта зразумела і жахліва, і яны па адным пачалі выходзіць у дзьверы.

Апошнім няспешна выйшаў Стрыгаль. Цяпер ужо ніхто не папракнуў яго, і той напасьледак злосна пюнуў на парог камеры Кутняй: пад ранак ён таксама паверыў, што ўсё неяк абыдзецца...

АБЯЗБОЖАНЫ ЛЮД

Народ дужа верыў у свайго Бога і спрадвеку маліўся яму. Нават калі жылося няблага, не было войнаў, голаду ды іншых пошасьцяў, людзі хадзілі ў цэрквы і шчыра маліліся. Цэрквы былі старыя, ня надта шыкоўныя, збудаваныя з каменю ці дрэва. Але заўжды ў іх тоўпіўся люд, гарэлі свечкі і чуліся пранікнёныя словы вернікаў. Асабліва ў нядобры час, у пару войнаў ды ўсялякай бяды і нягоды, якіх на гэтай зямлі хапала.

Але во насталі іншыя часы. Невядома адкуль насунулася панявсрка, людзі засумняваліся і загаварылі пра тое, што Бог не ўсемагутны. Колькі было бяды і няшчасьця, а ці памог ён хоць каму-побудзь? Казалі, што не. Таму ці варта марна маліцца, шмат часу аддаваць Богу, царкве і сьвятарам, у якіх бязбожная ўлада згледзела ворагаў, ашуканцаў, а пасья і шпіёнаў. У газетах былі выдрукаваныя адпаведныя факты і сьведчаньні, знойдзеныя падставы, паводле якіх сьвятароў належала зынішчыць, і тады, казалі, жыцьцё адразу палепшае. Так было і вырашана. Сьвятароў пасадзілі ў турмы, ішлых саслалі ў сычудзёны край, а то і расстралялі. Царкоўнае майно, што назапашвалася цягам стагоддзяў, расьцягалі па ўстановах, прадалі за мяжу. Грошы, казалі, патрэбныя, каб галоднаму люду купіць хлеба. Купілі ж зброю і рыштунак для войска і паліцыі. Паліцыя была болей патрэбная ўладзе, чым згаладнелыя, нямоглыя людзі. З купалоў пакінутых цэркваў пазьдзіралі паржавельныя крыжы, паразьбівалі каляровыя вітражы і вокны. Дождж ды сьнег давяршылі непазьбежную справу заняпаду. Рэлігія сканала.

Ня стала ні сьвятароў, ні іерархаў, ні цэркваў. Зарослыя крапівой ды блынягом руіны горбіліся ў паселішчах ля апусьцелых гандлёвых плошчаў.

Але мінаў час, а жыць лепей ня стала. Людзі не хадзілі ў цэрквы, затое тоўпіліся ў шынках ды корчмах. Пілі, як ніколі. Ніхто, апроч сварлівых жонак, не забараняў таго, але хто слухае жонак? Улады ж самі падахвочвалі народ піць, бо мелі хранічную няўпраўку з бюджэтам. Распушта, гвалт і забойствы дасягнулі небывалых памераў, ад п'аных канфліктаў народ траціў ці ня больш, чым ад войнаў. Войны ж між тым выбухалі, як і раней – на жыцьці кожнага пакаленьня. Як толькі сыны ў бацькоў дасягалі дваццаці гадоў, дык распачыналася новая вайна. Ваяваць маладыя ішлі з вялікім імпэтам, а вярталіся з заўсёднай нягегласьцю. Не зважаючы на тое, перамагалі ці апыналіся пераможаныя. Перамога нікому не прыносіла выгодаў, а толькі новыя клопаты.

Тады праз нейкі працяглы час успомнілі пра Бога. Недзе намерсе ўлады вырашылі, што зрабілі памылку, выракшыся Бога. Народу

патрэбны Бог – гэтаксама, як і хлеб і гарэлка, зразумелі кіраўнікі і дазволілі мець Бога.

У краіне пачалі аднаўляць Царкву, выладкоўваць яе складаную іерархію. Іерархаў набралі хутка, асабліва вышэйшых. Частка перайшла з расчараваных у палітыцы інтэлігентаў, частка рэкрутавалася са спецслужбаў. Кадры спецслужбаў наогул паважаліся ў краіне, бо не падманвалі ўладу ніколі. Якое заданьне атрымвалі, тое і выконвалі – хутка і бяз роздуму.

У гарадох і вёсках кінулі будаваць клубы ды сьвінарнікі – дружна ўсчалі мураваць храмы. То былі выдатныя будоўлі, на іх скарыстоўвалі замежную тэхніку і лепшыя матэрыялы. Праектаваньнем займаліся наваствораныя праектныя арганізацыі, найлепшыя мастакі расьпісвалі сьцены і купалы на эвангельскія тэмы. Купалы скрозь зьзялі сьвежым сусальным золатам. Званы адлівалі ў старых індустрыяльных цэнтрах, а таксама на прадпрыемствах ВПК, гучалі яны, бы арганы. Мантаж рабілі з дапамогай магутных кранаў пераважна нямецкай вытворчасьці – хутка і бездакорна. План будаўніцтва храмаў выконваўся пасьпяхова.

Але тут падышла праблема, якую вырашыць стала няпроста: зьнік Бог. Колькі таго ні клікалі – не адгукаўся. Запусьцілі ў неба касманаўтаў, ды тыя толькі лёталі, трацілі грошы, а Бога ня бачылі. Мяркуючы па ўсім, Бог сыйшоў, адцураўся грэшных людзей. Але як жа было бяз Бога? Не перарабляць жа шыкоўныя цэрквы на збожжасховішчы ды сьвінарні.

Тады вырашылі стварыць уласнага, Зямнога Бога, які, канешне ж, будзе нават лепшы за Бога Нябеснага. Усё ж свой, ведае патрэбы людзей, сам – з народу. Правялі рэферэндум, і 99,99 адсоткаў выказаліся за Зямнога Бога. Выбары яго адбыліся адмыслова дэмакратычна – тайна і ўсеагульна, кожны выбаршчык меў адзін голас; сусьветная супольнасьць іх ухваліла. Выбралі, вядома ж, самага вартага для тае высокае пасады. Паколькі самыя вартыя знаходзіліся ў спецслужбах, адтуль і ўзялі Зямнога Бога. Ём аказаўся самы для таго здатны – дужа адукаваны (скончыў аж тры ВНУ: партшколу, АГН і ВП КГБ), доктар і прафесар, меў цудоўную мянушку «Крышталь», гуляў у футбол, тэніс, валејбол, хакеј, таксама як у прэферанс і ў дурня. У якасьці Зямнога Бога ўсім абяцаў тое, што ад яго хацелі: мужчынам – танную гарэлку, жанчынам – прыгожых мужчын, вайскоўцам – шмат зорак на пагоны і грудзі, пенсіянерам – кучу «зайцоў». Краіна была ў захапленні ад уласнага Зямнога Бога.

Паводле адмысловай пастановы аднойчы ўвосень у адзіны для краіны дзень усчаліся арганізаваныя набажэнствы. То было дужа

ўрачыстае й прыгожае мерапрыемства. Прываліла безьліч згаладнелага па веры народу, усе глядзелі, слухалі, захапляліся царкоўным антуражам – можа, болей, чым па рок-канцэртах. Некаторыя нават хрысьціліся – справа налева ці наадварот, бо ўжо забыліся, як трэба. Іншыя, трохі пастаяўшы на імшы, выбіраліся на вальнейшае месца і пыталіся: дзе буфет? Буфету чамусь не было – ня тое, што на звыклых дэпутацкіх выбарах. Што гаварылі сьвятары – ня дужа слухалі, бо і не разумелі. Кіраўнікі, што нядаўна яшчэ змагаліся з рэлігійным дурманам, стаялі наперадзе са сьвечкамі ў руках, хоць таксама мала што разумелі. Хіба рабілі выгляд. Бачна было – чакалі, калі тая нудота скончыцца і можна будзе пайсьці традыцыйна адзначыць пачатак важнае справы.

Спакваля, аднак, сталі прывыкаць да царкоўных службаў, стаяць і нават маліцца. Маліцца – гэта значыць прасіць у Зямнога Бога. Адныя прасілі здароўя, другія шчасьця ці хлеба. Начальства маліла асігнаваньняў на гаспадарку, якая за бязбожныя гады зазнала вялікі заняпад. Прадпрымальнікі прасілі крэдытаў. Ды Зямны Бог пасья выбараў бы аглух – нічога не даваў нікому. Толькі браў. Хлапцоў – у салдаты, грошы – на падаткі, здароўе – у старых, свабоду – у маладых. З цягам часу народу ў цэрквах стала ўсё менець. Хадзілі ўжо толькі па вялікіх сьвятах, і то болей старыя. У моладзі здаўна было іншае захапленьне – дыскатэкі і канцэрты поп-музыкі.

А пасья цэрквы і зусім абязьлюдзелі, ніхто туды не хадзіў. Выдатнае царкоўнае ўбранства – абразы ды пазалоту – усе ўжо бачылі, слухаць жа там не было чаго – па тэлевізары прамаўлялі цікавей.

Кіраўніцтва таксама ня дужа шчыравала, рэдка паяўляючыся на службах. Іерархі і сьвятары скардзіліся на несьвядомасьць вернікаў і хадайнічалі, каб сыпецслужбы паспрыялі. Тыя згаджаліся, што справа дрэнь, і ўспаміналі нядаўняе старое. Што старое – ня ёсьць усё кепскае, што і ў старым было шмат добрага. Напрыклад, прымус па формуле: добраахвотна, але абавязкова. Як некалі падпіска на пазыку або выбары дэпутатаў. Калі дзе што не атрымвалася, выручаў прымус. Прасілі ў Зямнога Бога санкцыю на прышус, які ён ахвотна даў у неабмежаванай колькасьці. Бо, як казалі, браў прымус з Космасу, дзе яго было процьма. Кіраўніцтва за тое дужа палюбіла ўласнага Зямнога Бога і пачало дружна маліцца за яго.

А просты люд зноў упаў у нэндзу і паняверку. Як ні круці, зноў павярнуўся да звыклага, ці не з паганскіх часоў ідалу – яе сьвятасыці Бутэльчыны. На самадзейна-дэмакратычнай падставе ў краіне пачалася кампанія за будаўніцтва адпаведнага сімвалу – меркавалася

цыклапічнае збудаваньне са шкла, бетону і сталі на самай цэнтральнай плошчы сталіцы ў форме аграмаднай Бутэлькі. Быў прыняты адмысловы праект, але стрымвала адна нечаканая і цяжкавырашальная праблема – з коркам ці без. Калі з коркам, казалі, будзе недэмакратычна, калі без... Вядома, што бывае з бутэляк бяз корка. Чакаюць блаславеньня Зямнога Бога, як ён вырашыць – так і будзе.

Пэўна ж, дачакаюцца. Але што тады будзе?

ТРЫ СЛОВЫ НЯМ ЪХ

Народ быў нямы.

Жыў на шырокай вялікай высьпе сярод акіяну, ніякіх сувязяў зь іншымі выспамі ня меў і думаў, што ўсе астатнія народы, якія недзе жывуць, таксама нямыя. Зрэшты, мова ня дужа была і патрэбная нямым, – усё, чаго вымагалі гаспадарчыя, людзкія ды сямейныя дачыненні, яны разумелі бяз мовы, па вачах, жэстах, рухах. Ніякай балбатні ў вольны час не было, бо не было вольнага часу – усе працавалі ад начы да начы. Жылі небагата, але й не галадавалі, і калі не здаралася мору, эпідэміі ці ўрагану, дык пачуваліся амаль шчаслівымі. На высьпе, воддаль ад цывілізацыі, валадарылі мір і спакой. Войнаў людзі спрадвеку ня ведалі.

Праўда, здараліся выпадкі, якія часам прымушалі людзей хвалявацца. Гэта калі на марскім даляглядзе паказваўся вялізны белы карабель, і зь яго на выспу ў затоцы высаджваліся людзі. Тыя людзі былі незвычайныя. Усё ў іх было прыгожае ды разумнае – і твары, і вопратка, і начыньне. А галоўнае – яны ўмелі мовіць. Словы зь іхных вуснаў сыпаліся, бы соевыя бабы зь мяшка, і азначалі таемную сілу, бо сьледам ішлі пэўныя дзеі і ўчынкі. Гэта было племя ГАВАРКІХ, вырашылі нямыя, бо ў іх нават прылады вымаўлялі словы – такія маленькія чорныя скрыначкі. Нямыя баяліся гэтых людзей, ды й паважалі таксама. Чужынцы ж, у сваю чаргу, не злаваліся на маўклівых нямьх -наадварот, усяляк давалі зразумець, што іхная немата ім падабаецца. Настолькі падабаецца, што аднойчы яны высаджаліся на бераг і пачалі будаваць палац. Нямыя не пярэчылі – спакойнае, панылае жьшцё на высьпе, лічы, ім абрыдла.

Палац быў збудаваны з каменю, шкла і мэталу, якія прывезьлі на белым караблі. А разам прывезьлі і ўладу. Улада, казалі гаваркія, патрэбная для нямьх, бо такім чынам яны будуць далучаныя да найлепшых дабротаў цывілізацыі. Нямыя паставіліся да таго з

энтузязмам – ім хацелася далучыцца да цывілізацыі. Некаторыя зь ліку самых разумных ці дужых пайшлі працаваць у палац, а таксама ў паліцыю і самакіраўніцтва. Усё тое было патрэбна выключна дзеля інтарэсаў нямых.

Праўда, нямыя павінны былі за тое плаціць. Была прывезена дамова пад назвай "Канстытуцыя", якая вызначала памер даніны і парадак яе спагнаньня. А таксама прадугледжвала іншыя абавязкі для нямых і прывілеі для ўлады. Нямыя павінны былі падпарадкоўвацца ўладзе, за што ім пакідалася родная для іх немата. Увогуле яны былі задаволеныя, бо цалкам захоўваліся традыцыі продкаў. Праўда, тыя, што былі пры ўладзе або ў паліцыі, хутка вывучыліся размаўляць з гаваркімі – вядома ж, на іхнай, гаваркой мове. Іншыя былі вольныя ад тае вучобы. З часам, аднак, колькасць прыўладных павялічвалася, яны ўжо займелі і ўласны назоў – ГАРЫЗАНТАЛЬНІКІ. Адпаведна павялічваліся памеры падаткаў, бо трэба ж было плаціць ім заробак.

Нямыя пачалі вохкаць і вахкаць, але маўчалі і неяк сплочвалі тыя падаткі. На бяду, у хуткім часе стаўся недарод; як нямыя сплацілі падаткі, самім мала чаго засталася. Пад восень у паселішчах нямых пачаўся голад. Вялікія групы іх прыходзілі да брамы палацу і позіркамі ды гукамі прасілі есці. Але есці ім не давалі. іхныя ж суродзічы, што сталі прыслужнікамі, адганялі іх ад брамы, некаторых нават пабілі палкамі. Гэта былі першыя пабітыя на высьпе людзі, і тое выклікала гнеў. У паселішчах на плошчах перад каменнымі ідаламі стаў збірацца народ; узьнімаючы ўтару рукі, людзі прасілі заступіцца. Падобна, аднак, ідалы перасталі разумець нямых.

А голад між тым рабіўся невыносны. Соя і кукурудза зусім пагінулі на палёх ад сыпёкі, дажджу не было зь вясны. Пад восень наляцеў ураган, які бушаваў тры дні запар і заліў выспу так, што не засталася ні каліва. Пагінула шмат жывёлы і людзей. А жывыя зноў пайшлі да палаца.

У той час да гаваркіх прыехаў з-за акіяну іх галоўны правіцель – Вялікі Дэмагог. Гэта быў дужы, высокі мужчына з пагрозлівым позіркам і вялікім ротам, які не зачыняўся ніколі. У першай жа сваёй прамове, сказанай у палацы, ён абвясціў, што ад сёння краіна называецца Народная Дэмагогія, пагражаў усім непаслушэнцам карай, шчыроўцам абяцаў узнагароды, галоўнай зь якіх была прывілея жыць. Прыкарытнікі зьзялі ад шчасся, вядома ж, у спадзеўцы зарабіць найбольшую з прывілеяў.

Жыць на высьпе рабілася ўсё горш. Пасья неўраджаю, голаду і ўрагану настаў мор. Нейкая злая пошасыць касіла нямых у іхных

пальмавых паселішчах, нават не было каму хаваць мерцвякоў. Жывыя пачалі рабаваць мёртвых. Насыпяваў вялікі маўклівы бунт, – супраць палаца, паліцыі, гарызантальнікаў і нават супраць ідалаў, якія адварнуліся ад нямых. Улады з дапамогай вялізнае зграі прыкарытнікаў, што ўжо збольшага навучыліся мове гаваркіх, стараліся не дапусьціць гвалту. Дзясяткі іхных агітатараў пешшу і на мулах хадзілі й езьдзілі па паселішчах, утаворваючы нямых спадзявацца, трываць і маўчаць. Апошняе было самае важнае. Яшчэ нямым загадалі кожны дзень тры разы кланяцца ў бок палацу, паліцыянты сачылі, каб тое рабілі па-шчырасьці, а не прытворна. Тыя й стараліся рабіць па-шчырасьці, але па-шчырасьці кепска атрымлівалася. Некаторыя з самых кемлівых пачалі ўжо заўважаць сілу, якая тоіцца ў слове прыгнятальнікаў, і бяссьільна ўласнае нематы. Адзін зь іх, сапраўдны глуханямы, у часе ранішніх паклонаў на плошчы перастаў кланяцца і нешта бязладна загаманіў-залемантаваў да паліцыянтаў. Паліцыянты, вядома, такога непаслушэнства не маглі дапусьціць і накінуліся на яго з палкамі. Білі доўга й люта, глуханямы вырываўся й крычаў, ды марна. Пасьля раптам сьціх, здалося, сканаў.

Ля мерцвяка сабраліся нямыя, хацелі несьці яго ў халупу, ды паліцыянты стаялі абাপал і не пушчалі людзей. Атмасфэра на плошчы стала напружанай, чуўся лямант і гвалт, плакалі жанкі. І тады раптам нябожчык ускочыў, мусіць, каб бегчы. Але паліцыянты яго ўхапілі й зноў пачалі біць. І менавіта ў такі момант, мабыць, канаючы, глуханямы выразна і гучна крыкнуў:

- Каб вы здохлі!..

Усе на плошчы зьнямелі, здранцьевелі, гул і лямант разам спыніўся. Жах узьвіўся ў паветры і ўразіў паліцыянтаў. Сьпярша тыя два, што трымалі глуханямога, а пасьля й яшчэ два побач, бы драўляныя чурбаны, упалі патыліцай аб зямлю й не крануліся болей.

Тады людзі, гнаныя здзіўленьнем і жахам, кінуліся да глуханямога, ды ён і сапраўды быў мёртвы. Яго аднеслі ў халупу, і ён доўга ляжаў там непахаваны. Яго баяліся хаваць, бо адчулі ў ім вялікую, непазнаную сілу. Ад таго часу глуханямы стаўся першым апосталам нямога народу.

Трагедыя ў паселішчы стала такой ашаламляльнай, што нямыя на нейкі час забыліся пра ўсе няшчасьці – голад, хваробы і ўраганы. І нават на белы палац. Усе думалі пра словы, якія глуханямы панёс з сабой у магілу. На нейкі час улады таксама прыціхлі. Вялікі Дэмагог, які кожны дзень чытаў свае пагрозылівыя літаньні, тры дні маўчаў. Пасьля зьявіўся ягоны ўказ, якім навек забаранялася быццам бы

паскудная мова нямых, а ягоныя гарызантальнікі ў мэтах бясьпекі пераймяноўваліся на ВЭРТЫКАЛЬНІКАЎ.

Ды, відаць, было позна. Старыя зь ліку нямых пачалі ўспамінаць забытыя паданьні яшчэ болей старых, якія быццам бы сьведчылі, што й на высьпе некалі была мова. І нават прыпаміналі некаторыя словы, як напрыклад, СВАБОДА і ВОЛЯ. Некаторыя з выгнаных з палаца прыкарытнікаў, што навучыліся там чытаць і пісаць па-дэмагогаўску, займеўшы шмат вольнага часу, пачалі рапрацоўваць мову нямых. Асабліва ахвочай да таго стала моладзь. Мінула паўгода, і ў паселішчах ноччу, у полі ці ў моры на рыбным лове стала чуваць галасы. Нямыя пераставалі быць нямымі. Пад вялікім сакрэтам ад паліцыянтаў і вэртыкальнікаў бераглі ў памяць тры словы глуханямога. Тых словаў баяліся, бы зараджанай зброі, ведаючы, што зараджаная зброя некалі страляе. Тое разумелі нямыя, прыкарытнікі і ўсе гаваркія. І апошнія не драмалі. Побач з палацам была тэрмінова збудавана турма, бы пчаліныя соты, разьдзеленая на цесныя каморкі, куды саджалі нямых, каб тыя не размаўлялі. Была створаная разгалінаваная Служба Бясьпекі (СБ), што вэрбавала стукачоў. Стукачам плацілі гарнец маісу за кожны данос, – пры голадзе тое была немалая плата, і недахопу ў стукачах не адчувалася. Тым болей, што іхная праца мела зусім легальны характар, і ўсе яны былі аб'яднаныя ў прафэсійны Саюз Стукачоў (СС). Для далейшага дасканаленьня працы вэртыкальнікаў апошнія атрымалі новую геамэтрычную назву – ДЫЯГНАЛЬНІКАЎ і пажыццёвы службовы статус. Паліцыянтам на 30 см. падаўжаліся баявыя бамбукавыя палкі і на 5 см. падымаліся тульі фуражак, каб самыя недамеркі выглядалі ня горш за гігантаў. На крэдыты міжнародных банкаў была закуплена зброя масавага паражэньня і кампутарная тэхніка. Для яе абслугоўваньня прыехалі кадры з былых сацкраін, адкуль з прычыны тамтэйшае крызы пачалася няспынная вычэчка навуковых мазгоў. Зухаватыя спэцыялісты заняліся дасьледаваньнем апошняй у сьвеце недасьледаванай праблемы – узаемазалежнасьці дэмагічнай улады і дзікунскае мовы. На дзясятках эўрапейскіх, азіяцкіх, гішпанскіх ды палінезійскіх мовах аналізаваліся тры магільныя словы, якія забілі чатырох паліцыянтаў. У той матэматычнай непрапарцыйнасьці і палягала навуковая загадка веку.

Аднак мінаў час, а выніку тае працы не было ніякага. І тады Служба Бясьпекі Вялікага Дэмагога (СБВД) дазналася, што тыя вучоныя розных навук ёсьць спрэс спэцыялісты ў кантынэнтальных ракетах (СС-20) ды комплексах "Таполя". Разумеючы шмат чаго ва ўладзе і ракетах, яны амаль нічога не разумелі ў мовах, тым болей, у

мовах нямых. Раззлаваны Вялікі Дэмагог прагнаў іх усіх з выспы, пакінуўшы аднаго – самага шчырага маладога ракетчыка (які ў тым і прызнаўся), каб ён служыў у якасці звычайнага шафёра – абы мець зарплату ў далярах. Праз год, аднак, высветлілася, што той ракетчык-шафёр зусім не ракетчык і не шафёр, а кадравы палкоўнік савецкага КГБ. Вялікі Дэмагог уласнаручна адсёк яму галаву.

Сярод нямых таксама знайшліся разумныя людзі, да іх спакаяла далучыліся некаторыя са звольненых за розныя правінкі з палацу. Была складзена таемная да ўлады апазыцыя. Яна нарадзіла падпольны навукова-моўны гурток, які заняўся вывучэннем магчымасцяў знакамитага праклёну, – вядома ж, у мэтах зьнішчэння дэмагагічнага рэжыму на высьпе. Было ўстаноўлена, што той, хто здольны з гібельным для ўладаў наступствам выкрыкнуць тыя словы, сам абавязкова гінуў. Ці, можа, тыя словы прыходзілі да яго ў прадчуваньні пагібелі? У тым палягала галоўная для гуртка праблема. Ахвяраваць сабою гатовы быў шмат хто, але ніхто не хацеў ахвяраваць марна. Справа была дужа складаная, і гурткоўцы вырашылі ўдасканаліцца структурна. Найперш яны перайменавалі гурток у Калегіюм. Былі абраныя Генэральны Лідэр (ГЛ), пяць Віцэлідэраў (ВЛ) і адзінаццаць галоўных спэцыялістаў (гс). Астатнія сталі проста спэцыялістамі (пс). Праўда, усе працавалі на заморскай мове, уласная знаходзілася ў стане распрацоўкі. Справа ўскладнялася тым, што распрацоўшчыкі належалі да розных дыялектна-нямых групаў, і кожная зь іх настойвала на ўласным нямым дыялекце ў выглядзе пэўнага набору гукаў і жэстаў. Доўга спрачаліся. Была нават прапанова замест віртуальнай праблемы мовы заняцца рэальнай распрацоўкай новага гатунку сорга. У выніку Калегіюм раскалоўся на соргаўцаў і моўшчыкаў. Моўшчыкі, дзякаваць Богу, на той час заставаліся ў бальшыні.

Менавіта з прапановы апошніх на трэці год было вырашана дзеля хутчэйшага посьпеху трохі зьмяніць парадак словаў у знакамітым праклёне, бо вымаўленае глуханнямым ня надта пасавала нацыянальнай традыцыі маўчання. Наадварот, яно разбурала тую традыцыю, што было надта непатрыятычна. Пасьля доўгага абмеркавання фраза загучала так: "Можа б, вы надумаліся крыху здохнуць?" Знайшоўся й ахвярнік, які, не марудзячы, выгукнуў яе перад палацам у твар самага лютага й ненавіснага афіцэра-паліцыянта. Але чамусьці афіцэр ня ўпаў долу, а дастаў найноўшай мадыфікацыі пісталет і застрэліў ахвярніка. У Калегіюме ледзьве перажылі расчараваньне і зноў вырашылі зьмяніць парадак словаў. Важна было калі не панішчыць паліцыянта, дык хоць бы зьберагчы

жыццё чалавека – усё ж у Калегіюме былі гуманісты. Магічны праклён пабудаваў такім чынам: "Будзьце ласкавы калі-небудзь памерці". Натуральна, форма праклёну змянілася, але сэнс застаўся ранейшы – гэта было важна. На фразу ўскладалася вялікая надзея, і яна была хутка вымаўлена самым разумным і адукаваным чальцом Калегіюму. Але зноў сталася неспадзеўка – ніводзін з прыгнятальнікаў ня ўпаў і ахвярнік ня быў забіты. Нават не атрымаў палкі. Увогуле ў Калегіюме тое спадабалася, бо чалавек уцалеў. Першы раз апэрацыя абышлася бяз стратаў і давала надзею. Яна была абвешчаная першай перамогай Калегіюму.

Як ні дзіўна, у палацы на тое ніяк не адрэагавалі. Паводле чутак, што рэдчас вынікалі адтуль, з прычыны нямогласці Вялікага Дэмагога, у якога ад перанаярнуці спаралізавала язык, чакаўся прыезд Новага, Самага Вялікага Дэмагога (НСВД), палітыка яго ў моўнай праблеме пакуль заставалася невядомай. Як ён у хуткім часе прыехаў, дык найперш змяніў статус Калегіюму – той набыў легітымнасьць і пераймяноўваўся ў Акадэміюм пры Новым Самым Вялікім Дэмагогу (АНСВД) з новай задачай: стварыць сапраўды народную мову – нямую па форме і дэмагагічную па зьмесьце. Узрушаныя нечаканым клопатам чальцы Акадэміюму паслаў НСВД пашыраны факс і пакляліся не шкадаваць сілы для стварэньня мовы нямых. У хуткім часе быў выдадзены канчатковы варыянт праклёну глуханнямога, які гучаў так: "Няхай здохне той, хто выступае супраць мовы народу". Права вызначыць зьлідня, якому наканавана здохнуць, карэктна дэлегавалася Новаму Самому Вялікаму Дэмагогу.

З нагоды гістарычнай даты ўвечары над палацам, паліцэйскай казармай і турмой нямога рэжыму быў наладжаны сьвяточны фэервэрк.

Зьбяднелы, апанураны, зьнявераны народ на высьпе памалу забыўся пра свайго глуханнямога апостала і тры ягоныя словы. І зноў стаў нямы.

Той раз – назаўжды.

СОНЦА Ў ВАКОНЦЫ?

У краіне заўжды шмат чаго не хапала – ад ботаў да хлеба, але разумных галоваў не бракавала ніколі. Хутчэй наадварот: кожны быў разумнейшы за іншага і тым ганарыўся. Дык вось самыя разумныя з іх даўмеліся, што, каб зажыць багата, трэба справядліва падзяліць тое, што мелі. Дасюль падзел існаваў дужа няправільны – дзе густа, а

дзе пуста. Адны елі ад пуза і хадзілі ў золаце, а другія ня мелі чым павячэраць і абувалі лапці. Самыя разумныя, што студыявалі навукі ў багатым замежжы, вычыталі ў тамтэйшых кніжках, што калі бядняцкі набытак абагульніць і падзяліць пароўну, дык жыццё неверагодна зменіцца. Стане багатым і шчаслівым. Тым была запачаткаваная галоўная ідэя веку – роўны і справядлівы падзел.

Так і зрабілі.

Праўда, вялікая дзяльба, як, зрэшты, і кожная дзяльба – хоць бы і малая – выдалася дужа складанай. Пакуль дамагліся вынікаў, пралілі нямала крыві, былі панішчаны цэлыя класы і нямала саслоўяў. Ды ўрэшце ўсё падзялілі, а галоўнае – адабралі ў тых, хто меў. Набытак атрымаўся трохі не такі, як меркавалася, знайшліся пакрыўджаныя. Ды і як не знайсціся? Хіба можна было прыраўняць «сазнацельнага» барацьбіта за ідэю да таго, хто за гэтую ідэю змагаўся «несазнацельна»? Прыярытэт быў аддадзены тым, хто меў маленькую чырвоную кніжачку. Хутка ці ня ўсё грамадства пастала ў чаргу за тымі магічнымі кніжачкамі, ад якіх моцна залежаў дабрабыт. (Некаторыя ня надта адукаваныя звалі іх хлебнымі карткамі, але тое было няправільна, бо «карткі» забяспечвалі ня толькі хлебам, але і пасадамі, кватэрамі, адукацыяй). Каб як стрымаць той жывы напор, была вылучана новая ідэя – працоўных дынастый. Сутнасць яе палягала ў тым, каб дзеці вуглякопа, падрасшы, ішлі ў вуглякопы, а дзеці калгасніка – у калгас. Адпаведна дзеці дыпламата ня йшлі рабіць на палеткі, а паступалі ў МПМО і ехалі працаваць у варожае кола – Гішпанію, Швейцарыю або Францыю. Таксама належала дзецяць дзецюкам ды дзеўкам вучоных, чэкістых, адказных партыйцаў. Дужа дыферэнцыяванымі сталі і заробкі, што было абсалютна правільна. Бо нельга ж было прыраўняць працу на калгасных палетках пад сypeў жаўрука з небяспечнай аперацыяй зьнешняга выведніка дзе-небудзь у лонданскім гатэлі з мэтай вярбоўкі тамтэйшага трансэксуала. Стомленага выведніка магла застукаць бязьлітасная МІ5 ды засадзіць у камеру, – хоць з тэлевізарам і кандыцыянерам, але ж наводдаль ад роднай Лубянкі і падмаскоўнага беразьнячку. Або ўзяць пісакаў – паэтаў-празаікаў! Як параўнаць іхнюю бытаную пісаніну з напружанай працай вучоных-атамнакаў? Першыя толькі і ўмелі пісаць пра няўдалае каханьне ды няўклюдны камсамольскі сэкс, у той час як другія ўдзень і ўпачы мацавалі атамны шчыт радзімы і ад ператома маглі ў чымсь памыліцца. А чаго вартая адна іх драбніца-памылачка – засьведчыў пракляты Чарнобыль, на які і дасюль не набярэшся грошай. А калі б тых памылак здарылася болей, пра вынікі нават страшна падумаць.

Таму ніякай роўнасьці тут шукаць не выпадае. Усё астатняе, здаецца, было правільна. Тым больш у тэорыі.

На практыцы ж сталася трохі інакш – дабротаў зноў стала не хапаць. Сьпярга прывілеяў, грошай, валюты, пасья – усяго астатняга, аж да хлеба, сыру і яек уключна. Першымі трывожна загаласілі тыя, што мелі болей за астатніх. Мусіць, гэтак заўсёды: хто болей мае, таму і больш хочацца.

Галоўная ідэя вску апынулася перад пагрозай банкруцтва. Стала відавочна, што яна ня можа пракарміць людзей, хаця па-ранейшаму гарантавала ўладу тых, хто ёй валодаў. Мабыць, у тым была яе непераацэнная каштоўнасьць, якою неразумна было б не пакарыстацца. Нават царква пасья працяглага і жорсткага вышкаленьня ў КДБ зразумела нарэшце галоўную ісьціну веку і верай ды праўдай пачала верную службу ўладам. Запаветы Хрыста былі пакладзеныя па верхнюю паліцу, а для карыстаньня на кожны дзень узятая сакрэтныя дэкрэты аб супрацоўніцтве і прывілеях. Агулам было вырашана ня даць загінуць вартай старадаўняй ідэі з тае прычыны, што дасюль яна ажыццяўлялася няправільна. Належала тую ідэю мадэрнізаваць, адаптаваць да новага часу. Роўнасьць – так! Але роўнасьць не ў багацьці, да якога пнецца гнілое грамадства Захаду, а лепей роўнасьць у беднасьці, як найноўшая дактрына новазнайдзенага рынкавага сацыялізму. Ужо гэтую ажыццявіць будзе куды лягчэй, электарат ад беднасьці не адвыкаў ніколі. Ніхто ня будзе пакрыўджаны, усе адразу ўціхамірацца і ахвотна прагаласуюць на выбарах за роўных сабе – дэпутата ці нават прэзідэнта – п'янога або цьвярозага, разумнага ці дурнога, што ў новых умовах пасутнасьці ня будзе мець ніякага значэньня. Зьліквідоўвалася падстава для зайздрасьці, усе разам рабіліся бедныя, няшчасныя і дурныя. Або багатыя, шчаслівыя і разумныя – гэта як патлумачыць. Быў тэрмінова вынайздзены эфэктывы сродак, як тую парадыгму зрабіць цалкам бясьпечнай для ўлады – перакруціць сэнс спрадвечных людскіх паняццяў: зло пераназваць добром, хлусню – праўдай, паразу – перамогай, сацыялізм – шчасьцем. Беднасьць палічыць багацьцем! Дарма што старажытныя казалі: калі шматкроць мовіць «халва, халва», у роце саладзей ня стане. Стане! Калі пра тое штодзень чуць з дзяржаўнае скрынкі, званаю тэлевізарам, дык сапраўды тое пачне быццам бы існаваць. Хоць бы ў новазнайдзенай на Захадзе так званай віртуальнай рэальнасьці, якая дужа прыдалася і на Усходзе. Спатрэбілася ня дужа шмат часу, каб людзі шчыра паверылі, што мяса ёсць, нават калі яго не было ні ў хлявах, ні ў крамах, што вайна – зусім справядлівая рэч, нават калі з Поўдня самалёты замест

фруктаў-персікаў везьлі славуці груз-200, што эканоміка краіны на ўздыме, калі кошт даляра па Камароўцы ўзьяцеў да мілёну «зайцоў». А кожны самы вар'яцкі кіраўнік зьяўляецца і самым геніяльным адначасна. Розьніца між тым ды гэтым зьнікала.

Пры тым важна, што ўвесь той несумненны эфект дасягаўся не затратай матэрыяльных сродкаў, не выдаткаваньнем замежных крэдытаў ці дэфіцытных энерганосьбітаў, а выключна дармовымі сродкамі мовы, пэўным чынам удасканаленай і адаптаванай. Гэтаю мовай сталася зусім не старадаўняя родная мова, а мова старэйшага брата; свая ж трасянка змушана была заткнуцца. (Некаторыя ня надта адукаваныя і разумныя казалі, што і слава Богу.) Стала відавочна, што толькі тая адзіная мае здольнасьць прарвацца праз заслону апрыклай рэчаіснасьці ў ружовую прастору віртуальнасьці з яе нечувана прывіднымі магчымасьцямі, стаць рухавіком прагрэсу, зачынальніцай новай цывілізацыі наадварот. Для людзей зьявілася магчымасьць ня дужа пачувацца галоднымі, нават ня маючы хлеба, шчасьліва жыць пры бандыцкай дыктатуры, адцурацца нацыянальнай культуры, лічыцца багатымі пры нечуванай галечы. Для тых, хто выказваў нязгоду з гэткаю адаптацыяй – апантанай радасьцю са сыязьмі на вачох, у дзяржавы былі прыгатаваны даўгія гумовыя дручкі і сухотныя камеры з кратамі.

Прарваўшыся ў галодную прастору прывіднасьці, грамадства займела апошні клопат (іншыя аўтаматычна адпалі) – апантана яе пашырыць. Аказалася, што гэта – такая фантастычная прастора, якая няздольная існаваць у стане спакою і, бы касьмічны пульсар, можа або пашырацца, або звужацца (вядома, найлепш пашырацца). Ды тут сталася нечаканка – яе апалагеты непапраўна спазьніліся: усе вольныя куткі там былі ўжо занятыя іншымі, болей увішнымі прыхільнікамі дзяліць і валодаць – імперыялістамі-рыначнікамі, чырвонымі ды карычневымі, фундаменталістамі розных адценняў. Заставаўся апошні, Ёкім не заняты, бо здаўна лічыўся для таго непрыдатным – панславянскі. Менавіта гэты ня надта духмяны закутак мацней за хмель, за алкаголь ці ЛСД закруціў адну віртуальную галаву ў краіне і выклікаў апантаную прагу да дзеяньня ў форме стварэньня манілаўскіх структураў, фантастычных інтэграцый галечы з жабрацтвам, безьлічы пустапарожніх заяў, дамоў і дэкларацыяў. Вынікаў жа не было ніякіх. Карнавальна-мітусьлівая віртуальнасьць жорстка сутыкнулася з няўдзячнай рэальнасьцю і дагэтуль ня можа тую адолець. Рэальнасьць стаіць, бы скала, і шмат хто ў краіне пачынае думаць, што яна мацнейшая за самую хітравую віртуальнасьць. Можа, яно і так. Усё ж, як ні кажы, хлеб

– спрадвечная рэальнасць, кроў людская – таксама. А за імі калі-небудзь стане рэальнасцю наша шматпакутная незалежнасць і воля, а ня толькі рэальная турма ды галечка.

Загляне сонца і ў наша ваконца! Калі пчыра таго жадаць, дык япо можа і здзейсніцца. Вядома ж, паводле законаў рэальнасці.

НОВАЯ ЦЫВІЛІЗАЦЫЯ

У адной далёкай ад нас, хоць і ня надта развітай краіне ўзніклі праблемы з бюджэтам. Не хапала грошай. Зрэшты, тое не было вялікай навіной, грошай не хапала і раней, і тады ўрад рабіў проста – падвышаў падаткі. Зрабілі так і гэтым разам: абклалі насельнікаў 40-адсоткавым падаткам. Трохі счакалі, падлічылі, але выявілася, што прыбытак зноў мізэрны. Тады ўрадоўцы ўвялі 60-адсоткавы падатак, але прыбытак замест таго, каб адпаведна павялічыцца, значна знізіўся. То было нешта дзіўнае, што супярэчыла нават правілам арыфметыкі. У эканамічна-фінансавых колах пачалося энергічнае абмеркаванне феномену. Пасыпаліся прапановы – як ад прафесіяналаў, так і ад найболей актыўных з ліку свядомых працоўных. Некаторыя заяўлялі, што ўся справа ў слабасці выканаўчай улады, што трэба ўдвая павялічыць паліцыю, стварыць адмысловыя фармаваньні, як сьлед настрапаліць сакрэтныя і фіскальныя службы. Так і зрабілі. У дадатак павялічылі колькасць мытняў – на мяжы і ўнутры краіны, перавялі працу судаў і пракуратуры на кругласутачны рэжым, разагналі калегію адвакатаў, гэтых прафесійных абаронцаў злачыннасці. І зноў без жаданага выніку. Бюджэт трашчэў, грошай рабілася ўсё меней, а выдаткі на ўсе пералічаныя меры толькі раслі.

У час чарговага пасяджэння ўраду новы старшыня высунуў абсалютна новы бюджэтны прынцып: калі дзе цяжка папоўніць, дык трэба скараціць. Адразу было зразумела, што скарачаць асігнаньні на войска нельга, бо пад самы дзяржаўны плот лезла крыважэрнае НАТА – глядзі, ня сёння, дык заўтра пачне бамбаваць нашы ўлюбёныя гарачыя ці халодныя кропкі. Пакідаць бяз грошай КГБ таксама нельга ва ўмовах, калі краіна кішыць шпіёнамі ды апазіцыянерамі. Паліцыю – тым болей, інакш хто тады тых шпіёнаў ды апазіцыянераў будзе цягаць у пастарункі? Калі ж скараціць выдаткі на пракурораў ды суддзяў, дык каму судзіць вышэйпамянёных? Вяртацца да нядаўняй практыкі троек ды несудовых расправаў было быццам бы рана. Кіраўнічы апарат

скарачаць наогул бескарысна і нават шкодна – ягоны арганізм ад скарачэння толькі павялічваецца. Культура, настаўніцтва і медыцына? Культуру тут жа на паседжанні без усялякай шкоды для яе выкрасылі ўсім радком пасля таго, як міністар сказаў, што культура пракорміць сама сябе – ансамбляў у яе хапае. Медыцыну вырашылі пакуль не чапаць – медыцына можа набыць важныя функцыі ў адказным дзяржаўным праекце. Заставалася вялізная армія пенсіянераў, якая з прычыны злучэння недагляду ранейшага папулісцкага ўраду распалася ў аморфную, непадёмную для дзяржавы масу. У друку даўно ўжо паяўляліся тэарэтычныя артыкулы наконт таго, якая гэта шкодная і наскрозь буржуазная завядзёнка – плаціць тым, хто не працуе, што інстытут пенсіянераў – ня што іншае, як узаконеная эксплуатацыя адной класы другою, што, ня вырашыўшы праблемы пенсіяў, дзяржава не пабудуе развітага сацыялізму, а будзе век гібець у няразвітым капіталізме.

Урад засядаў тры дні і тры ночы і выпрацаваў комплексны дакумент пенсійнага забеспячэння. А менавіта:

- Выхад на пенсію дазваляўся па дасягненні 100-гадовага ўзросту. (Для кіраўніча-адміністрацыйнага складу тая планка зніжалася напалову – тым захоўваўся адрасны прынцып пенсійнага забеспячэння).

- Памер пенсіяў устанаўліваўся ў 1,5 адсоткі ад сярэдняй зарплаты гпенсіянера. (Нельга было дапусціць, каб грамадзянін-пенсіянер карыстаўся большым наборам даброт, чым той, хто працуе).

- Захоўваўся ў недатыкальнасці прынцып роўнасці мужчынаў і жанчынаў, як таго жаўжды і дамагаліся жаночыя і фемінісцкія арганізацыі.

- Бацькам, якія выхавалі двух і болей дзяцей, пенсіі адпаведна змяняліся – для забеспячэння пенсіяў дзецям у будучым. (Тым самым умацоўвалася сувязь пакаленняў і адказнасць бацькоў за лёс дзяцей).

Гэтыя вельмі разумныя і ў пэўным дачыненні прагрэсіўныя меры, аднак, датычылі больш-менш аддаленай будучыні, а вось што рабіць з «дзеючымі» пенсіянерамі – было незразумела. Тым больш, што, як чулі ўрадоўцы, адпаведна старажытнаму рымскаму праву закон, на жаль, зваротнае сілы ня мае. Пасля доўгага і дэталёвага абмеркавання тае праблемы з удзелам СМІ, прафсаюзаў, кіраўніцтвам палітычных партыяў было вырашана для дзеючых пенсіянераў прымяніць радыкальныя меры заахвочвання і дазволіць:

- піць сырую ваду вадаправодную і з калодзежаў у неабмежаванай колькасці. Матывацыя: сырая вада – самая танная.

– харчавацца прадуктамі з радыёнуклідамі. Матывацыя: сьвядомаму грамадзяніну атам нястрашны.

– пры купаньні ў рэках і ў моры заплываць як заўгодна далёка за чырвоны буёк. Матывацыя: шырокае гарантаваньне грамадзянам іхніх правоў і свабодаў.

– на будоўлях колькі заўгодна доўга стаяць на краі неабгароджаных пляцовак і пад стралой грузавага крану. Матывацыя: выхаваньне ў грамадзянаў смеласьці і адвагі.

– пераходзіць вуліцу дзе заўгодна, у тым ліку і на чырвонае сьвятло сьветлафору. Матывацыя: без матывацыі.

Міністэрству аховы здароўя ўзмацніць кантроль за пагаршэньнем здароўя пенсіянераў асабліва з групаў рызыкі, якія стварыць на кожным прадпрыемстве. СМІ і незалежніцкім сацыялагічным інстытутам праводзіць рэгулярны маніторынг эфэктыўнасьці дадзеных мераў сярод пенсіянераў.

Ужо праз некалькі дзён пасля выхаду ў сьвет гэтай пастановы ўрадавыя СМІ паведамлілі краіне аб велізарным уздыме, з якім сустрэлі пенсіянеры чарговы клопат ураду пра іхнія дабрабыт і здароўе. Газеты выдрукавалі паведамленьні аб радасьці, якая ахапіла 80-гадовага грамадзяніна К., што нават памкнуўся заплывць за буёк. Праўда, не даплыў і да паловы адлегласьці, але ня ў тым справа, пісала газета. Справа ў прававой магчымасьці зьдзейсьніць тое, чаго ён раней зьдзейсьніць ня мог. Другі грамадзянін дзяліўся ўзьдымам, які ахапіў яго, калі ён удала перабег вуліцу па самым носам нахабнага «мэрса» і нават ня быў аштрафаваны даішнікам. Апазіцыйная газета пасля спрабавала падаць той несумненны факт як фальшыўку, надрукаваўшы рэпліку, быццам той грамадзянін зусім не пенсіянер, а юнак-спартсмен. Але зноў жа тое зусім не закланіла сутнасьці справы, якая, вядома ж, палятала ў новых магчымасьцях для пенсіянераў. Магчымасьці ж ды персьпектывы складваліся выдатныя. Самы незалежніцкі сацыялагічны інстытут правёў апытаньне нскалькіх тысячаў пенсіянераў і атрымаў гэтакія вынікі. На пытаньне, ці падтрымліваеце вы ўсе пункты пастановы, 99,9 адсоткаў сказалі, што безумоўна падтрымліваюць. І толькі 0,01 адсотку ня мелі ўласнае думкі, але гэта тая, што знаходзілася ў рэанімацыі або былі прызнаныя нядзеяздольнымі паводле розуму. Прэзідэнт краіны ўзнагародзіў дзевяснайболей актыўныя ў справе прапаганды пастановы газеты, а таксама сацыялагічны інстытут і ітацыянальнае тэлебачаньне. У канцы кварталу мінфін з вялікім аптымізмам узяўся падводзіць вынікі эканоміі пенсійнага фонду і на некалькі дзён зьнямеў. Вынікі апынуліся нечаканыя – замест эканоміі выдаткі на

пенсіі значна павялічыліся і перасягнулі адпаведны перыяд мінулага году. Каб неяк захаваць урадавы твар, было вырашана дапусціць невялічкую руцінную папраўку – зьмяніць мінус на плюс, як гэта прыкладна рабілася ў мінулым. Але ў чым сапраўдная прычына краху дзяржаўнага праекту – належала высветліць. Для высвятленьня ўрад звярнуўся да ўласнага КГБ. І праўда, той неўзабаве даказаў, што не дарма есць хлеб, а ягоныя эканамісты ў штацкім разумеюць у эканоміцы болей, чым куча сьвежасьпечаных прафесараў з Акадэміі кіраваньня. У адмысловым і дужа сакрэтным даньсенні яны па пунктах пералічылі прычыны неэфектыўнасьці пастановы. Бо:

- сырая вада з вадаправоду, дачных калодзежаў, а таксама з прыдарожных канаваў не зрабіла ніякага шкоднага ўплыву на загартаваньня за даўтое жыццё арганізмы пенсіянераў, якія прывыклі піць такую ваду і без дазволу ўраду;

- атрутныя, з радыёнуклідамі прадукты харчаваньня дастаюцца пенсіянерам у гомеапатычных дозах, бо асноўная прадуктовая маса іх раскрадаецца пасярэднікамі і скіроўваецца на вываз у суседнія братнія рэгіёны;

- за буйкі сёлета пенсіянеры не заплывалі, бо амаль нідзе не купаліся з прычыны сыцюдзёнага, дажджлівага лета;

- краны на будоўлях каторы год стаялі закансерваваныя, як і самі будоўлі – з прычыны адсутнасьці фінансаваньня;

- што ж датычыць вуліц, дык кіроўцы хуткасных іншамарак за ўсе папярэднія гады так вышкалілі айчынных пенсіянераў, што тыя, бы зайцы, з адмысловым спрытам навучыліся перабягаць вуліцы без аніякай шкоды для ўласнага здароўя. Наадварот, здароўе некаторых ад тае практыкі нават палепшала, і яны зьмянілі рутынныя ранішнія прабежкі ў парку на серыю прабежак упоперак прасьпекту, асабліва па той яго частцы, дзе езьдзіць прэзідэнт.

Урад на некалькі дзён упаў у прастрацню – шырока разрэкламаваньня і ня меней шырока падтрыманыя народам меры аказаліся на справе мыльнай бурбалкай, якая да таго ж лопнула. З прычыны відавочнай неэфектыўнасьці радыкальных мераў было вырашана звярнуцца да мераў традыцыйных, прыпамятаўшы, што ня ўсё старое ёсць кепскае. Тым болей, што ўсё новае – даўно забытае старое.

І тут прыпамыталі добрую, старую практыку ўзнагародаў. Варта было яе скарыстаць, хіба што змадэрнізаваўшы ў новых варунках, адкінуўшы яе заганныя метады, калі ўзнагароджвалася кіраўніцтва за адданасьць пэўнай ідэі ці сакратаркі – за прыгожыя сьцёгны і вочы. Вырашылі ўзнагароджваць толькі пенсіянераў і толькі за канкрэтныя

справы, якія даюць пэўны грашовы прыбытак дзяржаве. То было адраснае стымуляванне і пенсіянераў, і дзяржавы. Былі тэрмінова распрацаваныя дызайн высокіх ордэнаў, муравых стужак да іх і правілы ўзнагароджвання. Той з пенсіянераў, хто абавязваўся скараціць тэрмін уласнага пенсіянерства да 3 гадоў, узнагароджваўся самым высокім ордэнам – «Мусульманскай еднасці», да 10 гадоў – «Юдэйскага кагалу». Усе ордэны, апроч таго, мелі па тры ступені – залатую, срэбную і бронзавую. Такім чынам забяспечваўся дыферэнцыяваны падыход, што ў поліэтнічным, шматканфесійным грамадстве было вельмі важна. Акадэмія кампутарнай інфарматыкі падлічыла ўжо віртуальны прыбытак, які склаў астранамічную лічбу, і была адной з першых узнагароджаная самым галоўным ордэнам залатой ступені. На прадпрыемствах, калгасах і ва ўстановах былі праведзеныя сходы і мітынгі, на якіх пенсіянеры ва ўрачыстасяброўскай абстаноўцы бралі на сябе адпаведныя абавязацельствы пад незабыўным лозунгам «Добровольно, но обязательно» і бяз лішпай цяганшы, тут жа атрымлівалі высокія ўзнагароды. Некаторыя ўносілі ўласныя прапановы, вядома ж, на ўдасканаленне пастановаў. Так грамадзянін К., былы партызанскі камандзір, прапанаваў павялічыць тэрмін найбольшага скарачэння з дзесяці да васьмнаціці гадоў, каб адразу атрымаць тры ордэны, як гэта практыкавалася на мінулай партызанскай вайне. Але тая яго прапанова не знайшла разумення – можа, таму, што ініцыятару споўнілася 99 гадоў і было падазрэнне ў жаданні атрымаць узнагароды «на халяву». Але тое не было масавай з'явай – балшыня пенсіянераў сыціпла брала абавязанні, атрымлівала ўзнагароды і шпацыравала па вуліцах – па адным ці гаваркімі кампаніямі. Папулярнасьць узнагародаў была такая высокая, што некаторыя прышпільвалі на грудзі ўсё, што можна было прышпільваць, і з тым бадзяліся па вуліцах, не прамінаючы, аднак, крамкі, дзе імкнуліся бсз чаргі пралезыці да прылаўку і атрымаць каўбасы. Часам ля тых прылаўкаў узнікалі эксцэсы, якія, аднак, паспяхова вырашаліся з дапамогай міліцыі, АМАПу, іншых спецсілфармаванняў.

Яшчэ да выяўлення фінансавага эфекту пастановаў, які гэтым разам сапраўды чакаўся вельмі высокі, выкрылася яшчэ адна прыкраса заганна – дэфіцыт каштоўных і каляровых металаў. Дызайнеры, што распрацоўвалі праекты ўзнагародаў, карыстаючыся бескантрольнасцю кантрольных органаў, завясілі вагу ўзнагародаў, і краіна нечакана апынулася без залатога і срэбнага запасу, бяз цынку, свінцу, бронзы, медзі, малібдэну. І нават чыгуну стала не халаць – гэтулькі пайшло на ўзнагароды. Попыт на іх, аднак, усё

павялічваўся, усё новыя групы пенсіянераў бралі і бралі на сябе новыя абавязанні. Адна павялічваліся і выдаткі на пенсіі – і тое было незразумела. Сацыялагічныя інстытуты, якія цяпер сталі спрэс незалежнікімі і рэгулярна фінансаваліся з дзяржаўнага бюджэту, ня мелі на тое адказу. Не маглі на той раз нічога высветліць і выпрабаваныя сьпецорганы, магчымасці якіх з прычыны разарваных сувязяў з заходнімі калегамі значна звужаліся. Затое адказ неўзабаве далі пранырлівыя чаўночнікі, рух якіх за апошнія гады набыў фантастычныя памеры. Яны сьведчылі, што тымі ўзнагародамі забітыя ўсе базары суседніх краінаў, кампрадорскія дзялкі каторых скупляюць іх партыямі для патрэбаў уласнай высокатэхналагічнай вытворчасці.

Між тым выплата пенсіяў у краіне з прычыны абсалютнага банкруцтва пенсійнай сістэмы зусім спынілася. Урад, адміністрацыя ўсіх узроўняў, канструктыўная апазіцыя, прафсаюзы – усе маўчалі, ня маючы што прапанаваць народу. Адно – мацавалі сілавую структуру. Дэпутаты, спалоханыя за свае наседжаньня ў парламенце месцы, патрабавалі ўвесці надзвычайнае становішча.

Неяк надвечоркам перад палацам прэзідэнта немаведама адкуль вынікнуў невялікі, з шасці чалавекаў, пікет. На грудзях у пікетчыкаў віселі самаробныя, ня дужа зграбна напісаныя плакаты. Высветлілася, што гэта быў самадзейны несанкцыянаваны пікет незарэгістраванай партыі «Аматары алкаголю», і ён патрабаваў ад дзяржавы, калі тая ня можа выплаціць пенсіі грашмыма, дык хай плоціць натурай. Нарад паліцыі, які аператыўна зьявіўся па выкліку таптуноў у штацкім, тут жа накінуўся на сьвядомых алкашоў і пачаў круціць ім рукі. Звычайна за такой важнай аперацыяй сілаў правапарадку любіў назіраць з вакна сам прэзідэнт краіны, якім на той час быў шаноўны Тумба-Лумба, у мінулым сам адмысловы алкаголік, а цяпер ганаровы старшыня Акадэміі цывярозасыдзі. Назіраючы захапляльную сцэну расправы, ён, аднак, сьціпла ўсьміхнуўся і сам сабе ціха мовіў: «А чаму б і не!» Тыя самыя словы, вядома ж, былі адразу запісаныя высокаадчувальнай тэхнікай суседняй дзяржавы, апрацаваныя ў яе адпаведных колах і нечакана адобраныя. Таго стала дастаткова, каб праз тыдзень урад выдаў чарговую пастанову пад нумарам «000999» – аб выплаце абмежаванай колькасці пенсіянераў іхніх пенсіяў у алкагольным эквіваленце. Навучаны былымі няўдачамі ўрад пакуль што асьцерагаўся плаціць гарэлкай усім, хацеў паглядзець, як яно екладзецца на практыцы. Пакуль складвалася выдатна. У цэнтры сталіцы на плошчы Недатыкальнасці да Прэзідэнта адбыўся грандыёзны, нікім не

санкцыянаваны, але і нікім не разганяны мітынг падтрымкі і захаплення, у якім удзельнічала каля 2 мільёнаў пенсіянераў (паводле звестак дзяржаўных СМІ і 2 тысячаў – паводле падлікаў скупoga на арыфметыку агенцтва Ройтэрз). Гэтай адмысловай кансалідацыі народу ніхто ня памятаў нават з самых састарэлых людзей. Усе гораचा падтрымалі пастанову «Трох дзявятак», як яе называлі ў прастамоўі, або пастанову «Паратунку і разьвіцця», як назваў яе ў нядзельнай перадачы любімы тэлекаментатар нацыі спадар Лятнеўскі. Усе пласты грамадства без адрозьненняў класаў, прафесіяў, узростаў, полаў, нацыяў і веравызнанняў былі захопленыя ўрадавай мудрасьцю. Стары паэта, што ўсе апошнія гады наракаў у вершах на медахват грошай на хлеб, за адну ноч гексаметрам напісаў паэму. Ён каяўся, што нядаўна яшчэ разам з народамі і партыяй (не ўдакладніў, якой) доўгі час лічыў другім хлсбам бульбу, аж выявілася, што другі народна-партыйны хлеб – гарэлка. І гэта выдатна, бо, як паказвае досвед, грошай на гарэлку ніколі не бракавала.

То былі вешчыя словы паэта-прарока.

Мінфін у тэрміновым парадку распрацаваў механізм гарэлкавай выплаты. Улічваючы небывалую папулярнасьць новага метаду, было вырашана для разьліку з прадпрыемствамі і ўстановамі таксама перайсьці на гарэлку, а таксама і на ўсе іншыя аплаты, у тым ліку і ў дзяржаўным гандлі. Канешне, не ўдалося пазьбегнуць некаторых няўвязак, але якая ж слушная справа абыходзіцца без няўвязак. Няўвязкі неўзабаве былі адрэгуляваныя – быў выпрацаваны эквівалент: 1 тысяча рублёў прыроўнівалася да 1 літру гарэлкі, 500 рублёў – да паўлітры, 250 – да чацьвярцінкі, «чакушкі» ў прастамоўі. Усё звычайна і проста, як і ўсё геніяльнае. Праўда, трохі павалэндаліся з распрацоўкай метадыкі аплаты плацяжоў дзяржаве, якая, вядома ж, гарэлкі не спажывала, хоць мела яе мора. Тады ўжылі прынцып зваротнага эквіваленту. На прыгожа аддрукаванай у Фінляндыі паперцы, што служыла таксама бутэлкавай этыкеткай, азначалася лічба эквіваленту – адпаведна 1000, 500 і 250 рублёў – у залежнасьці ад аб'ёму бутэлькі. Тое было вельмі зручна – сумясьціць у адно функцыі бутэлькі, гарэлкі ды асігнацыі. Знайшліся, вядома, скептыкі, якія пачалі даводзіць, што бутэлка і этыкетка – далёка ня тое самае, што першую можна спажыць, а другую хіба што выкінуць. Але тады вучоныя патрыёты з ліку гісторыкаў распавялі слушны гістарычны факт, як у сярэднявеччы еўрапейскія падарожнікі прывезьлі з Кітаю встку пра тамтэйшыя папяровыя грошы, дык у Еўропе ім не паверылі. Ды з часам так прывыклі да паперы, што цяпер нават друкуюць з яе даляры. Тое было прызнана навукова абгрунтаваным і

болей прэрэчанняў не выклікала. Гарэлкавыя этыкеткі заканамерна набылі пашыранае значэнне і выдатна ішлі на плацяжы, у той час, як гарэлка – выключна на ўжытак. Адносіны дзяржавы і грамадзянаў выдатна гарманізаваліся. Сыцьвердзіўся небывалы эканамічны феномен – чым болей людзі спажывалі гарэлкі, тым больш багацелі. Запачаткавалася новая беспрэцэдэнтная цывілізацыя – з ініцыятывы ня надта вялікай і нават мала развітай краіны.

А галоўнае – сышло ў нябыт неўміручае саслоўе пенсіянераў. Напрыканцы XX стагоддзя ў краіне іх засталася ўсяго 9 (магічная лічба), затое гэта былі самыя фізічна і духоўна загартаваныя людзі.

На пачатку XXI стагоддзя, як прэзідэнтам краіны быў аднадушна абраны шануюны Хусаін Асман, краіна была ў каторы раз перайменаваная і атрымала назоў: Рэспубліка Бутэлькавая. Скарочана РБ.

ПАХАДЖАНЕ

Уздоўж сухога, бясконцага, парослага калючым кустоўем плато марудна цягнулася гэтка ж бясконцая чарада знямоглых людзей – старых, малых, жанок і мужчын. Тут жа ішлі нагружаныя жабрацкім майном схуднелыя мулы, некалькі кароваў, поруч, высалапіўшы языкі, брылі прысталыя сабакі. Сабакі даўно не брахалі, каровы не мычэлі, людзі амаль не размаўлялі паміж сабой – гэтак усіх дапякала знямога, сыпёка і стома ад бясконцай гэтай хады. Племя ішло каторы дзень, месяц, а можа, і год. Яго вёў правадыр – сухі, сівабароды стары, што з даўгім посахам у жылаватай руцэ мерна брыў і брыў наперадзе. Вочы яго амаль увесь час былі заплюшчаныя, шлях ён нашчупваў босымі скарэлымі нагамі. Ён ніколі не азіраўся назад на жывую чараду свайго племя, ведаў: пакуль ідзе ён, будучь ісьці і астатнія. Ён жа ішоў толькі проста, зрэдку абмінаючы калючае кустоўе, гіганцкія і меншыя кактусы, раскіданыя там-сям па гэтым сухім, абсыпаным каменнымі аскялёпкамі плато. Шлях-напрамак правадыр вызначаў уначы па зорцы Сырыюсу, ад якой браў на шэсьць пядзяў управа і туды кіраваў. Так яму было запавешчана ад ранейшага правадыра, які нядаўна сканаў на гэтым шляху і перад сьмерцю прызначыў кіраваць яго. Рэч у тым, што племя шукала страчаную немаведама калі радзіму. Без радзімы жыць было неяк.

Шлях быў цяжкі – сухі, камяністы і бязводны. Але тая мясціна, адкуль племя выйшла колькі месяцаў таму, была яшчэ горшая. То было бясконцае багністае балота, што кішэла агіднымі істотамі,

кузурками, жабами і п'яўкамі, і не давала ніякога харчу. Да таго ж той край меў дужа нездаровы клімат, ад якога пачалася між людзей ліхаманка, што панішчыла палову племя. Асабліва паміралі дзеці. А безь дзяцей – якая ж будучыня ў племя? Зразумеўшы, што так яны неўзабаве вымруць, людзі рушылі далей ад таго праклятага месца.

Балотны край застаўся далёка ззаду, некаторыя зь людзей ужо і забыліся пра яго. Але й тое, што племя дагэтуль напаткала на сваім шляху, было ня лепшае. Ні травы, ні вады, адныя калючкі ды камяні. І невыносная сьпёка. Часам між людзей чуліся скаргі і нараканьні – маўляў, трэба спачыць, ня йсьці далей, можа нават вярнуцца назад. Некаторыя пачалі гаварыць, што ззаду было лепш, прынамсі была вада, хоць і балотная, але даволі. Аднойчы ўвечары, як спыніліся на начлег і стала трохі вальней у паветры, так сказаў правадыр аднавокі Кірх, старшыня невялікага роду грубых, што з даўняга часу ўваходзіў у племя. Правадыр, які ўжо ледзьве бачыў удзень, бо з часам усё болей сьлепнуў, сказаў, што як сьцямнее, прарэжуцца зоркі ў небе, ён паглядзіць на іх мільгаценьне і аб'явіць сваё рашэньне. У поўнач ён абвясціў, што Кірх трапіў пад уплыў злых духаў і калі хоча пагубіць свой род, дык можа вяртацца. Кірх не хацеў губіць род і далей моўчкі пайшоў за ўсімі.

Племя зноў ішло-валаклося наперад вызначаным маршрутам – на шэсьць пядзяў ад Сырыюса, як і завяшчалі продкі.

Няхутка яшчэ камяністае плато з калючкамі пачало саступаць месца раўнейшай зямлі – без калючак і кактусаў. Ісьці быццам бы рабілася лягчэй. Але неўзабаве пад нагамі і вакол пачало большаць пяску. Сьпярга ў ім загрузалі ступні, а затым дзе-нідзе наўкола пачаліся пясчаныя гурбы, дзюны-барханы – голяя, без травінкі, без калючак нават. Племя трапіла ў зону пустыні. Вады не было нідзе, сонца паліла ўвесь дзень да захаду. Людзі і жывёла змушаныя былі то караскацца на крутабокія барханы, то каціцца зь іх, што зьнясільвала дарэшты. Напэўна, можна было б ісьці між барханаў, але тады была небясьпека згубіць вызначаны ноччу напрамак, і правадыр дужа не хацеў таго. Тут, у пустыні, ён асабліва строга трымаўся вызначанага продкамі маршруту. Некалькі мулаў палі ў дарозе, іх хутка засыпаў пясок. Памерла таксама нямала людзей, асабліва старых і малых; жывыя нічога ня елі і пакутавалі без вады. Племя чулася асабліва незадаволеным, пачаліся размовы наконт таго, што правадыр зусім асьлеп і вядзе не туды. Калі пра тое з абурэньнем выказаўся Кірх, набліжаныя да правадыра задушылі яго. Цела Кірха пакінулі ў пяску пад барханам. Ягоны род, застрашаны і прыціхлы, абраў новага старшыню, пакорлівага і маўклівага. Пра ранейшага казалі без

абурэння: ну нашто было гаварыць! Хто ня ведаў, што не туды ідзем, але ж іншыя маўчалі. А гэты вылез... Род злачыннага старшыні паставілі самым апошнім у шляху, і гэта быў першы род-ізгой, са статусам ніжэйшага за іншых.

Шлях, між тым, рабіўся ўсё горшы. Пачаліся пясчаныя буры; вецер і пясок заціналі дыханьне людзям, мулы не хацелі ісьці на барханы, і іх цягнулі некалькі чалавек на вяроўках. Людзі ўвогуле маўчалі, але набліжаныя да правадыра таксама ўжо адчувалі незадаволенасьць. Некаторыя выказваліся адкрыта, што іх шлях памылковы, што гэтакім кірункам нікуды яны ня прыйдуць. Тады правадыр і ягоныя памагатыя пакаралі сьмерцю яшчэ шасьцярых чалавек зь ліку незадаволеных. Племя працягвала ўпарта лезьці наперад. Рознага роду сумневы і нараканьні ўважаліся як здрадніцкія і караліся адпаведна. Большасьць племя лічыла, што так і трэба: здраду трэба караць. Правадыр часам да паўночы мерыў па зіхаценні зорак накірунак шляху, і кожны раз выходзіла, што ідуць правільна.

І сапраўды, неяк быццам стала вальней, сыякотны вецер уняўся. Барханы сталі ніжэйшыя, ужо не струменілі ручаямі пяску. Але неўпрямцам падкацілася новая бяда – рабілася надта сыцюдзёна. Сыцюжа пачалася з начы, а ўдзень ужо не было ад яе куды дзецца. Насустрэч падзьмуў ледзяны вецер, студзіў твары і грудзі. Людзі пачалі хварэць на прастуду, асабліва малыя. Цёплай апраткі ў іх не было – яны ішлі з поўдня. Старэйшыя меркавалі, што гэта часова, што неўзабаве зноў пацяплее. Але мінаў час, а не цяплела – наадварот, халаднела ўсё больш. Зь любасьцю людзі пачалі ўспамінаць той час, як было цёпла і нават горача. Гарачыня цяпер здавалася куды лепшай за сыцюжу. Людзі поўдня, яны ня ведалі, што гэта надыходзіла зіма. Ня ведаў таго і правадыр, які за тое паплаціўся жыццём.

Задушаны самым блізкім целаахоўнікам, стары правадыр застаўся ў стэпу, а целаахоўнік, якога звалі Хірт, назваўся правадыром. Назаўтра ён аб'явіў узрушанаму племя, што кірунак мяняецца на адваротны. Племя вяртаецца назад.

Тая вестка была ўспрынятая племенем зь вялікім энтузіязмам, шмат хто зь людзей сталі ўспамінаць, як было добра там, адкуль яны прыйшлі. Хірта, ушаноўваючы за розум і адвагу, вырашылі ўсю дарогу несьці на руках, абы толькі ён правільна паказваў шлях. Накірунак на кожны дзень ён вызначаў не па Сырыюсу, як гэта рабіў яго папярэднік, а паводле новай, рэвалюцыйна-народнай мэтадалёгіі – па накірунку ветру. Выбіраць шлях такім чынам, каб ледзяны вецер на тую пару дзьмуў людзям ззаду. Тое дужа спадабалася

спакутаным ад сыцюжы людзям. Тым болей, што, паколькі сыцюдзёны вецер дзьмуў на той час з поўначы, яны ішлі знаёмым шляхам на поўдзень. Іхнай радасьці не было межаў...

Праўда, хутка высьветлілася, што мясцовасьць трохі адрозьнівалася ад ранейшай, значыцца, племя трохі ўхілілася ўбок. Пачалася тая ж пустыня, пясок, і пакуль што не канала сыцюжа. Хаця людзі ведалі, што дзесьці павінна пачацца цяпло, нават сьпёка. Ды сьпёка не пачыналася. Ісьці рабілася ўсё горш, людзі і жывёла зьнемагалі. Асабліва, як пачаліся барханы. Знайшліся такія, што пачалі наракаць: ня трэ было вяртацца. Лепш бы неяк прыстасавацца да сыцюжы, хоць бы выкапаць норы, як бурундукі. Новы правадыр Хірт, мабыць, быў разумнейшы за папярэдняга, ён увёў строгую адказнасьць за недазволеныя размовы. Таму, хто выказваўся няправільна і тым дэстабілізаваў грамаду, адразулі язык. Безьязыкіх выганялі з чарады племя ў барханы, дзе яны хутка гінулі ў поўным маўчаньні. Іхных родных Хірт ставіў у канец чарады, дзе набраўся ладны лік ізгояў. Ніякіх правоў у параўнаньні зь іншымі ізгоі ня мелі. А тых, хто ўхваляў палітыку Хірта, ставілі бліжэй да правадыра, яны склаалі яго атачэньне, названае элітай. На зайздрасьць астатнім эліта мела нямаа розных правоў і прывілеяў.

Племя ішло марудна і доўга. Людзі ў тым шляху нараджаліся і паміралі. А таксама змагаліся за жабрацкую ежу, глыток вады і за ўладу – унутры родаў, у шчыльных шэрагах эліты і нават сярод ізгояў. На кожным часе зьяўляліся свае героі, якія звычайна рабіліся начальнікамі. Іх, як і правадыра, узялі за звычай несці ў шляху на насілках – каго дзень, каго тыдзень, каго ад поўні да поўні. Хірт наогул ніколі не зьязаў з аздобленых гірляндамі насілак, зь якіх ён аддаваў каманды, рабіў заўвагі, хваліў лепшых са свае шматлікае эліты. Але ніхто яго не асуджаў за тое – усе ведалі, што ўтары асабліва дзьме вецер, кожны подых якога ловіць слаўны правадыр Хірт. Дзеля справядлівасьці варты зазначыць, што Хірт удасканаліў сыстэму вызначэньня маршруту і рабіў тое ў залежнасьці ад напрамку і сілы ветру, колеру неба і нават мяркуючы па характары ўласных сноў. Спасьцігнуць такую складаную сыстэму не было дадзена нікому, і племя было шчаслівае, што трапіўся такі разумны правадыр.

З гэтым ягоным розумам, аднак, сталася штось непрадбанае – племя зайшло не туды.

Пасьля доўгага шляху, як яно нарэшце дасягнула зыходнага балота, таго не пазнала, так усё тут зьмянілася. Або гэта было іншае балота, калі палічыць, што Хірт памыліўся. Хаця сьпяраша пра тое ніхто нават ня мог падумаць – іхны правадыр не памыляўся ніколі.

Тым ня менш цёплая бузяная вада ў балоце была непрыдатнай для пітва – некалькі сасьмяглых дзяцей, што напіліся з дарогі, адразу ж памерлі. А галоўнае – тут была процьма агідных вадзяных пацукоў, вужакаў і страшных крыважэрных пачвараў накшталт кракадзілаў. У першую ж ноч на начлезе ля берагу тыя схапілі і зжэлі шасьцёх чалавек зь ліку пагарджаных ізгояў, якіх правадыр разьмясьціў ля самага берагу. Уранку тыя паднялі бунт з крыкамі: куды нас завялі? Надзіва, іх падтрымалі астатнія роды. Мудрага, растлусьцелага на насілках Хірта, звязаўшы, кінулі ў балота, дзе яго адразу ж разьдзерла зграя хвастатых кракадзілаў. Тут жа племя абрала новага кіраўніка, якім стаў, можа і ня самы разумны (нават трохі дурнаваты), затое самы дужы дзяцюк па прозьвішчы Слон. Слон аб'явіў, што паколькі шляху наперад няма, трэба вяртацца назад. Ідзя, запавешчаная продкамі, правільная, толькі ў племя не хапіла волі яе здзейсьніць, – ягоныя правадыры былі скрозь злыдні, дурні і здраднікі. Ад сёньняшняга дня ўсё будзе іначай, племя даможацца сваёй мэты. Дружныя крыкі ўхвалы ўзбадзёрылі правадыра Слана, і ён пачаў ладзіць паход. Ягоны, слановы, род паставілі на чале калёны, ранейшы авангард, што складаўся з роду Хірта, запхнулі ў самы зад. Тады ж пасьмяротна рэабілітавалі першага, сьляпога, правадыра, але ягоны род застаўся на ранейшым месцы, недалёка ад заду. Племя выцягнулася ў даўгую няроўную чараду – зь дзецьмі і старымі, муламі, козамі і сабакамі. Начальніцкія насілкі ўсе патапілі ў балоце, вырашылі трымацца прынцыпу братэрства і роўнасьці – усім ісьці пехатой. Слон ішоў наперадзе і вызначаў кірунак, які пазнаваў па месцы сонца на краявідзе. Дзе яно было, туды і трэба было кіраваць. Слон сказаў, што сонца не ашукае. Тое было проста і справядліва, кожны і ў любы час мог пракантраляваць напрамак руху. Усе дужа спадзяваліся на ўдачу.

Яны доўга і ўпарта ішлі наперад і празь нейкі час натрапілі на знаёмае камяністае плато з калючым кустоўем, кактусамі і жарствой пад нагамі. Але тое месца пазналі ня ўсе, а толькі самыя старыя. Бо тыя, што нарадзіліся пасья, тут не былі і нічога не пазнавалі. Яны толькі радаваліся новым уражаньням. Старыя ж адно круцілі галавамі ды маўчалі. Выказваць свае меркаваньні яны даўно ўжо былі адвучаныя.

Пасья пачаліся пяскі. А за імі барханы. Ісьці рабілася ўсё цяжэй. Сьпёка рабілася невыноснай, але ўсе маўчалі. Адно ведалі – ісьці.

Затым сьпёку памалу зьмяніла сьцюжа, а за ёй усчаўся мароз. Спакутаваньня людзі ўсё часьцей успаміналі, як цёпла было каля

роднага багністага балота. Хоць і з кракадзіламі. Кракадзілы, мусіць, усіх бы ня зьелі...

Тады неяк уранку, як зьмерзла некалькі немаўлят, натоўп разыюшаных жанок забіў правадыра Слана і абраў на яго месца самую галасістую жанчыну, якую клікалі Ах. Яна і павяла племя – вядома ж, назад. Праз тыя ж барханы, пясок, камяністае плато. Да балота, кракадзілаў і пацукоў, якіх стала яшчэ болей. Новыя пакаленьні каторы раз пераканаліся, што тут жыць нельга, трэба некуды йсьці. За правадыра абралі маладога хлопца, які мала што ведаў і яшчэ менш памятаў. Ён павёў племя ранейшым маршрутам, праз плато і пустыню – да сыюжы. Усё паўтаралася, як і раней. Мяняліся толькі правадыры.

З таго часу племя і ходзіць – з канца ў канец. Пайсьці іншым шляхам яно ня можа, бо ня ведае куды. А гэты замацаваўся ў геннай памяці пакаленьняў. Досьвед няўдач ды пакутаў нічога ня значыць, бо кожнае пакаленьне ўсё пачынае спачатку.

НАСАРОГІ ІДУЦЬ

Племя даўно страціла незалежнасьць, плаціла вялікую даніну і пачувалася дужа бязшчасным.

Прыгняталі племя агідныя і магутныя людзі-насарогі, якія ня ведалі ні Бога, ні маралі і бязьлітасна ставіліся да ўсіх, хто ня быў насарогам. Зрэшты, калі і быў – таксама, абы толькі ў чымсь пайшоў насуперак ці вылучыўся з грамады насарогаў.

Правадыром няшчаснага племя быў малады чалавек, гучна і слаўна званы Ко, што азначала Адважны. Ён і быў адважны, вадзіў племя ў баі за незалежнасьць, хоць і не здабыў перамогі. Мабыць, здабыць перамогу над насарогамі было немагчыма. Але і капітуляваць канчаткова Ко таксама ня мог. Ён з імі ўсчаў перамовы. Казьў: шмат што можа аддаць, абы толькі насарогі пакінулі племя ў спакою. Вядома, апроч незалежнасьці. Людзі племя сабралі ледзьве ня ўсю кукурузу, сою, бабы і проса, усе спадчынныя каштоўнасьці – колцы, завушніцы, пярсцёнкі, вельмі прыгожы керамічны посуд, вытворчасцю якога два стагоддзі славілася племя. Як прыехалі пасланцы насарогаў, усё тое было акуратна расстаўлена і раскладзена ў палянцы пад векавым дубам. Прыезджыя абгледзелі і абмацалі кожную рэч ды паехалі. А як праз дзень вярнуліся, казалі: мала. Мы прыедем, пераб'ём племя і возьмем усё задарма. Правадыр Ко засмуціўся, бо ў племя нічога болей не заставалася, чым можна было б

задобрыць насарогаў. Тады прыехаў новы пасланец ад насарогаў, які прывёз загад свайго валадара: аддаць яму Аўю, сястру правадыра, самую прыгожую дзяўчыну племя.

Правадыр Ко яшчэ болей засмуціўся. Вядома, яму шкада было ахвяраваць юную Аўю, але што ён мусіў рабіць? Ён пачаў раіцца з радай старэйшынаў, якія падзяліліся на два лагеры. Адны казалі, што трэба згаджацца, інакш усім будзе пагібель. Іншыя даводзілі: ні ў якім разе – насарогі ашукаюць. Возьмуць Аўю і не пакінуць племя ў спакоі. Правадыр Ко пакутна паразважаў ноч і пагадзіўся з патрабаваннем насарогаў. Мсркаваў, калі ён аддасць сястру, дык можа насарогі і пойдучь адсюль у свой край балотаў і багны і тым дадуць племя нейкі спадзяванак. Інакш сапраўды пагібель бяз рэшты падзеі. Назаўтра раніцой ён паклікаў сястру Аўю, якая ўжо ведала пра свой незайздросны лёс. Але яна была дзяўчына разумная і мужна прыняла свой прысуд. Яна любіла племя, зямлю, на якой вырасла, і гатовая была ахвяраваць сабой. Абы зберагчы іншых.

Але тады разытрылася тая частка старэйшын, якая была супраць саступак насарогам. Асабліва верхавод аднаго клану Джо, які ледзьве не падняў бунт супраць правадыра племя. Правадыру спатрэбілася зазнаць нямала турботаў, каб суняць нецярпліўца... Дапамагло хіба тое, што насарогі быццам сапраўды пацішэлі і пачалі збірацца кудысьці сысці. Тое дужа паспрыяла міру ў племі, дало ўсім спадзяванак. Джо таксама прыціх, змоўчаў, мабыць, адчуў, што памыляўся ён, а не правадыр племя. Правадыр хоць і перажываў за сястру, але пачуваўся задаволеным – усё ж найбольшая небяспека мінулася.

Племя з падвойным стараннем узялося за гаспадарку – трэба было нарабіць тое, што аддалі насарогам. Сьпярга і галадалі, і халадалі, але неяк выкараскаліся з нэндзы. Ураджай маісу ў тым годзе абяцаў быць неблагі, паявілася надзея ня згинуць з голаду. Галоўнае – быў мір, насарогі пакуль не назалілі. Падобна на тое – кудысь сышлі. Правадыр Ко пачаў ганарыцца мудрасцю сваёй палітыкі, хоць і не пераставаў шкадаваць бедную сястрычку. Іншыя людзі з рады старэйшынаў неахвотна, але патроху прызнавалі, што памыліліся, калі выступалі супраць гнуткай палітыкі Ко.

І менавіта ў такі момант, на сконе лета, як у полі даспяваў ураджай маісу, прыйшла вестка, што насарогі вяртаюцца. Праз дзень-два племя дачулася, што ўжо вярнуліся. Іх насарожыя фалангі ўжо бачылі па той бок абмялелай за лета ракі, перайсці якую было дужа лёгка. І праўда – яшчэ праз дзень цераз яе пераехалі пасланцы насарогаў, якія казалі, што ідуць. І болей нічога.

Правадыр Ко тэрмінова сабраў раду, але што ён мог ёй сказаць? Над племен зноў нависла сьмяротная пагроза. Усё племя складала, можа, трэцюю частку ад войска насарогаў. Адкупіцца гэтым разам не было чым. Каштоўнасьцяў яшчэ не напрацавалі, ураджай быў на полі. Калі што, насарогі яго спрэс панішчаць, перш чым панішчаць племя. Адчуўшы бяду, у хібарах-халупах залямантавалі жанкі. Тады хтось з рады ўспомніў, якім чынам адкупіліся тым разам. Трэба было прапанаваць прыгажуню.

Канешне, прыгожых дзяўчат у гэтым годным племі было шмат. Але ўсе ведалі, што самаю здатнай прыгажуняй была жонка правадыра, якую клікалі Чуя. На яе і паказалі старэйшыны племя.

Правадыр Ко сыярша адчуў ярасьць да ўсіх адразу – сваіх і чужых. Ён кахаў Чую і нікому не хацеў яе саступаць. Але і як было яму быць? Насарогі набліжаліся, жыць племю заставалася некалькі дзён. Рада старэйшынаў патрабавала сыпяшца. Толькі Джо быў супраць таго, каб саступаць насарогам. Ён казаў, што ня хоча належаць да племя, якое ратуе сябе коштам жыцця сваіх самых годных жанчынаў. Але Джо быў гэткі адзін сярод рады старэйшынаў. А на сумленьні правадыра Ко былі сотні жанчынаў, старых і дзяцей ягонага племя. І ён надумаў аддаць жонку. Тая паслухалася мужа-правадыра, але, ад'язджаючы за раку, пракляла яго і ўсё племя разам, якое ня здолела яе абараніць.

Усё адбылося так, як і меркаваў Ко – прывабны падарунак падзейнічаў. Раць насарогаў пару дзён пастаяла за ракой і зноў кудысь выправілася. Правадыр перажываў, сумаваў, часам праклінаючы правадырскую долю, але ўвогуле быў задаволены. Аўтарытэт ягоны ў племі падвысіўся – усе зважалі на ягоную ахвярнасьць і разумелі, каму абавязаныя паратункам. Усё, апроч Джо, які ў першую ж ноч сабраў свій невялічкі клан і кудысьці сышоў.

Зноў племя патроху сыцішылася, пачало абжывацца. Сабралі неблагі ўраджай, сталі лепей карміць дзяцей ды і самі наеліся ўволю. Людзі, асабліва старыя, дужа хвалілі правадыра, які забяспечыў ім мірнае жыццё, збярог племя. Сам Ко, аднак, жыў халастым, марнеў, худнў, стаў маўклівы і злосны. На сьвятах, калі ўсе весяліліся, ён маўчаў, уваччу чарнеючы ад гора. Ён штось прадчуваў. І прадчуваньне яго не ашукала.

Праз паўгода, пасля сезону дажджоў, як сышла вялікая вада ў раць, зноў паявіліся пасланцы насарогаў. На гэты раз яны казалі толькі адно: ідуць па жанчынаў. Насарогам спадабаліся тутэйшыя жанчыны, і яны хочуць іх – усіх і разам.

Племя ахатіў адчай, а правадыр Ко раптам узрадаваўся, бо штось зразумеў. Ранейшы клопат, што прычыніў яму столькі пакутаў і адабраў любую жонку, знік. Ко стаўся бесклапотным – ня трэба было выбіраць. Ня стала надзеі. Усё зрабілася проста – ісьці і гінучь. На перамогу не было разьліку. Перамагчы насарогаў яшчэ нікому ня шэнціла, ад іх можна было хіба адкупіцца. Калі было чым. У племі ж нічога не засталася.

Раненькім ранкам на пачатку лета племя паўстала на беразе ракі. Маладой траўкай шчодро зелянелі рачпыя берагі, вялікія жоўтыя кветкі ўпрыгожвалі прырэчнае кустоўе. Племя выстраілася ў тры шэрагі – наперадзе мужчыны і юнакі, у другім шэрагу – жанкі, ззаду за ўсімі – дзеці і старыя. Усё ўзброіліся хто чым – ад мячоў да кухонных вілачнікаў. Чакалі. Да правадыра часам падыходзілі сябры і дарадцы, шмат якія казалі: ну што мы ім зробім? Колькі нас і колькі іх? Лепш, можа б, аддаць жанок ды ўратаваць дзяцей... Правадыр слухаў усіх, не прырэчыў і быў дужа спакойны. Рашэньня свайго не мяняў. Толькі чакаў. Толькі і чакаў...

Насарожная раць, не спыняючы баявой хады, сунулася ў раку і бродам рушыла на гэты бераг. Злы вагонь гарэў у вачох разьятрапых людзей-насарогаў, басавіты насарожы рык мкнуў з іх разінутых зяпаў, як яны згледзелі пекных жанок. Але, каб імі авалодаць, трэба было забіць іхніх мужчынаў. Тое, адпак, выглядала сумніўна, бо ніхто з мужчынаў і ня думаў бегчы. Баяцца баяліся, але ўсе стаялі ў шэрагах – плячо да пляча, нарыхтаваўшы зброю – сякеры, пікі, мячы і нажы. Яны і сустрэлі першую навалу насарогаў. Апоўдні шанцы насарогаў на перамогу пахіснуліся, людзі ж племя ніякіх шанцаў ня мелі і ні на што не спадзяваліся. Адыю біліся на зьнішчэньне – сваё і насарогаў.

Праз увесь дзень доўжылася бітва. Стапаная на беразе трава стала чырвонаю ад крыві, чырвонаю цякла скаламучаная вада ў рацэ. І тады надвячоркам зняможаныя, скрываўленыя людзі племя адчулі, быццам засталіся жывыя. Быццам перамаглі нават. Горы насарогавых целаў ляжалі на беразе, іншыя плылі па вадзе тоўстымі брухамі ўгару. Шмат людзей палегла – жанок і мужчынаў, але з берагу не саступілі. Правадыр Ко таксама загінуў. Пад вечар племян камандаваў, немаведама скуль прыйшоўшы, апазіцыянер Джо.

Як сыжмнелася, ён сабраў у нізкарослым кустоўі рэшту племя, дазволіў усім адпачыць. А сам устаў і, як у небе запаліліся першыя зоркі, сказаў, павярнуўшыся да самай нізкай:

– Дзякуй, Зорка Вайны! За дапамогу тым, хто страціў надзею...

Яго ніхто не абіраў, не прызначаў правадыром. Ды ён і не пытаўся ні ў кога. Ён ужо ведаў, як трэба ставіцца да насарогаў...

ВЕЖА

Здаўна жыццё склалася так, што ў краіне не было ладу. Падзеленыя паводле капфесійных, нацыянальных ды класавых прыналежнасцяў людзі тузаліся, варагавалі адзін з адным, клан з кланам, нацыя з нацыяй. Што толькі яны ні рабілі – і ваявалі, і мірыліся, саступалі ўласныя землі ды захоплівалі чужыя – і ўсё без карысці. Жыццё рабілася ўсё горшым, варажнеча расла – усіх да ўсіх. Шмат год у краіне не было парадку, знікала нават надзея, што ён калі-небудзь будзе.

Тады неяк па вясьне ў ратушы з'явіўся Даўтавуся. Ніхто ня ведаў, як ён трапіў туды, скуль узяўся наогул. Дый ён не тлумачыў нічога – проста ўвайшоў у даўтаватую залю паседжаньняў і застрэліў галоўнага ўпраўцу. І ніхто таго не абараніў, не запратэставаў нават. Па-першае, згледзеўшы забойства, усе спалохаліся, а па-другое, ранейшы ўпраўца вельмі ўжо надакучыў усім – і кіраўнікам, і народу, бо дбаў толькі пра сябе і ўласны дабрабыт. Народ на другі дзень сабраўся на ратушным пляцы і бурай воплескаў вітаў новага, адважнага ўпраўцу. Упраўца выступіў з бліндаванага грузавіка і сказаў толькі адно: ён навадзе парадак. І ніякіх аргументаў. Мабыць, таго было дастаткова, каб яму паверылі; ягоная рашучая пастава падзейнічала на ўсіх магічна. Хаця, што такое парадак, тады наўрад ці хто ўяўляў.

І праўда, для пачатку ўпраўца арыштаваў і расстраляў ноччу вялікую групу гандляроў фісташкамі. Чаму менавіта фісташкамі – таго ня мог зразумець ніхто, але людзі казалі, што, мабыць, на тое ёсьць прычыны. Бо, напрыклад, гандляроў семкамі не арыштавалі і не расстрэльвалі. Затым былі пасаджаныя ў турмы ўсе тамтэйшыя цырульнікі. Пра гэтых казалі, быццам яны не дызэнфікавалі свае брытвы і тым распаўсюджвалі СНІД. То было падобна на праўду. Эпідэмія СНІДу пагражала ператварыцца ў пандэмію, і людзі дужа баяліся. Праўда, паўночныя баяліся больш, бо мелі звычай галіцца, у той час, як паўднёвыя хадзілі з бародамі. Пасьля арышту цырульнікаў галіцца перасталі ўсе. Наступным актам Упраўцы была моўная рэформа, паводле якой з мовы выключаліся ўсе супраціўныя злучнікі (кшталту аднак, ды, але) і генералізаваліся выразы тыпу: добра, безумоўпа, ёсьць, яволь, слухаю. Мала хто разумеў, навошта тая моўная калатнеча, ды людзі думалі: калі ўпраўца гэтак зрабіў, значыць, так трэба. Неўзабаве з'явіліся і першыя навуковыя працы

лінгвістаў, якія даводзілі глыбокі метафізічны сэнс тых зьменаў граматыкі. Такім чынам, у мове справы значна палепшыліся, мова стала болей выразная і меней затратная, чаго нельга было сказаць пра эканоміку. Эканоміка катастрофічна пагаршалася. Асабліва кепска стала пасья апошняга недароду, што змусіла Ўпраўцу ўвесці новыя правілы рацыянаваньня прадуктаў. Тое не абышлося без сур'ёзных праблемаў, бо нормы прадуктаў былі розныя для розных катэгорый насельніцтва, што выклікала скаргі і незадавальненьне. Тады Ўпраўца выдаў вельмі слушны ўказ: для тых, хто працуе, нормы павялічыў удвая, а хто не працуе – тым удвая зьменшыў. Тое было вельмі дарэчы, бо якраз быў прыняты Генеральны план будаўніцтва Генеральнай Вежы.

На самай высокай пляцоўцы за горадам пачалі капаць шырокі, на цэлы квартал, катлаван. Працавалі тысячы людзей, якія тое рабілі ахвотна, з радасьцю, бо атрымлівалі падвойны паёк. Іншыя ім зайздросцілі, але ж ня ўсіх туды бралі. Толькі самых увішніх, самых правяраных – з характарыстыкамі, даведкамі, беззаганымі анкетамі. Паўночныя былі ўраўняныя з паўднёвымі, і даўня варажнеча між імі паволі знікала. Афармленьнем працоўных дакументаў займаліся ўлады, чэргі да кантораў якіх дасягалі мілі – такі быў высокі працоўны ўздым. У шырокім глыбачэзным катлаване ўжо заклалі падмурак, дзе завіхаліся паўтары тысячы муляраў. Каб усе працавалі старанна, збоку стаялі наглядчыкі. Час адпачынку і харчаваньня вызначаўся паводле сігнала сірэны і доўжыўся лічаныя хвіліны. Апроч таго, была разьвітая практыка працоўнага суперніцтва: хто раней пакладзе чарговы шэраг цаглін ці камянёў, прозьвішча таго запісвалі на вялікую прыгожую дошку, умураваную ў Вежу. На сыпіну сыпяцоўкі таго бронзавай хварбай ставіўся адмысловы знак, якім надта ж ганарыліся, і нават не здымалі сыпяцоўкі і пасья працы. Гэтых, калі яны былі маладыя, асабліва падабалі дзяўчаты – іншыя якасьці і нават заганы ня мелі значэньня.

Навошта была тая Вежа, які з яе сэнс і якая мэта – ня ведаў ніхто. І ніхто не пытаўся пра тое, ніхто не тлумачыў нічога. Існавала нявыказанае меркаваньне, што пра ўсё ведае толькі Ўпраўца, – будоўля дужа сакрэтная. Для захаваньня сакрэтнасьці была створаная адмысловая служба, якая, аднак, таксама мала што ведала. Менавіта тое лічылася вышэйшай класай сакрэтнасьці, бо чаго няма, тое немагчыма і выведаць. А Вежа тым часам расла, і ўсе клапаціліся пра тэмп яе будовы. Тэмп вырашаюць усё – быў лозунг эпохі, які стымуляваў на ўдарную працу. На той лозунг працавалі ўсе: работнікі, сяляне, навукоўцы, творцы. Палітыка, эканоміка і нават псіхалогія

народу былі скіраваныя для адной мэты – будаўніцтва Вежы. Колькасць літаратурных твораў узростала штогод на пяцьдзесят адсоткаў, і гэта былі творы адно пра Вежу. З недагляду рэдактараў у адным творы прасьвізнула маргінальная тэма скептыцызму наконт генеральшай будоўлі, і тая загана была неадкладна заўважаная згуртаваньнем пільных крытыкаў. Аўтара неадкладна рэпрэсавалі, таксама, як выдаўца і рэдактараў. Дакладна не вядома, але ці ня той твор запачаткаваў у краіне новую і вельмі небяспечную зьяву – сумненьне; праз кароткі час усюды пайшлі сходы і мітынгі з выкрыццём скептыкаў і недавяркаў. Удзельнікі мітынгаў адзінадушна галасавалі за сьмяротную кару для тых, хто сее недавер да вялікай будоўлі. Упраўца з тае нагоды выказаў глыбокае шкадаваньне да грэшнікаў, але мусіў падпарадкавацца волі народу, які ён ва ўсім і заўжды паважаў. Выкрытыя павініліся, пасыла чаго былі расстраляныя. Народ яшчэ болей палюбіў мудрага і добрага Ўпраўцу ды ім усталяваны парадак.

І праўда, бязладдзе зьменшылася, болей ніхто і ні ў чым не сумняваўся. І паўднёвыя і паўночныя працавалі аднолькава ўвішна, таксама, як і каталікі з пратэстантамі ці іўдзеі з артадоксамі. Шмат якія жанчыны малілі Бога, каб ён доўжыў век Галоўнага Ўпраўцы, бярог яго ад суроку, хваробы і сьмерці. Бо калі б, няўрокам кажучы, той памер, хто б тады скончыў будаўніцтва Вежы?

Канешне, у вялікай будоўлі было шмат цяжкасыдяў і турботаў, але народ верыў і трываў – такі быў парадак. Газеты рэгулярна друкавалі зводкі падвышэння Вежы – за дзень, тыдзень, месяц і год. Вялікая Вежа рабілася штораз большай. Яе круглыя каменныя бакі бяз вокнаў і байніц выглядалі цыклапічна і ў добрае надвор'е былі відаць з усяго абсягу краіны. На іх вывешвалі партрэты перадавікоў будаўніцтва, а вышэй за ўсіх – самы вялікі партрэт галоўнага Ўпраўцы ў генеральскім мундзіры з узнагародамі на грудзях, плячах і жываце.

Надышоў час, калі вяршыня Вежы схавалася ў аблоках, а будоўля ўсё доўжылася. Газеты і адмысловыя агітатары тлумачылі, што Вежа пераўзыходзіць вышынёю самыя высокія збудаваньні сьвету. На плакатах малявалі вялікую Вежу і куды меншыя іншыя збудаваньні – Эйфэлевую вежу, амерыканскую статую Свабоды, Ьью-ёркскія хмарачосы. І тое поўніла людзей гонарам – за краіну, люблага Ўпраўцу. Казалі, што Вежа – гэта прарыў у космас за межы зямной стратасферы, пранікненьне ў таямніцы сусьвету, каб паглядзець, што там. Ці ёсьць Бог?

Штогод людзі ўсё з большым нецярпеньнем чакалі пары канчатковага выніку, бо іхняе трываньне ня сталася бязьмежным. Галоўнай праблемай рабіўся звычайны чалавечы страўнік, якому, відаць, не было справы да Вежы, бо патрабавалася ежа. Вытворчасць жа прадуктаў між тым скарачалася. Будоўля спажывала ўсё болей зямлі, палі скрозь былі раскапаныя на кар’еры, дзе здабывалі пясок, камяні, гліну – усё для будоўлі. І ўвесь транспарт працаваў на Вежу, бензіну заўжды не хапала. Упраўца ўжо расстраляў групу сабатажнікаў, што парушыла моўны ўказ і ўжыла супраціўныя злучнікі. Людзі тады зразумелі, як мудра ў свой час Упраўца правёў моўную рэформу, і тыя злучнікі былі забароненыя. Інакш бы не пазбегнуць бяды.

Ды бяды ўсё ж сталася – ад землятрэсу ці яшчэ ад якой халеры Вежа аднойчы абрынулася.

Гэта было вялікае няшчасьце. Зазванілі ратушныя ды касцёльныя званы, у паніцы бегалі людзі, галасілі жанчыны. Але ж здаўна вядома: бяды ня ходзіць адна, за той здарылася другая: раптоўна памёр Вялікі, Геніяльны, Галоўны Упраўца. Народ ахапіў жах, затым утрапенье і адчай. На няхуткія, гранд’ёзналадкаваныя паховіны зышліся тысячы людзей, і ўсе лезылі зірнуць апошні раз на нябожчыка. У трохдзённай штурханіне адна палова людзей затаптала другую. Але ўсё тое было малаважна – важнейшаю сталася праблема Вежы. Як яе аднавіць? На ўсенародным сходзе, скліканым пасля катастрофы, выступіў адзін хударлявы, сухотнага выгляду клерк, які сказаў: а навошта яе аднаўляць? Навошта тая Вежа наогул? Той выступ сухотнага стаўся нечуванай дуратой і нахабствам – як гэта навошта? Як жа бяз Вежы? Клерка хацелі забіць, ды хтосьці за яго заступіўся. Тады супраць заступніка выступіў кіраўнік Вольнага саюзу прыхільнікаў Вежы, а супраць таго кіраўніка – кіраўнік яшчэ болей вольнай Карпарацыі разбуральнікаў Вежы. Пачалася зацятая барацьба. У некаторых газетах былі выдрукаваныя артыкулы супраць тых ды іншых, і тады стала зразумела, што грамадства зноў раскалолася, усчалася барацьба ўсіх з усімі. Нядаўняга парадку як не было. Пакуль па краіне ішлі мітынгі, палі яе зарасталі пустазельлем, Вежа стаяла закінутай, аброслай крапівой ды дзядоўнікам.

Неяк тады на чарговым гарадскім мітынгу з’явіўся асабліва палымявы прамоўца, які даводзіў, што парадку ў краіне ня будзе, пакуль людзі не паруйнуюць Вежу. Ён пракляў тую вар’яцкую Вежу, праз якую ўсе няшчасці людзей, і заклікаў усіх зараз жа ісьці бурыць. Увогуле з ім пагаджаліся, толькі да Вежы ніхто не сьпяшаўся бегчы, ранейшы запал кудысь зьнік. Людзі ці то падурнелі, ці

наадварот – паразумнелі. А можа, засталіся ранейшыя, але рабіць не хацелі нічога.

Праз дзён колькі ініцыятары разбурэння ўсё ж намагліся мабілізаваць нейкую колькасць добраахвотнікаў і прывесці да Вежы. Але тады аказалася, што бурыць не нашмат лягчэй, чым будаваць. Бетон быў такі моцны, што яго ня бралі адбойныя малаткі, кампрэсары штораз псаваліся. Камянёў нельга было выдраць з муру. Спрабавалі ўзарваць, ды не знайшлося такой выбухоўкі, каб парушыла мур. Ад аднае спробы дарэшты пазносіла дахі з навакольных хатаў ды павыбіла вокны.

На чарговым мітынг у горадзе прамоўца з чорнымі вусікамі сказаў, што бурыць Вежу няправільна, што тое ёсць вандалізм. Трэба прадоўжыць справу вялікага ўпраўцы – дабудаваць Вежу і зажыць, як людзі. Канешне, зажыць, як людзі, хацелася ўсім, але дабудоўваць... У людзей ужо знікла ахвота што-небудзь будаваць наогул – так набудаваліся за гады. Зноў жа – а раптам рухне? Не, ня рухне, сьцьвярджалі філосафы з Вольнага саюзу прыхільнікаў Вежы, калі толькі ў падмурак закласыці правільную ідэю. Але народ не хацеў ніякай ідэі – ад кожнай ідэі надта бурчала ў жываце. Ды што ўсё ж рабіць? – думалі людзі і не маглі нічога надумаць. Тады праз год ці болей з'явілася новая думка: калі Вежу немагчыма ні разбурыць, ні аднавіць, дык трэба прадаць. Знайсці за мяжой пакупніка і прадаць к чортавай матары, каб пазбывацца клопату. Але тут падняліся патрыёты і сказалі, што прадаваць Вежу, збудаваную народнымі рукамі на роднай зямлі, яны не дазваляць нікому. Няхай яна лепш праваліцца скрозь зямлю.

Так людзі нічога і ня вырашылі. Зломак-вежа стаіць дагэтуль як сьведка даўніх, камусь мілых часоў, калі быў уздым і парадак.

БАЙКІ ЖЫЦЦЯ

1. СТРАХ

Самай шаноўнай сьвятыняй у гэтай краіне з часоў векапомнай даўніны быў невялічкі, упрыгожаны маляўнічым роспісам ды інкрустацыяй керамічны гаршчэчак, у якім захоўваўся Страх.

Страху таго з простых сьмяротных ня бачыў ніхто. Дзень і ноч яго ахоўвалі пяць чалавек сьвятароў і пяць ваяроў, і ўсе ведалі пра яго незвычайную страхавітую сілу. Менавіта з тае прычыны людзі тамтэйшага краю і зваліся страхавітамі. Некалі за керамічны

гаршчэчак біліся ў двубоі галоўны сьвятар племя і ягоны супернік – ваяр. Ведама ж, перамог сьвятар, бо ён ужо валодаў Страхам, а ягоны супернік – толькі мячом. Але меч – слабы сродак перад магутным Страхам.

Імя галоўнага сьвятара, які ўзяў на сябе ўсю ўладу ў краіне, было Галабурдахам. Пасьля сваёй перамогі ён яшчэ больш, чым раней, усталяваў культ Страху. Зь ягонага загаду ў самым цэнтры сталічнага паселішча збудаваў мармуровы палац – для яго самога і для Страху. Была створана адмысловая сотня з ваяроў, сьвятароў і таемнікаў, якія дбалі пра бяспеку Страху і Валадара заадно. Сярод улады і падуладных на той час запанавалі мір і згода, ніхто не адважваўся выступіць супраць Галабурдахам. Ніхто ня мог пра тое нават падумаць – такая вялікая была пераканаўчая сіла Страху. Калі здараліся якія непарадкі ў правінцыях, напрыклад, недабіралі падаткі, туды скіроўвалі ўзброеную каманду, вядома ж, у суправаджэньні магутнага Страху, і падаткаў зьбіралі нават больш, чым было патрэбна. Адночы ўзьнік памежны канфлікт з суседняй дзяржавай і пачаліся перамовы, якія трывалі чатырнаццаць тыдняў запар. І ўсё бяз выніку. Тады Валадар Галабурдахам скіраваў туды свайго сілавога міністра са Страхам у вазку. Перамовы хутка скончыліся з посьпехам для страхавітаў.

Правіцелі краіны на чале з мудрым Галабурдахамам вырашылі збудаваць для Страху яшчэ лепшы, надзвычайны архітэктурны ансамбль побач з ранейшым, які цалкам заняў Валадар. У дзень пераносу Страху ў новую шыкоўную будыніну далі салют з 101 гарматы. Той дзень быў названы Днём Дзяржаўнага Страху – галоўным сьвятам дзяржавы.

Зь цягам часу сама сабою склалася адмысловая нацыянальная ідэалёгія, заснаваная на дактрыне Страху. Усе зьявы і ўчынкі ўспрымаліся і расцэньваліся цяпер паводле старажытных законаў Страху. У філязофіі запанавалі накірунак страхалёгіі, які неўзабаве саступіў месца страхавілі. Ідэальным грамадзянінам стаў страхавіты грамадзянін, які ўсяго баяўся. Менавіта такі вобраз запанавалі ў тэалёгічнай літаратуры і мастацтве графіці. Рэлігія страхалюдства стала надзвычай папулярнай сярод вернікаў і займалася адкармленьнем іх у духу бязьмежнага, богададзенага Страху. Пабудаваў безьліч храмаў, малельняў і нават даволі добраўпарадкаваных на маляўнічай прыродзе летнішчаў-скітаў з саўнамі. Гэтыя апошнія былі вельмі папулярныя сярод вернікаў усіх саслоўяў ды асабліва – іерархаў. Казалі, з тае прычыны, што ў найбольшай меры адпавядалі патрабаваньням ідэі Страху.

Між тым, дзяржаўнае бытаваньне доўжылася; адзін за адным мільгалі гады ўладараньня дынастыі Галабурдахама. Прамільгнулі таксама дынастыі Парастурфуджына 1, 2 і 3. Парастурфуджын 4 перайменаваў сябе ў Страхалюда Першага, так было болей звыкла, а краіну – у Страхалюдыю. І слухна зрабіў, бо за шмат гадоў уладараньня пад эгідай страху людзі амаль страцілі ўсе ранейшыя антрапалягічныя рысы і набылі зусім новыя. Найперш у краіне даўно ўжо ніхто не сьмяяўся, нават перасталі ўсьміхацца; весялосьць успрымалася як блюзьнерства. Самым мілым выразам дзявочага твару стаў выраз спалоху. Старыя ж людзі за сваё доўгае жыцьцё выходзілі на тварах такія жаклівыя выразы, якія выклікаў дрыжыкі. Менавіта тое і патрабавалася. Самых лепшых у гэтым сэнсе ўзнагароджвалі і шанавалі. Узнікла і пасьпяхова разьвівалася музычнае і пяснярскае мастацтва ў стылі страх-мадэрн, – калі ад музыкі са сьпевамі ў слухачоў валасы на галаве становіліся дыбарам. Гэта вельмі падабалася ўладам і вэтэранам-доўгажыхарам.

Навука таксама не стаяла на месцы, плённа разьвівалася пад узьдзеяннем жыватворных страхавітых ідэяў. Пісаліся манаграфіі пра сакральную структуру Страху, ягоную мэтафізычную сутнасьць. Вучоныя ўпарта дасьледавалі таямнічы ўплыў славутага гаршчэчка на стан атмасфэры і стратасфэры, сувязь яго нябачных выпраменьваньняў з пэрыядычнасьцю плямаў на сонцы. Аграры вельмі дакладна ўстанавілі, як дабратворна ўзьдзейнічае Страх на вэгетацыю расьлінаў, асабліва такіх як кукуруза і бульба. Палітолягі вывелі залежнасьць палітыкі Валадара ад сакральнага ўплыву Страху. Было пераканаўча даказана, што ўсе пераможныя акцыі ва ўнутранай і зьнешняй палітыцы цесна ўвязваліся ім зь інфэрнальным выпраменьваньнем Страху. Аднак жа сакрэт палягаў у тым, што сэнс тае інфэрнальнасьці быў даступны толькі Валадару, у якога меўся на тое маленькі чорны сакваяжык. У краіне знайшлі шырокае разьвіцьцё рознага кшталту навукі – парапсыхалёгія, кабалістыка і асабліва – астралёгія. Гэтая апошняя першай вывучыла астральную прыроду Страху і пачала рабіць самыя падрабязныя прагнозы ва ўсіх галінах жыцьця. Прагнозы былі заўжды спрыяльныя для краіны і асабліва для яе Валадара, якому наканавана было валадарыць сорок саракоў гадоў. Валадар быў задаволены і прызначыў Астроляга прэзыдэнтам Акадэміі паранавук, якая ў той год была адчыненая. Першым актам Акадэміі стала распрацоўка новай канстытуцыі – Канстытуцыі Вялікага Страху, якую прынялі ў 996 годзе.

Але каб пачуцьцё страху перамагло ў масах канчаткова, трэба было выкараніць антыномнае пачуцьцё. І ў краіне быў прыняты новы

крымінальны кодэкс аб адказнасці грамадзянаў за ненарматыўныя паводзіны – сьмех, усьмешку, беспадстаўныя жарты. А таксама за ганебныя праявы адвагі. За адвагу ў абароне таварыша ад зьвяроў давалі тры гады турмы, ад жонкі – пяць гадоў. Але асаблівая кара прызначалася тым, хто адважваўся бараніць каго б там ні было ад замаху ўлады. Такія падлягалі пажыццёваму зьняволеньню. За абразу Яго Вялікасьці Страху, вядома ж, належала сьмяротная кара.

Натуральна, ня ўсё ішло гладка, часам у вялікай краіне ўзьнікалі непаслушэнствы і нават ерасі. У сярэдзіне стагодзьдзя ледзьве ня стаўся раскол. Гэта калі пэўная частка сьвятароў запрапанавала пашырыць ідэю страху і на адносіны да свойскай жывёлы. Каб шчанюкоў, ягнят, жарабят выхоўваць, жорстка караючы, у атмасфэры жывёльнага страху. Але тады аказалася, што ў гэткай атмасфэры козы, аслы ды сабакі або здыхаюць, або ўцякаюць у цёмны лес, дзе іх цяжка знайсці. Мусіць, і праўда, жывёла – не чалавек, яе не перавыхаваш страхам. Гаспадары і цэлыя гаспадаркі трывалі страты, некаторыя правінцыі нават спазналі голад. Гэта патрабавала ад вярхоўнай улады радыкальных мераў. У правінцыю Страх-Пут выехаў валадар Страхалюд XII зь вялікім аддзелам войска. Ён жа павёз з сабою і Страх. Страх везьлі на багата ўбранай калясьніцы, у якую было запрэжана 12 чорных коней пад залатымі накідкамі. І пасля таго як бунтаўнікі былі абкружаныя войскам і перад імі вынесьлі Страх, тыя капітулявалі. Страхалюд XII вярнуўся ў сталіцу пераможцам і быў урачыста сустрэты ўдзячным народам. Канечне, грамадзяне шанавалі Валадара, яго розум і сілу, але ж разумелі, што сваёй перамогай ён найперш абавязаны Страху.

Яшчэ адну вялікую перамогу здабыла дзяржава ў яе застарэлым канфлікце з суседзьмі – дурнымі сьмехавітамі, рэлігіяй якіх была весялосьць. Страхавіты хутка заваявалі гэтую невялікую, кепска арганізаваную краіну. Але неўзабаве было заўважана, што пераможаныя ня надта з таго турбуюцца, бо жывуць нашмат лепш за пераможцаў. І грошай у іх больш, і хлеба, і жывёлы. Яны нават п'юць віно, што было зусім незразумела. І ніхто ў іх нікога не прымушае набываць зь дзяцінства спалоханы выраз твару, кожны сьмяецца, колькі захоча. Нават мае права голасна рагатаць.

Не заўсёды ў жыцці ўсё адбываецца, як хочацца, нават Валадару. Каб Страхалюд XII ведаў гэта, ён бы не заваёўваў тую бязладную краіну. Сталася так, што амаральныя ідэі пераможаных сьмехавітаў сталі пранікаць у краіну страхавітаў – сыярыша праз войска, а затым – праз гандлёвыя сувязі. Іх падхапіла найперш няўстойлівая частка грамадства, – недастаткова выхаваная ў страху

моладзь. Раптам некаторыя зь яе ўпадабалі вясёлыя песьні суседзяў і нават пачалі іх сьпяваць. А тады ва ўжытак пайшло віно і тытунь, што ўвогуле было жахліва. І хоць на барацьбу з заганамі змабілізавалі ўсе сілы дзяржавы – ад войска да грамадзкіх памагатых – сёксотаў, стукачоў, таптуноў – карысьці было мала. Нягледзячы на суды, затрыманьні, арышты і суровыя выракі, жахлівыя парушэньні прававернай маралі і этыкі не спыняліся. Патрабавалася яшчэ вышэй падняць ролю Страху, ягоных жыватворных ідэяў. Наблізіць іх да народу.

Тады Валадар краіны за кароткі тэрмін пабудаваў у сталіцы вялізны 50-сажневы ансамбль, які завяршаўся ўтары мармуровым порцікам са зьмешчаным у ім пазалочаным гаршчэчкам Страху. У сонечны пагодны дзень ягонья выпраменьваньні можна было бачыць далёка за межамі Страхалюдзі. Былі ўстаноўленыя сто прэміяў музыкам, мастакам і пісьменьнікам, якія з найбольшай сілаю ўвасобяць у творах залаты воблік Страху. Ужо праз паўгоду роўна сто творцаў былі ганараваныя прэміямі, іх мармуровыя бюсты выставілі ўздоўж алеі гарадзкога парку культуры і страхалюдзтва. Мяжу зь сьмехавітамі абсталявалі дванаццацімэтровай жалезнай заслонай. Перасякаць яе мелі права толькі асабліва ўстойлівыя да сьмеху людзі, якім перад паездкай рабілі ін'экцыю сыроваткі суму. І тым ня менш, падрыўная ідэалёгія і яе матэрыяльная культура шырока пранікалі ў краіну суму і страху. Празь недагляд цэнзараў у друку зьявілася публікацыя аднаго эканаміста, нібыта вясёлы працаўнік болей прадукцыйны за сумнага, – гэткай эрасі ў краіне не было ўжо амаль два стагодзьдзі. Аўтара публікацыі, натуральна, выслалі за мяжу, дзе яго хутка забілі ягонья ж адіадумцы. Некаторыя, праўда, казалі, што забойства было справай рук страхавітых спэцслужбаў. Але то быў варожы паклёп.

Валадар краіны Страхалюдзі вельмі ўстрыжываўся і ўсе страхавіцкія сілы кінуў на барацьбу з падрыўной ідэалёгіяй. Каб ідэя страху дзейнічала больш эфэктыўна, ён увёў сьмяротную кару нават за самы дробны амаральны ўчынак, калі той выклікаў сьмех. Злачынцаў стала звыш усялякай меры. Асабліва калі ў краіне пачаўся эканамічны спад, а затым крыза, і ня стала чаго есьці. Дайшло да таго, што аднойчы ў сьвяточны дзень на галоўнай плошчы сталіцы сабралася дэманстрацыя за права есьці. (Гэтыя нечуваныя раней прэтэнзіі на нейкія там правы таксама былі кантрабандай увезеныя з краіны сьмехавітаў). Валадар абкружыў войскам плошчу і перад сьвятыняй Страху наладзіў дэманстрантам крываваю лазыню. Былі сотні забітых і яшчэ болей параненых. Улады той лік перабольшылі ў

дзясяткі разоў – у адпаведнасці зь сьвятой і непарушнай ідэяй Страху. І падзейнічала. Усе ўбачылі, што Страх па-ранейшаму мае сілу і не абы-якую. Пачаліся размовы, што ня варта супраць яго выступаць, што перамогі ўсё роўна ня будзе, што трэба шукаць кансэнсус з Валадаром. Страх непераможны, бо ў ім ёсць нейкая неспазнаная сатанінская сіла. Гэта ўвогуле было падобна на праўду. І ўсё адно людзі хацелі есці, а есці не было чаго. Даведзеныя да адчаю, яны ўжо нікога ў краіне не баяліся – ні спэцфармаваньняў, ні тайнай паліцыі, ні Валадара, – яны толькі не маглі перамагчы ў сабе прыроджанае, геннае пачуцьцё Страху. Гэта, між іншым, выдатна разумеў і Валадар, які старанна ўдасканальваў сьвятыню. Група ляўрэатаў-інжынэраў спраектавала на плошчы цэлы інжынэрна-тэхнічны комплекс вакол п'едэсталу Страху. Порцік наверху пакрылі бранявым каўпаком, наладзілі лазэрнае забесьпячэньне зь нябачным, але дужа эфэктыўным выпраменьваньнем – у інтарэсах бясьпекі. У космас запусьцілі адмысловы спадарожнік Страху, які дзень і ноч круціўся над плошчай, адганяючы ад яе нават вераб'ёў; тыя зь іх, што перасякалі па-дурному мяжу, адразу ж мёртвымі падалі на брук. У сутарэньнях на глыбіні ста і больш мэтраў сядзелі дзяжурныя апэратары, – утыкнуўшыся ў свае экраны, яны пільнавалі комплекс ад магчымай дывэрсіі.

І тады ў горадзе паявіўся Мірон.

Гэта быў малады хлапец родам з самай галоднай правінцыі, ён валодаў неверагоднымі здольнасьцямі. Вырасшы ў лесе, мог узлезьці на самае высокае дрэва, нават на голы ствол пальмы. Як ён тое рабіў, ніхто ніколі ня бачыў. Звычайна яго заўважалі, калі ён ужо быў наверху і шпурляў адтуль какосавыя гарэхі, якія вясёла падбірала дзятва. Характарам ён быў свавольнік.

І вось аднойчы па горадзе панесьліся чуткі, што на плошчы ў паўдзён адбудзецца штось неверагоднае. Людзі зранку пачалі зьбірацца да плошчы; блізка да ансамблю Страху не пушчала ахова. Здаля людзі назіралі, любаваліся зіхаценьнем залатога порціку, у якім зьяў непераможны, сьвятарны Страх. Улады, вядома ж, не гублялі пільнасьці, узмацнілі ахову. Сотня закамуфляваных у жабскі колер "гарылаў" сачыла за публікай. Перад экранамі ў сутарэньнях гарбациліся дзяжурныя. У дывэрсію ці сабатаж мала хто верыў – гісторыя краіны яшчэ ня мела выпадку, каб нехта пераадолеў вялікі татальны Страх або самохаць наблізіўся да яго.

Але во ў паўдзён, як гадзіннік на крэпасьці адзваніў 12 разоў, усе зь перавулкаў, вуліц, дахаў і вокнаў згледзелі, што ля залатога порціку паявіўся чалавек. У сьветлай сарочцы, бяз шапкі, стаіць і

штосьці махае ўсім унізе. І нават крычыць штось – зусім, аднак, ня сумнае.

Людзі не разумелі, што адбываецца. Не разумела ахова, якая замітусілася ў паніцы. З завулкаў, ад сквэру і палацу Валадара на злыдня нацэлілі рулі дывізіёны "Градаў", "Тунгузак", сотні руляў АК. Але ніхто не адважваўся пухнуць, бо там жа была сьвятыня – Страх. А хлопец тым часам штосьці там пакалупаўся, нахіліўся, і ўсе ўбачылі, як зверху, куляючыся, бы какосавы арэх, ляціць уніз знаёмы кожнаму са школьных падручнікаў гаршчэчак Страху. Дапяўшы бруку, той з грамавым ляскатам разьбіўся на дробныя асцялёпкі.

Пасьля сэкундавага палярушу ўсе, хто быў блізка, кінуліся да тых асцялёпкаў – ці ацалеў хоць Страх? Ды дзе там – не аказалася ніякага Страху. Сярод груды аскепкаў ляжала на камянях жменька нейкай рудой зямлі – і ўсё. Калі, можа, гэта і быў некалі Страх, дык яго даўно стачылі мурашкі. А можа, ніколі й не было ніякага страху. Першы, умомант звар'яцеўшы, гучна зарагатаў, бы стары мул, начальнік валадарскай аховы, гарылападобны палкоўнік. За ім здзічэла, павар'яцку заіржалі яго падначаленыя – падпалкоўнікі, маёры, капітаны, лейтэнанты і прапаршчыкі, тайныя і яўныя сэксоты, стукачы і таптуны, ахоўнікі. У дзікім істэрычным рогоце зайшоўся ўвесь зблытаны, перамяшаны, шматслоўны галодны люд. Людзі сьмяяліся, абдымаліся, рагаталі, сыцяміўшы, што доўгае валадарства страху скончылася.

Да пачатку новага валадарства – Сьмеху – заставалася небагата часу. Ды людзі ня ведалі пра тое.

2. СЬМЕХ

На трэці дзень, калі грамадзяне больш-менш угаманіліся ад радасьці вялікай перамогі, было абвешчана, што кіраўніком дзяржавы робіцца той самы тоўсты палкоўнік, які першым засьмяяўся над паразай страху. Газэты пісалі пра "подзьвіг самага адважнага вайскоўца, грамадзяніна краіны". Першым дэкрэтам новага кіраўніка стала асуджэньне страху і запачаткаваньне барацьбы зь ягонымі наступствамі. У гарадах і вёсках выяўлялі плаксівых і напалоханых і бязьлітасна асуджалі іх. Упартых саджалі ў турмы – асабліва тых, хто не хацеў сьмяяцца, а тым болей, плакаў ад жалю па звыклым і любым страху. Мірона таксама пасадзілі, бо выявілася, што ён ня ўмеў сьмяяцца і нават адмовіўся вучыцца тое рабіць. Патомныя страхавіты ў масавым парадку пераходзілі ў стан сьмехавітаў. Самыя спрытныя зь іх сыцьвярджалі, што нават і ў

змрочныя часы страху часыцяком сьмяяліся. Хто – зачыніўшыся ў прыбіральні, хто – на ўласнай кухні, хто – у сьне. І тое была праўда.

Сьмех паступова, але няўхільна рабіўся нацыянальнай ідэалёгіяй, урэшце абвешчанай у адмысловым дэкрэце кіраўніка дзяржавы. З нагоды абвешчэньня на цэнтральнай плошчы адбыўся грандыёзны мітынг. Там жа на былым п'едэстале страху была ўстаноўленая постаць Сьмеху – мармуровая скульптура прывабнай дзяўчыны, якая аж кладзецца ад неспатольнага сьмеху-рогату. У горадзе адчыніўся ўнівэрсытэт сьмеху, дзе вывучаліся ягонныя аспэкты – псыхалягічны, фальклёрны, паліталягічны. У школах былі ўведзеныя ўрокі сьмеху (замест літаратуры і матэматыкі), якія вельмі падабаліся вучням. Зьявіліся першыя вучоныя – важныя профі ў галіне новай стваральнай навукі – сьмеху. Спакваля ў краіне распладзілася мноства ансамбляў сьмеху і весялосьці, якія, добра зарабляючы, езьдзілі па гарадах і электрамузыкай сьмяшылі публіку, асабліва моладзь. У іншых мясцінах выступалі вучоныя-лектары, што распавядалі, як хутка добра будучь жыць людзі, што выклікала няспынны рогат у залі, і вучонаму добра плацілі. Усё тое надта падабалася, асабліва моладзі: канцэрты і лекцыі сьмеху часам доўжыліся да ранку. Вядомы пісьменнік, патрыярх айчыннай літаратуры, нядаўні апалягет страху, стаў ня меншым апалягетам сьмеху і і напісаў новы раман, трохі гульліва названы "Хі-хі". Праўда, жаданы аптымізм аўтара ня спраўдзіўся: адмысловыя літаратуразнаўцы (вядома ж, у штацкім) знайшлі між радкоў замаскаваныя прыкметы страху, і аўтар быў падвергнуты грамадзкаму астракізму. Ён перастаў змушана ўсьміхацца і неўзабаве памёр. Па-людзку пахаваць яго не было за што.

Увогуле ж справа сьмеху ў дзяржаве разьвівалася добра. Арганізацыямі ды гурткамі была ахопленая ўся краіна – уся краіна заўзята сьмяялася.

Усё было б добра, калі б не адна неспадзяванка – стала не хапаць ежы. Сьпяраша паасобныя грамадзяне, а затым гаспадаркі і цэлыя калектывы, захапіўшыся сьмехам і весялосьцю як асноўным спосабам існаваньня, амаль перасталі працаваць і адно – сьмяяліся. Але праваахоўныя органы супраць іх не маглі ўжыць аніякіх мераў, бо ўсё было законна. Незаконным быў страх і сум, супраць якіх міліцыянты, судзьдзі і пракуроры прымалі самыя жорсткія меры. Аднак парушэньняў закону ня менела, ад нялёгкага жыцця нават стала большаць. З падачы органаў правапарадку кіраўнік дзяржавы ўгледзеў у гэтым небясьпеку для існаваньня дзяржавы і вырашыў узмацніць барацьбу зь перажыткамі страху. Але якім чынам? Было

вызначана, што ў гэтай справе больш прыдатныя мэтады страху. Філёзафы пачалі казаць пра дыялектычнае разьвіцьцё папулярнай ідэі – дзеля аб'яднаньня нацыі, натхненьня яе на барацьбу за лепшае жыцьцё, калі нікога ня трэба будзе прымушаць сьмяяцца, а ўсе стануць сьмяяцца самахоць, ад душы. А пакуль што, сьцьвярджалася ў законе, трэба прымушаць сьмяяцца, не зважаючы ні на што, адно – у інтарэсах дзяржавы.

Тым ня менш, сьмяяцца людзям хацелася ўсё меней, часьцяком хацелася плакаць.

Уся рэч у тым, што жыцьцё сьмехавітаў катастрофічна пагаршалася – да недахопу харчу прыбавіўся недахоп адзеньня, абутку, паліва і гарэзкі. Зімой у кватэрах было надта халодна, купіць паліва ня мелі за што. З-за недахопу лекаў дактары пачалі шырока лячыць мэтадамі сьмехатэрапіі, але той мэтад чамусьці мала памагаў хворым, якія паміралі плачучы, што было недапушчальна. Ды й дактары перасталі сьмяяцца. Тады ўрад пайшоў на паслабку рэжыму сьмеху. Для некаторых катэгорыяў насельніцтва ўводзіліся прывілеі. Было дазволена плакаць тым з намэнклятуры, каго зьнімалі з пасады (адзін плач у месяц); жанчыны-вэтэраны органаў мелі права на 2-3 плачы ў квартал. Плач і нават публічны сум катэгарычна забараняўся працаўнікам праваахоўных органаў, міліцыі і вайскоўцам. Выключэньне рабілася толькі для бацькоў вайскоўцаў, якія атрымлівалі "груз-2000", і то на працягу аднаго дня з часу атрымання грузу.

Але харчу ўсё ня большала. Абставіны ўскладніліся яшчэ й тым, што заходнія высокаразьвітыя краіны перасталі даваць крэдыты. Замест крэдытаў яны разгарнулі ў сваіх СМІ паклёпніцкую кампанію, галоўным накірункам якой стала сьцьверджаньне, што ў краіне сьмехавітаў усе зьехалі з глузду. Гэта, вядома, было нечуванай абразай нацыі, кіраўніцтва, дыскрэдытацыйнай вялікай сьмехатворнай ідэі. Урад угледзеў у тым непрыкрытую варожую вылазку і прыняў рашэньне ўзмацніць узброеныя сілы. Першай і галоўнай мерай стала прысваеньне вялікай групе афіцэраў званьня палкоўніка, а палкоўнікам – генэрал-палкоўніка. Усе іншыя, прамежжавыя званьні, былі зьліквідаваныя як непатрэбныя. Тое дужа спадабалася вайскоўцам. Па колькасьці генэрал-палкоўнікаў войска краіны пераўзышло арміі самых разьвітых краінаў Захаду. Гэта быў несумнеўны і вялікі посьпех!

Есьці яшчэ ўбавілася; ня стала хапаць жыльля – нават для генэрал-палкоўнікаў. А калі ў каго й было жытло, дык не ставала добраўпарадкаваных летнішчаў, што выклікала вялікае напружаньне

ў грамадстве, якое часам аж пераставала сьмяяцца. Не хатала таксама грошай, бэнзыну, транспарту. Ды сьмехавіты ня скардзіліся, адно сьмяяліся, разумеючы, што калі не задаволіць вайскоўцаў, дык тыя не абароняць ад ворагаў, якія ўсіх сыяруць у парашок і панішчаць іхнюю самую жыватворную ідэю сьмеху.

Але так думалі, мабыць, ня ўсе. У сталічным горадзе пачалі ўтварацца падпольныя групы, названыя дысыдэнцкімі, якія выпрацоўвалі альтэрнатыўныя ідэі – таго ж сьмехатворнага кшталту, але не з вар'яцкім – з чалавечым тварам. Твар у некаторых падпольных выявах ужо не нагадваў ні чалавека спалоханага, ні чалавека-вар'ята, а меў нешта сярэдняе і па-навуковаму называўся гома-сапіенс. Гэта быў ідэал. А ідэал належала ўвасобіць, для чаго дысыдэнты сабраліся аднойчы ў сьвяточны адвячорак на прыватнай кухні і стварылі падпольны (цэневы) урад. Як кожную важную справу, тое належала абмыць, што і было неадкладна зроблена. У добрым настроі ўрадоўцы вярталіся дадому, але адзін зь іх (старшыня цэневага ўраду), што вёз сьпіс у кейсе, задрамаў у тралейбусе і згубіў кейс. На другі дзень урад у поўным складзе быў арыштаваны.

Падзеі ў краіне сьмехавітаў не на жарт затрывожылі суседзяў, якія ўсялякімі сродкамі пачалі падахвочваць сьмехавітаў да барацьбы за свае грамадзянскія правы. Сьпярша сьмехавіты надта здзівіліся, але паступова ўсьвядомілі сваё першае права – на сум. Натуральна, дамаганьне такога права ў краіне законнага канстытуцыйнага сьмеху было расцэненае ўрадоўцамі як крамола і прыроўнівалася да дзяржаўнага злачынства – замаху на галоўнага кіраўніка краіны ці да абрабаваньня банку. Шмат маласьвядомых грамадзянаў з праваабарончых арганізацыяў, творчых саюзаў і моладзі пацярпела за сваю крымінальную схільнасьць да суму. (Дарэчы, той сум яны здабылі ў часе галадоўкі ў карцары, дзе сум не прысякаўся – сумуй, колькі хочаш. Карцар быў адзіным дазволеным месцам суму ў дзяржаве, чым арыштаваныя ахвотна карысталіся.) Дзіўна, што нават сьмяшлівая моладзь часам стамлялася ад казённай весялосьці і час ад часу адчувала патрэбу пасумаваць. Але такіх хутка выключалі з унівэрсытэтаў, датэрмінова заганялі ў войска, дзе славыты "інстытут дзядоўства" хутка мяняў сьмех на сьлёзы. Пры адсутнасьці паліорганаў "дзяды" вельмі дапамагалі камандзірам выхоўваць падначаленых у атмасфэры аптымістычнага патрыятызму.

А тым часам есьці ў краіне зусім ня стала чаго. Было зразумела, што галоўная нацыянальная ідэя не працуе, што прыйдзеца шукаць новую. І тады вынайшлі ідэю часовую, якая мела выдатную пэрспэктыву стаць фундамэнтальнай. Яна ня толькі не адмяняла

ранейшую, але ўзынімала яе на новую вышыню – што было надта важна. І ўрад кінуў увесь дзяржаўны бюджэт на вытворчасць гарэлкі.

Гэта сапраўды выклікала небывалы народны ўздых. Народ усё зразумеў і прыняў бяз словаў – што значыць навуковая безаганнасць ідэі. На мітынгах у гарадах і вёсках прамоўцы гаварылі пра новую культурна-псіхалагічную рэвалюцыю ў краіне, пра яе лёсавызначальны сэнс. Гарэлкай бясплатна забяспечвалася кіраўніцтва, пасля вэтэраны-пэнсіянэры (пры норме 1 бутэлка на 1 дзень), пасля ўсе астатнія, уключаючы немаўлят. Сем'і, у якіх было шмат дзетак, раскашавалі як мае быць – і дарослыя, і дзеці ўвесь дзень пілі і рагаталі, астатні час спалі і пахмяляліся. І дзякавалі ўладзе, галоўнаму кіраўніку і мясцовым вэртыкальшчыкам, якія займелі адзіны пільны клопат – забяспечыць самыя глухія куткі краіны сьвежай гарэлкай. Гэта належала рабіць без пасярэднікаў-злыдняў, якія нахабна заніжалі градус. Сацыялягічны інстытут, які правёў апытаньне (было ахопена 100% насельніцтва) выявіў небывалы паказчык тых, хто ўхваляў новую палітыку ўраду, – 100%. Папулярнасць кіраўніка-палкоўніка стала такая, што ўрад надаў яму чын Вялікага Каудыльё.

Але заставалася нявырашанай адна застарэлая праблема, якая вынікала з тае аксіёмы, што, выпіваючы, трэба закусваць. Закусваць не было чым; праўда, вучоныя пачалі прапагандаваць новы спосаб ужывання алькаголю. Спасылаючыся на перадавыя заходнія краіны, яны даказвалі магчымасць выпіваючы не закусваць; некаторыя даводзілі, што есці наогул шкодна для здароўя. Але тыя рэкамендацыі кепска ўспрымаліся насельніцтвам. Дайшло да таго, што некаторыя зь несьвядомых грамадзян (пераважна жанчыны) пакрысе пачалі адмаўляцца піць. Пачуліся нават размовы, нібыта малако было болей карыснае, асабліва для дзетак. Але калі б малако было болей карыснае, дык бы яно было і даражэй. А так з усіх харчовых тавараў гарэлка мела самы вялікі кошт. Вядома, то былі правакацыйныя размовы з мэтай дэстабілізацыі грамадства, і праваахоўныя органы, якія даўно і справядліва зрабіліся карнымі, сурова каралі адступнікаў ідэі. Як і тых вучоных, якія ўзяліся (вядома, беспадстаўна) прапагандаваць цывілізацыю. Наперакор ім у прыклад ставілася сьвятое жыццё Вялікага Каудыльё, які піў з дня нараджэння і давёў дзённую норму да аднаго літра чыстага алькаголю. Менавіта дзякуючы гэтаму, пісалі прыдворныя акадэмікі мэдыцыны, палітолягі, сацыёлягі ды іншыя, любыя народам Каудыльё падарыў ім такую дасканалую ідэю. І калі яна ня ўсюды і не ва ўсім

дае плён, дык у тым не ягоная віна – віна тых, хто недасканала авалодаў ёю. Значыць, трэба больш піць і лепш працаваць.

Супраць таго, каб больш працаваць, не прарэчыў ніхто – ні адна ўрадавая ці апазыцыйная партыя – з тым сапраўды былі згодныя ўсе. Але ніхто ў гэтай краіне ўжо даўно не працаваў, нашмат больш прыемна было піць. Паколькі гарэзкі на кожны дзень не хапала, пілі ўсё, што лілося: самагон, сусла, піва, воцат, клапамор, тармазную і мазольную вадкасыці, тасол, бэнзын, газу. Ніхто ў краіне не баяўся нікога, нікога ня слухаў – ні дактароў, ні міліцыянтаў, якія таксама пілі ня менш за астатніх.

Калі жыць зусім стала неяк, зрабіўся вялікі пераварот, які назваі па-заходняму – дэмакратычны. Да ўлады прыйшлі тыя самыя людзі, што валадарылі раней. Толькі цяпер яны апранулі двухбартовыя гарнітуры і пачалі салодка ўсміхацца перад народамі. Калі ж ніхто ня бачыў, зубамі ірвалі адзін аднаму горла, дамагаючыся поўнай улады. Для таго патрэбныя былі асаблівыя здольнасці, якімі з ранейшых ніхто не валодаў. Тады немаведама адкуль з'явіўся незвычайны чалавек, што перагрыз усіх і авалодаў уладай.

Пачалася новая эра – эра Вялікага Жаху.

Але тое – асобная гісторыя, пра якую летапісец раскажа наступным разам.

3. ЖАХ

Пачалося ўсё нават прыстойна – здатна, па-людзку й дэмакратычна.

Сабраны ў залі бязладны, гаманкі, дужа амбітны парлямэнт тры дні біўся над велізарнай праблемай будучага кіраўніка дзяржавы. Сам парлямэнт кіраваць ня ўмеў, а галоўнае – не хацеў, бо хацеў толькі выступаць у тэлевізары ды ездзіць па замежжы – прэзэнтаваць краіну, якую апроч мытнікаў ніхто болей ня ведаў. Вельмі складана было вызначыць назву кіраўніка, які б пад наглядам парлямэнту кіраваў краінай, – хто гэта будзе: цар, сакратар, загадчык, гаўляйтар? Дэпутаты зьнемагліся ў спрэчках. Дайшло да таго, што пачуліся прапановы: ня трэба ніякага кіраўніка, хай будзе анархія. Тое, вядома, было небяспечна, і небяспэка недзе была ўчутая й перададзеная куды належыць. І вось позна ўвечары, калі парлямэнтары дарэшты стаміліся і ўжо кепска разумелі, у авальнай залі паседжаньняў згасла сьвятло, загрымеў нечуваны гром, будынак затросься, аднекуль з-пад купалу шуганула шэрым сьмярдзючым дымам, зь якога выскачыў ЁН. Ад яго сыпаліся іскры (такая зыходзіла

енэргія), праменіла фіялетавае зьзяньне; постаць яго цьмяна нагадвала чалавечую і вібрала так, што нельга было сфакусаваць зрок і зразумець, што ж гэта – здань, цмок ці няўжо – чалавек? Сьпікер парлямэнту дрыготкім голасам запытаўся: "Хто вы?", ды, замест таго, каб атрымаць адказ, кулём паляцеў з застолья аж у славу "задні праход". Грымотным голасам здань абвесьціла:

– Я – Жах!

Парлямэнтароў бы памялом вымела з залі, засталася адно жменька тых, каго жах спаралізаваў. Але й тыя да канца жыцьця не маглі вымавіць нічога, апроч "так-так", "не-не". Зрэшты, іншага ад іх і не патрабавалася. Да канца жыцьця.

Першым указам Жах аб'явіў, што нічога ранейшага не застанеца, усё ад сёньня ліквідоўваецца, бо нічога й не было ніколі: ні сьмехавітаў, ні дзяржавы, ні мовы. Ёсьць толькі – Жах, ягонныя людзі – жахліўцы. З тым і трэба лічыцца.

Народу было ўсё роўна, ёсьць ён, народ, ці няма й як ён называецца. Да рэгулярнага перайменаваньня людзі прывыклі даўно – заўжды пераймяноўвалі гарады, паселішчы, вуліцы, імёны. Шмат хто ўжо забытаўся, як яго называць – Уладлен, Вілен, Матарызацыя, Эмансыпацыя. Іншыя маці ня ведалі, як клікаць каторага дзіцёнка, бо ўсе рэсурсы іхнай памяці са школьнай пары выдаткоўваліся на тое, каб запомніць імя чарговага сакратара – першага, другога, трэцяга – ЦК, абкаму, гаркаму, райкаму, сельсавету, саўтасу, калгасу... А было, што шэфа й гаўляйтара. Усё тое было добра знаёма народу. Сьпярша, праўда, цяжжавата было прывыкнуць да думкі, што яго, народу, няма й наагул не было ніколі. Тут трэ было мець асабліваю навуку, каб сыцяміць тое. Але й гэта ня надта важна, і да таго можна з часам прывыкнуць, калі сыстэматычна й па-навуковаму трэніраваць памяць. Вось толькі паўставала праблема: як трэніраваць яе, калі, як аб'явіў таварыш Жах, у людзей няма (і не было) мовы? Тая, на якой людзі восем стагодзьдзяў мовілі, была аб'яўлена трасянкай, нявартай чалавечага роту, і ліквідоўвалася, бы крамола. Усю літаратуру на ёй перапрацавалі на макулатуру, за тутэйшае слова, вымаўленае на вуліцы, паліцыянткі білі даўжэзнымі гумаўымі палкамі (дэмакратызатарамі) і цягнулі ў пастарунак. Людзі зьненавідзелі тыя "дэмакратызатары", а заадно – і дэмакратыю з дэмакратамі, якіх на загад Жаха перайменавалі ў "дзермакратаў". Таварыша Жаха, аднак, падабалі, бо ён, хоць і быў строгі, але справядлівы – саджаў у турму шмат, але ж ня ўсіх. Толькі тых, хто высоўваўся, засьвечваўся, не згаджаўся. А што забраў гісторыю – такой бяды! З гісторыі штаноў не пашьеш. Мову? Можна пражыць і бяз мовы. Вунь зьвяры ў лесе зусім

не размаўляюць, а живуць лепш за людзей. А тое, што людзей няма (не было й ня будзе), дык тое, можа, і лепей – будзе болей парадку.

Горш было тое, што не было чаго есці, на краіну насоўваўся голад.

Сьпярша ня стала як, пасья малака, масла, сьмятаны. На тое Жах аб'явіў, што вінаватая пражэрлівая апазыцыя, якая ўсё зжарае сама, ні каліва не пакідаючы народу. Каб не зжарала, трэба яе зьліквідаваць, для чаго наёмнымі профі былі распрацаваныя адпаведныя праекты. Плянавалася гэта зрабіць у часе мітынгу, быццам бы рукамі сваіх жа абдзеленых на ежу функцыянераў. Але дасканалы плян дачасу раскрылі, і галоўныя таўсталузія аб'ядалы ўцяклі за мяжу. І тым ня менш, прадукты прападалі: знікла каўбаса, мяса, сыр і твораг. Мудры таварыш Жах і тут даў геніяльны адказ: прадукты вывозяць з краіны на паветраных балёнах, адзін зь іх ужо зьбіты, герояў-зьнішчальнікаў вітала краіна. Каб яна канчаткова адчула сябе ў бясыпцы, выкінулі з пасольстваў заходніх паслоў, – хай ня сочаць за інтымнымі сакрэтамі люблага Жаха. Усё тое дужа падабалася жыхліўцам і, мабыць, падабалася б яшчэ болей, калі б з продажу пакрысе ня знік і хлеб. Тады любы народам Жах абвясціў новую стратэгічную дактрыну: ня трэба есці. Бо гэтая старасьвецкая завядзёнка вельмі абыходзіцца дзяржаве, зьнясьлівае бюджэт і скарачае асыгнаваньні на зброю, безь якой дзяржава абысьціся ня можа. На жаль, у адрозьненьне ад ранейшых кіраўнічых заклікаў, гэты ўспрымаўся слаба. Нягледзячы на вялікія растлумачальна-агітацыйна-прапагандовыя высілки, жыхліўцы працягвалі хацець есці й дзе толькі можна шукалі ежу.

Выйсьця не было інакшага, як толькі ажаніцца з прынцэсай суседняй дзяржавы, якая (дзяржава) звалася Дзяржавай-Раем і ў якой паводле дакладаў сакрэтных агентаў было ўсё: і народ, і электарат, і культура, і мова. Паводле ня надта правэранных зьвестак быў нават хлеб. Тая вестка надта абнадзеіла Жаха, які тут жа ўспомніў пра дзедаўскую практыку дынастычных шлюбав, што зрабілі магутнымі валадарамі не аднаго захудалага князькадохлага княства. Жаніцца, жаніцца! Жах не любіў вагацца й на другі ж дзень паслаў сватоў.

У краіне Раю жахавітых сватоў спаткалі дужа прыветна, прынцэса адразу пагадзілася на шлюб, а яе бацька Валадар Гмах паслаў жаніху багатыя падарункі. У дзяржаве жыхліўцаў усё закружылася ў радасным карагодзе шлюбных падрыхтаваньняў: тры тыдні мылі, шкрэблі й чысьцілі – фасады й падлогу, мараль і ідэалёгію. Жах, бы шалёны, насіўся па краіне, кантраляваў, спаганяў і сьнаваў пляны, як стане дужым і багатым, валадаром дзвюх краінаў,

галоўнакамандуючым дзвюх арміяў (не, лепш іх аб'яднаць у адну, а ён стане й начальнікам генэральнага штабу – цяжкія пасады ён не любіў перадавацца іншым). Ён стане генэрал-палкоўнікам (не, можа, лепш маршалам? Ці нават генэралісымусам?), прымусіць калаціцца "дзермакратычныя" краіны й першы абмье салдацкія кірзачы ў цёплай вадзе Паўднёвага мора. А якую магутную і ўсепраніклівую асабістую сэкурытату створыць ён – толькі пад уласным кантролем, не давяраючы нікому. Ён меў дасканалы аналітычны розум і ведаў, як той шлюб адаб'ецца на эканамічным стане краіны. Ужо гэты пражэрлівы электарат наеца.

Па краіне жажліўцаў пайшоў шырокі рух у падтрымку выдатнага пляну таварыша Жаха. На ўсіх гарадзкіх і вясковых скрыжаваньнях былі развешаныя партрэты Жаха й ягонай мілай нявесты – цудоўнай, вельмі сэксапільнай маладзіцы ў анфас і профіль, у строгіх вечаровых строях і ў гульбвым бікіні. Людзі з зацікаўленьнем абмяркоўвалі вартасці таго ды другога, але да згоды не маглі прыйсці. Звычайна мужчынам падабалася прынцэса, жанчыны ж гарой стаялі за звыклага Жаха, чый жахавіты арліны позірк быў увасабленьнем сапраўднага мужчыны, якія даўно ўжо вывеліся ў краіне, і жанчыны дужа сумавалі па ім.

У мастацтве, якое яшчэ трошкі ліпела, запанавалі два стылёвыя напрамкі – стыль згаладнелай фантазмагорыі – гэта калі бясконца апісваліся ці маляваліся шыкоўныя стравы, якія мала хто памятаў у краіне жажліўцаў і якія быццам бы не пераводзіліся ў суседняй дзяржаве, і стыль бяхлебнага рэалізму, па сутнасці, беспадстаўнага выяўленьня "чарнухі" жыцця, ягонай бядоты. Першы стыль лічыўся афіцыйным і карыстаўся бязмернай падтрымкай таварыша Жаха, няблага аплочваўся й даваў магчымасць творцам кожны дзень есці з хлеба. За другі ж часам саджалі ў пастарункі, дзе творцы падпісвалі пратаколы й каяліся. Але, выйшаўшы на волю, браліся за ранейшае, бо казалі, што хочучь заставацца вернымі праўдзе жыцця. Толькі дзе тая праўда й дзе жыццё, ніхто зь іх ня ведаў. Прынамсі ў краіне Жаху іх не было. Казалі, шмат было ў краіне-Раі, і таму пісьменьнікі з мастакамі таксама з прагнасцю чакалі доўгачаканага дзяржаўнага шлюбу.

Між тым, у паўсядзённым жыцці справа дайшла да апошняй мяжы галечы. Жахліўцы зьелі ўсю жывёлу, нават кароваў. Узімку тых не было чым карміць, бо вынішчылі на корм увесь хвойнік, засталася адно голае альховае суччо, якога жывёла чамусьці не хацела есці. Лепш здыхала, – мабыць, з неспазнанага каровінага прынцыпу. Людзі былі меней упартыя, елі траву, шчаўе і крапіву й надта суцяшаліся

хуткім вясельем, калі будзе хлеб і да хлеба. Ужо жаніх патурбуецца. Народ цяпер спрэс называўся электаратам, што дужа падабалася старым бабкам у вёсцы. Ведама ж, народ быў нікому не патрэбны, а да электарату калі-нікалі прыяжджалі начальнікі на чорных "Волгах", прывозілі невялікія скрыначкі й ласкава прасілі кінуць туды невялікія аркушыкі з прозьвішчам чарговага начальніка. Бабкі часам дзівіліся, чаму такую справу нельга зрабіць у райцэнтры, але ахвотна кідалі тыя аркушыкі, бо толькі тады начальнікі гаварылі зь імі ласкава й нават казалі дзякуй. Ну й само сабою распавядалі, як добра зажывецца пасля доўгачаканага шлюбу. Праўда, тыя расповеды часам выклікалі сьлёзы – гэта калі бабкі думалі, што могуць не дажыць да шчаслівага дня.

І вось, нарэшце, жаданы, шмат разоў адкладзены дзень настаў. На дванаццаці зьнішчальніках-усяпагодніках шлюбны картэж узьвіўся ў неба. Праз пэўны час апусьціўся на нейкім ня надта сучасным, амаль захалусным лётнішчы, што стала першым, але ня самым вялікім засмучэньнем жаніха. Наступнымі былі: абдрапаная фасада сталіцы Дзяржавы-Раю, калдобістыя вуліцы, спрэс злосныя твары людзей у даўжэзных чэргах, – рыхтык, як у ягонаў краіне жахліўцаў. Але найбольшы гром-пярун грывнуў у палацы, калі жаніх сам-насам спаткаўся з прынцэсай. Аказалася, што то была зусім не прынцэса, а брыдкага выгляду прынц, яўна вычварнай сэксуальнай арыентаванасьці. З наступнай размовы высветлілася, што на шлюб ён пагадзіўся з прычыны вялікай крызы, у якой апынулася краіна-Рай, і тым шлюбам меркавалася паправіць становішча ў эканоміцы, геапалітыцы, фінансах, войску, ідэалёгіі, культуры, мэдыцыне, адукацыі, міжнацыянальных і міжканфэсійных дачыненнях і г.д. Даць жахліўцам ён нічога ня мог, мог толькі ўзяць і цынічна іржаў у напарфумлены твар Жаха, аскаляючы вялікія, пракураныя наркотай зубы.

Нешта сьцяміўшы, Жах тузануўся ўсім целам, ляпнуў аб паркет недапіты келіх з шампанскім і на тым жа ўсяпагодніку-зьнішчальніку паімчаў дадому. Такого расчараваньня стрываць ён ня мог і над аблокамі прыняў рашэньне: вайна! Толькі пераможная вайна магла змыць ганьбу й пакараць краіну-зманшчыцу. Жах аддаў загад аб усеагульнай мабілізацыі.

Хутка, аднак, выявілася некаторая ў тым недарэчнасьць: мабілізоўваць не было каго. Зьнікла насельніцтва. Частка – з голаду й хваробаў, частка таму, што наўна паверыла, быццам яго няма й не было ніколі. Тыя ж, што засталіся, лічылі сябе электаратам для галасаваньняў і плебысцытаў, але не для вайны й не разумелі Жаха, бо

даўно адвучыліся ад якой-небудзь мовы. Урадоўцы ж і адміністратары, учуўшы пра мабілізацыю, адразу паўцякалі на ўсход, бо даўно таемна служылі ня Жаху, а валадару Райскай дзяржавы – таварышу Гмаху.

Тое было нечувана й нясыцерпна. Зараджаны велізарнай касмічнай энэргіяй (1000 кілавольт), Жах стрываць такога ня мог і задрыжэў, закалаціўся, загуў, закруціўся (звыш 1000 абаротаў у хвіліну), – падобна, як і тады, калі першы раз аб’явіўся у парлямэнце. Сьледам раздаўся выбух, накіштаў чарнобыльскага, якога яшчэ ня чула плянэта. У неба ўзьняўся вихор чорнага дыму, пылу й смуроду, у якім зьнікла ўсё разам з Жахам.

Калі праз стагодзьдзе той пыл-дым патроху развееўся, дык людзі з Усходу й Захаду ўбачылі гіганцкае правалье ў сярэдзіне кантынэнту. Глыбіня правалья была такая, што да дна не дасягаў зрок, шырыня таксама хавалася за краявідам. Між берагоў заўжды курэў шызы сьмярдзючы дым, зь якога часам выскакваў бязногі хвастаты Цмок. Ён куляўся, крыўляўся й рабіў нейкія знакі цікаўным вандроўнікам, што заўсёды тоўпіліся на краёх правалья, затым на тыдні й месяцы зьнікаў у прадоньні.

Людзі казалі, што гэта – урок чалавецтву за ягоную зьнявагу чалавечых і боскіх законаў быцця...

ГАЛОЎНЫ КРЫГСМАН

Вялікі Курфюрст Богададзенай Сьветлазарнай зямлі быў чалавек упарты. Палову гадоў свайго курфюрства ён вёў крывавыя войны: спачатку з паўночнымі суседзямі, пасля – з паўдзённымі, а затым з усімі адразу. Той год ён пяты месяц трымаў у аблозе адмыслова ўмацаваны замак на Лесавым мысе. Посьпеху аднак ня меў, хоць і паклаў там палову войска, выдаткаваў ці ня ўсё фінансы курфюрства. Зрэшты, фармальна войскам камандаваў ня ён – для таго прызначаліся галоўныя крыгсманы, якіх за два гады Вялікі Курфюрст перабраў з тузін. Але ўсе яны ня спраўджвалі ягоных надзеяў, дарма губілі любімае курфюрстава войска, а замак з абпаленымі ды пашчэрбленымі сьценамі працягваў высіцца на мысе пад ненавіснымі варожымі сьцягамі на вежах. Вядома, такога нельга было стрываць, і Вялікі Курфюрст прымаў адпаведныя захады. Пасля кожнага няўдалага штурму ён кідаў у склеп няўдачлівага крыгсмана і прызначаў новага.

На пачатку восені таго году сталася так, што колькі-небудзь вядомых вайсковых начальнікаў у Курфюрста не засталася – частка іх

пагінула пад сыценамі замка, а частка апынулася ў сутарэньнях сталічнага гораду курфюрства. Лёс іх быў незайздросны, і яны ведалі тое. Як толькі замак будзе ўзяты, у гонар вялікай перамогі над паўночнымі, паўдзённымі ці разам узятымі землямі яны будуць страўлення галодным ваўкам, што, загадзя налоўленыя, вылі побач у сутарэньні. Чакалі спажывы. Звычайна ў той час, як намерсе праводзілася цырымонія раздачы ўзнагародаў пераможцам, у сутарэньнях адбывалася пакараньне ворагаў – здрайцаў, няўмекаў, баягузаў, недарэкаў з ліку падданых Курфюрста. Можна, добра, аднак, што ў тое лета перамог не было, і хоць лік зьняволеных праз тое значна павялічыўся, але ўсе яны былі жывыя і спадзяваліся. Вядома ж, чалавеку ўласьціва заўжды спадзявацца. Нават калі падстаў для таго – ніякіх.

Пасьля таго, як апошняга крыгсмана без мяча і бяз латаў кінулі ў сутарэньне да астатніх, Курфюрст загадаў прыслаць да яго бібліятэкара Готліба.

Готліб той дзень, як і заўжды, сядзеў на версе доўгай драбіны і мяккім вароніным крылом зьмятаў пыл з таўшчэзных учарнелых фаліянтаў, якімі пад самыя скляпеньні быў напакаваны гэты пакой. Бібліятэкар звычайна клапаціўся пра іх – зьберагаў ад пылу і вільгаці, ад пацукоў і пажараў. Праз гэты свой клопат ён шэраг гадоў ня бачыў Божага сьвету і наўрад ці мог бы сказаць, якая пара на двары – вясна або восень. Ён ведаў шмат моваў, але над усімі аддаваў перавагу мудрай лаціне, на якой чытаў лёгка і зразумела. Праўда, ад недахопу сьвятла і ад кніжнага пылу ў яго сталі слабець грудзі і тупіўся зрок. Але ён не наракаў на лёс і не жадаў сабе іншае долі, чым тая, што меў з міласьцівае ласкі Курфюрста. Атрымаўшы высокі загад, ён борзьдзенька зьлез з драбіны, асядлаў старога мула і паехаў у войска, якое пяты месяц тузалася з непакорлівым замкам.

Надвячоркам ён дасягнуў Лесавога мысу і прадстаў перад сваім суверэнам.

Тая памятная падзея адбылася пад векавым дубам, у вялізным шатры, аздобленым сыцягамі ды асабістымі штандарамі Вялікага Курфюрста. Бібліятэкар пакланіўся валадару ў ягоныя ногі, закутыя ў металічныя латы, і пачаў чакаць. Грозны Вялікі Курфюрст хвіліну працінаў яго драпежным позіркам, нібы гіпнатызаваў, а пасьля штось буркнуў аднаму з чаляднікаў, што нерухома тоўпіліся за ягонай сьпінай. І той голасна абвясціў высокую волю. Аказалася, што палацавы бібліятэкар Готліб прызначаецца Галоўным крыгсманам войска Вялікага Курфюрста – валадара зямлі Богададзенай і

Сьветлазарнай. Назаўтра зранку пачынаецца чарговы штурм замка, і крыгсману належыць камандаваць войскам.

Учуўшы тое, стомлены дарогай бібліятэкар ледзьве ўтрымаўся, каб ня ўпасці, але пра што-небудзь пытацца не адважыўся. Як і належала паслухмянаму паддадзенаму, ён зноў паклапіўся ў ногі і пайшоў з шатра, куды яго павялі два бамбізы-латнікі.

Усё ж ён быў чалавек разумны, намогся авалодаць сабой і пачаў думаць пра сваё прызначэньне. Ён ніколі не служыў у войску і не прымаў удзелу ні ў малых, ні ў вялікіх аблогах – тое рабілі салдаты, свае ды найміты-авантурысты, таксама, як і іхнія крыгсманы ўсіх рангаў. Найбольшы і самы кваліфікаваны крыгсман, вядома ж, быў сам Вялікі Курфюрст, без якога ніводная перамога не была б магчымая. Зрэшты, ня толькі перамога. У гэтай зямлі шмат хто лічыў, што нават сонца ўзыходзіць і заходзіць толькі з дазволу Курфюрста. Але чаму ж ягоны адмысловы выбар упаў на зусім пе адмысловага бібліятэкара – таго Готліб зразумець ня мог. Можна, Курфюрст ушанаваў яго за ўласцівы яму кніжны розум, набыты ў бібліятэцы, за адмысловыя веды лаціны? А можна, за тое, што ён быў нетутэйшы паходжаннем – ягоныя продкі калісыдзі ўцяклі ў гэтую зямлю з Андалузіі. Як бы там ні было, Галоўнаму крыгсману стала надта страхотна, але і трошкі ганарова – усё ж Курфюрстаў выбар сьведчыў пра пэўны давер да ягонай асобы і яе чалавечых якасьцяў. А хто ў краіне не хацеў спраўдзіць высокі давер суверэна? Хацеў таго і Готліб, палацавы бібліятэкар, які нечакапа стаў найвышэйшым вайсковым начальнікам.

Апранацца ў бразготкія металічныя латы яму ня надта спадабалася – тыя былі нязвыкла цяжкія і сыцюдзёныя. Добра яшчэ, што гэта быў няпоўны камплект – толькі шлём з прылбіцай ды каляная кальчужная сьвітка, якую ён страхотка насунуў на сваё хударлявае цела. У такім убраньні пачуваўся ня надта, але мусіў трываць. Ён меркаваў, што ўвечары яго пакліча Вялікі Курфюрст, але той не паклікаў. Замест пышнага шатра Готліба адвялі ў старую палатку каптэнармуса, дзе на нейкай радзюжцы ён спрабаваў заснуць. Ды марна. Усё ж, ён меў перад сабой сумны досьвед сваіх папярэднікаў, які ня мог яго не трывожыць. Але ён спадзяваўся. Чалавеку, пават калі ён і Галоўны крыгсман, уласціва трохі спадзявацца.

Першы баявы дзень для яго пачаўся на золку, калі баявыя легіёны панцырнікаў, латнікаў, лучнікаў і асаднікаў пачалі рух у напрамку да замка. Некаторыя калоны ішлі проста, іншыя – у абыход ці займалі месца ў рэзерве. Вялікі Курфюрст быў добра

спрактыкаваны ў вайсковай навуцы і ведаў, як і што належыць рабіць. Іншая справа, што ў войску не заўжды былі вартыя выканаўцы ягоных геніяльных загадаў. Хоць і надта стараіся. Яшчэ ў цемры выкацілі на пазіцыі грувасткія катапульты, даўжэзныя, плеценыя з лазы вінеі – для прыкрыцця войска. На сьвітаныні цягалі да іх цяжкія камяні, бо ня ўправіліся нацягаць ноччу. За тую няўпраўку Вялікі Курфюрст загадаў адсячы галаву Галоўнаму катапультмайстру, што і было зроблена ў ягонай, Курфюрставай прысутнасьці. Тую галаву магутная катапульта стрэльнула цераз сьцены замка, падаўшы тым апошні сігнал да штурму.

Бібліятэкар-крыгсман Готліб стаў ззаду за Курфюрставай сьвітай на зручным пагорачку воддаль замка. Усе пазіралі на цудоўнае відовішча, што разгарталася наперадзе. Асабліва ўражваў замак, які крыгсман бачыў упершыню. Магутныя, пахілыя да сярэдзіны сьцены з шэрага граніту, умацаваныя на рагах шырокімі круглымі вежамі з мноствам дзірак-байніц; байніцы былі і ў сьценах. Наверсе між зубамі-амбразурамі відаць былі галовы абаронцаў замка, праклятых ворагаў Вялікага Курфюрста. Зьверху ўніз па сьценах пралягалі шырокія чорныя пацёкі ад смалы і дзёгцю, якімі тыя палівалі салдатаў Курфюрста. У доле чарнеліся плямы ад жажлівага «грэцкага вагну», у якіх валяліся каменныя ядры, што паадскоквалі ад сьценаў, і недагарэлыя трупы тых, што лезьлі ды ня ўзьлезьлі на сьцены, хоць і пераадолелі шырокі роў, некалі наліты вадой, а цяпер надта абмялелы, – відаць, у замку бракавала вады. Нягледзячы на гераізм войска і асабістую прысутнасьць паблізу самога Вялікага Курфюрста, над усімі сямю вежамі замка па-ранейшаму матляліся на ветры сінія з касым крыжам сыягі нескаронных харугваў.

Як пачаўся штурм, да Галоўнага крыгсмана падскочыў хтось са сьвіты валадара і нярвова крыкнуў «На штурм!». Крыгсман трохі падзівіўся гэткаму лаканічнаму загаду і з даўжэзным мячом у руцэ паплёўся ў бок калатыечы. Адышоўшыся ад пагорку, нясьмела азірнуўся назад і пачаў трохі паварочваць убок, быццам у абыход замка, бо ісьці ў самае пекла страшна. А там, пад сьценамі замка, сапраўды ваўсю грывела і трашчэла, гуло і смылела – дымам завалакло сьцены, вежы і неба, – ужо там няшмат можна было згледзець. Крыгсман усё збочваў і збочваў па лугавіне, яго ніхто не спыняў і не вяртаў, хоць Курфюрст са свайго пагорачку, ведама ж, бачыў усё. Значыцца, ён дзейнічаў правільна, падбадзёрыў сябе крыгсман. Урэшце ён знайшоў, мабыць, найлепшую мясціну, дзе было ня надта каб страшна і ня так далёка ад замка, дзе ягоныя сьцены былі відаць збоку аж да самай затокі. І тут ён згледзеў, што

фланговы шэраг латнікаў залёг зусім блізка да рову – шчыльныя рады іх роўненька прыпалі да травянога долу, а з замкавых сцен на іх несліся хмары арбалетных стрэлаў ды ядры з мартыраў-катапультаў. Ад кутняй вежы скаціліся некалькі дзівосных, палаючых (мабыць, «грэцкім вагнём») колаў, якія, набіраючы па лугавіне хуткасьць, пагражалі здратаваць там увесь фланг латнікаў. Пэўна, тым трэба было ўцякаць, падумаў крыгсман, але тут жа схамянуўся ад не зусім, мабыць, вайсковае думкі. І тады ён згледзеў у сыяне за кустом цярноўніку штосьці падобнае на невялічкую арку з дзьвярыма і падумаў, што там было б схоўней. Там стрэлы і ядры ці нават кіпень з вежы не маглі дастаць. І ён пачаў рукой паказваць латнікам на тую нябачную ім арку, усяляк даючы тым знак, дзе ратавацца. Мабыць, для таго манеўру існавала адмысловая вайсковая каманда, ды Галоўны крыгсман яшчэ ня ведаў ніякіх вайсковых камандаў і рабіў так, як колісь у дзяцінстве паказваў на пашы на адсталую авечку. І дзіва – яго зразумелі, хоць, вядома, калі захочацца жыць, дык зразумееш незразумелае. А латнікі ўсё ж хацелі жыць.

Сьпярга крайнія з іх, а затым і астатнія кінуліся ў роў, выкараскаліся з яго па той бок і, прадраўшыся праз калючы цярноўнік, стаіліся ў нішы. Ніша была невялічкая, але зьмясьціла ўсіх, і яны стаялі цесненька адзін ля аднаго, мабыць, чакаючы новай каманды. Тады і ён падняўся і, ледзьве адольваючы ў сабе жах, паклыпаў туды, да ўсіх. Якую тады мог падаць ім каманду, ня ведаў, у яго не было ніякіх камандаў. Але ён ужо стаў баяцца, што, можа, на лугавіне скамандаваў ня так, і яго можа паклікаць хуткі на расправу Курфюрст. Ведама ж, Курфюрста ён баяўся болей, чым тых на сыдыне. Тыя былі высока, а Курфюрст на паўмілі ззаду і мог дастаць яго ў кожны момант.

Ён удала дасягнуў рову і непадалёк ад кутняе вежы скаціўся з яго крутаватага берагу. Каб было лягчэй выбрацца, скінуў з галавы грувацкі шлём, які да таго ж замінаў яму бачыць па баках, і хацеў кінуць даўгі і няўклудны меч. Але падумаў, што ўсё ж, мабыць, Галоўнаму крыгсману належала быць пры зброі. Збоч, ззаду і навакол грымела і палала асада – дымелі сьцены, пад сьценамі штосьці гарэла, – невядома, хто каго паліў – штурмавікі асаджаныя ці асаджаныя штурмавікоў. Выбрацца з рову яму памаглі латнікі, якія спусьцілі дзеля таго дзьве пікі, і ён шчасліва апынуўся ўсё пад той жа выратоўчай нішай. Тут, аднак, ужо ўсчалася нейкая тузаніна, якая сьпярга выклікала ў яго міжвольны пратэст: нашто тузацца, хай бы сядзелі ціха, пакуль саміх не чапаюць. Але, пэўна, то былі прафесійныя салдаты і не хацелі сядзець ціха – ім патрэбная была

перамога як узнагарода за страх і пакуты. Не зважаючы на пагрозу сьмерці, яны ламіліся да яе, пакуль дзьверы той нішы ня рухнулі на каменны падворак. Па тых дзьвярах латнікі ўварваліся на неабароненыя зады замка.

Што і як адбывалася далей, Готліб разумеў кепска, бо адчуваў сябе бы ў сьне. Яны некуды беглі, некага секлі мячамі. Неўзабаве насустрач ім выскачылі абаровыцы замка ў пунсовых накідках, і яго ледзь не засекалі крывымі мячамі – дзякуй латнікам, якія закалолі дзідамі тых, што мкнуліся засячы яго. Далей ён караскаўся за ўсімі па стромкіх каменных прыступках вежы. Упаў і ледзьве не скаціўся долу. Але і тут яго выручылі салдаты Курфюрста, паднялі, і неўзабаве ён апынуўся на самым версе кутняе вежы, якую нядаўна азіраў з лугавіны. Тут латнікі ўжо ламалі шэст з сінім сыягам. Праз дым ён зірнуў на лугавіну і аж здзівіўся, як добра было відаць на ёй усё Курфюрстава войска – шэрагі латнікаў і мечнікаў, купкі лёгкіх і цяжкіх катапультаў, драўляныя шчыты на колах і даўгія самбукі, з якімі беглі салдаты. Цяпер усе япы там заварушыліся, мабыць, згледзеўшы іх на вежы, у шэрагах штось закрычалі – абурана ці ад захаплення, таго адсоль было не зразумець. Але іхні галоўны цяжкі таран «Матыльда» ўжо паволі каціўся да галоўнае брамы, каб зрабіць тое, чаго яны не маглі зрабіць раней. Праз колькі хвілінаў дэсьці ў сыценах цяжка і грозна вухнула – гэта рухнула галоўная брама, і ў замак ірваўліся першыя сотні Вялікага і Слаўнага Кгорфюрста, валадара Богададзенай Сьвстазарнай зямлі. А яшчэ праз нядоўгі час ён, Галоўны крыгсман таго войска ў ліку закапцелых, спатнелых, скрываўлелых салдатаў сустракаў у браме замка свайго Курфюрста і толькі баяўся, каб той не пакараў яго за пакінуты шлём. Вярнуцца па яго ў роў крыгсман дагэтуль ня меў магчымасьці.

Вялікі Курфюрст уехаў у зваяваны замак на цяжкім белым кані, да хваста накрытым белым у залатым шчытве прасыцірадлам. Ягопая лейб-ахова таксама была на белых канях, у белых бліскучых латах. Латнікі і мечнікі крыкамі захапелыя і адданасьці віталі валадара, і ягоны Галоўны крыгсман таксама разам з усімі крычаў «Гох!». Але менавіта тады Готліб адчуў, што салдаты з першых радоў зьвярталі позірк і на яго лысаватую галаву бяз шлёма, за імі тое ж рабілі іншыя шэрагі, і ўжо не зразумець было, каму ляскалі ў шчыты і ладкі – Вялікаму Курфюрсту ці ягонаму крыгсману. Мабыць, і крыгсману таксама. Нядаўняму бібліятэкару стала ніякавата ад тас ўвагі, а затым і страхавіта, – але што ён мог зрабіць? Ён быў чалавек адукаваны і да таго ж трохі па-рыцарску выхаваны, і накланіўся

грамадзе. Можа, таго якраз і ня трэба было рабіць – выхаваньне не заўжды ідзе на карысьць чалавеку. Часам і на шкоду.

Рэшту таго дня і ўсю наступную ноч слаўнае войска пераможцы, як яму і належала, рабавала педагарэлы замак, – цягала з пакоюў майно, зброю, посуд; гаспадарыла ў шматлікіх замкавых сутарэньнях, дзе было даволі віна. Крыгсман, які ня падта шанаваў віно, цяпер быў змушаны выпіць, і, здаецца, болей, чым было трэба, – так падахвочвалі салдаты. Некаторыя п'янавата даводзілі, што менавіта ён падказаў ім правільны шлях, інакш бы яны тузаліся тут да зімы, як тузаліся ўсё лета. Неяк адарваўшыся ад п'янай салдатні, ён запоўз пад сыцяной у цярноўнік, пакутна званітаваў там і заснуў. Пабудзілі яго ўранку, як пачалося пастраеньне войска. Латнік згледзеў ягоныя ногі, што вытыркаліся на сьцежку з кустоўя, і ткнуў у іх дзідай, каб дазнацца, жывы ці не. Аказалася, што жывы, і крыгсман падняўся. Яго павялі да сьвіты Вялікага Курфюрста, які па-ранейшаму не сказаў ніводнага слова, бы і не заўважаў яго.

Такім чынам, апошні бастыён усходніх быў зваяваны, доўгая цяжкая вайна скончылася. Падпаліўшы рэшткі разгромленага замка, войска вярталася ў свой горад – сталіцу Богададзенай Сьветазарнай зямлі. Наперадзе войска, калоны якога рассягнуліся на пяць міляў, ехаў Вялікі непераможны Курфюрст, за ім асабістая ахова і ззаду – Галоўны крыгсман, нядаўні бібліятэкар Готліб. За шлём яго не дакаралі, і ён думаў, дзе яму цяпер адшукаць свайго мула, на якім ён сюды прыехаў, бо белую кабылу, мабыць жа, адбяручь у горадзе. Канешне, на кабыле ён выглядаў прыгажэй, чым на старым муле. У ягоным сэрцы неўпрыкмет ужо пасяліўся гонар, здавалася, усё ж ён заслужыў на тое нейкае права. Тыя з салдатаў, што былі бліжэй да яго, час ад часу адорвалі крыгсмана цёплымі позіркамі, а то нават віталі прыўзнятай рукой з мячом. Гэта надта грэла ня надта славалюбнае сэрца бібліятэкара, і ён думаў: а што яшчэ будзе ў горадзе, як яны прыедуць туды з перамогай! Можа, сапраўды Вялікі Курфюрст прызначыць яго камандаваць войскам – увогуле, ён быў ня супраць. Вайсковая справа нечакана пачала падабацца яму, і ён ужо з прыкрасьцю падумаў пра сваю бібліятэку з яе пацукамі і пылам. Сапраўды, зусім іншая справа вайна! Колькі страху, але колькі і радасьці! Вострых перажываньняў, і галоўнае – удзячнасьці войска. Народнай любові і, можа, нават прыхільнасьці самога валадара зямлі Богададзенай.

Праўда, трохі трывожыла зацятае маўчаньне Вялікага Курфюрста, які нібыта ня бачыў, не разумеў, якую ролю ў апошняй асадзе адыграў ягоны Галоўны крыгсман. Але ўжо ён, крыгсман, пра

тое валадару напамінаць ня будзе, усё ж ён толькі падданы, Курфюрст сам павінен усё зразумець і ацаніць. І калі ён дагэтуль таго не зрабіў, дык, мабыць, таму, што заняты. Што ў яго, адзін клопат – крыгсман? Вунь колькі клопату з войскам, палоннымі, што вялізнай калонай пляліся за пераможцамі. І яшчэ, уздыхнуўшы, ён падумаў, як не пашанцавала ягоным папярэднікам, што нудзіліся цяпер у гарадскім сутарэньні. Ну, але што ж – кожнаму сваё, як пісаў калісьці старажытны паэт, а яшчэ да яго сьцвярджала Біблія. Відаць, ня сёньня, дык заўтра гэтыя няўдакі будуць разарваныя ваўкамі. Нешчасьлівы лёс тых вайскоўцаў ледзьве ня выпіснуў сьлязу з вачэй іх шчасьлівейшага наступніка.

Толькі ён прагнаў ад сябе благую думку, як Вялікі Курфюрст наперадзе спыніўся. За ім прыпынілася ўся калёна конных і пешых, лучнікаў і панцырнікаў і ўсіх астатніх – аж да палонных. Курфюрстава сьвіта збочыла з пыльнага шляху пад дубы на прыдарожным пагорку. Ці не на адпачынак? – падумаў Галоўны крыгсман. У засені дубоў-гігантаў тое было б надта дарэчы. Але, мусіць, не. Тут жа яму далі знак падехаць наперад, што ён і зрабіў, ня надта ўпраўна кіруючы цяжкой на хадзе кабылай. Перад Курфюрстам, які па-ранейшаму сядзеў на кані, належала сьпешыцца, і ён скочыў долу, ледзьве ўтрымаўшыся на замелых нагах. Ён ня ведаў, што зараз будзе, але быў гатовы выканаць кожную каманду валадара.

Толькі Курфюрст нічога не камандаваў, з каменным тварам працягваў сядзець на белым біцюгу. Замест яго пачаў гаварыць вяшчун, што меў адмысловае горла і ў час аблогі і на паходзе перадаваў Курфюрставы каманды. Уважліва слухаючы яго, крыгсман не адразу, аднак, зразумеў, што гэта ён? Пра каго ён? Аказваецца, пра яго, Галоўнага крыгсмана. Быццам ён нядбайна камандаваў асадай, ад чаго войска мела неапраўданыя страты, цэлы дзень не магло дамагчыся поспеху, і таму за ўсё тое зладзейства Вялікі Курфюрст карае Галоўнага крыгсмана адсячэннем галавы. «Слава вялікаму войску Богададзенай Сьветазарнай зямлі!» – скончыў вяшчун, і ўсе салдаты дружна раўнулі «Гох!», што азначала згоду, адабрэньне і захапленне.

Калені ў нядаўняга бібліятэкара падламліся, ён паваліўся на мяккую траўку дубровы, але дужыя рукі падхапілі яго і кінулі пад ногі валадара. Штатны вайсковы кат у шырокім скураным фартуху выцягнуў са скураных похваў шырокі меч з выгравіраваным на лязе дэвізам. «Bibe sanguinem!» – паспеў прачытаць небарака на мілай лаціне, перш чым кат адным спрактыкаваным ударам аддзяліў

лысаватую галаву Галоўнага крыгсмана ад яго сутулаватага цела. Войска пры тым зноў грывнула «Гох!». Вялікі Курфюрст прыўстаў у страмёнах, каб яго бачна было здалёк, і каб усе, да апошняга лучніка, зразумелі, хто здабыў для іх перамогу. Каб не было памылкі, Курфюрст яшчэ павярнуўся сюды-туды ўбакі, – крыкамі адабрэння і ляскам мячоў аб шчыты легіёны віталі яго боскае права на праўду і справядлівасць. Словы пра справядлівасць былі вычаканеныя на ягоным упрыгожаным гербам шчыце. Крыкі пра славу пераможцы суправаджалі яго ўсю дарогу да самага гораду.

Пад тыя крыкі ўслаўлення і гопару ён, шчаслівы і стомлены, уехаў надвячоркам пад гарадскую браму. У горадзе вітаньне паўтарылася з яшчэ большым імпэтам і доўжылася да паўночы.

Народ заўжды любіць вітаць пераможцаў.

МАЛЕНЬКАЯ ЧЫРВОНАЯ КВЕТАЧКА

Ён вельмі любіў народ, і народ вельмі любіў яго.

Асабліва з таго часу, як успыхнула народнае паўстаньне, якое ён песьціў, рыхтаваў, камандаваў паўстанцамі, здабыў першыя перамогі. Паўстаньне было нялёгкае, перамогі чаргаваліся з паразамі, але народ верыў яму і ішоў за ім. Ён і праўда не шкадаваў ні часу, ні сілы, ні працы свайго глыбокага розуму дзеля сьвятое справы – перамогі народнага паўстаньня.

Сьпяраша, як іх было мала, а сілаў злыдняў было ў дзесяць разоў болей, толькі ягоная воля і фанатычная ўпэўненасць далі моцы паўстанцам не загінуць дарэшты. Паўстанцы вытрымалі ўсё: паразу пад сьценамі крэпасці, пераслед, катаваньні ў вязьніцах, кару сьмерцю, палон, эміграцыю. Ён не скарыўся, ён заўсёды казаў: будзе воля, будзе пермога! Загляне сонца і ў наша ваконца. І заклікаў змагацца, не шкадуючы нічога – ні людзей, ні жыцця, ні жанок, ні саміх сябе. Ён не шкадаваў сябе і нават жонку зь дзецьмі, якіх закатавалі ў палоне.

Як была здабыта вялікая перамога і захоплена непрыступная крэпасць, народнай любові да яго ня стала межаў. У крэпасць, якую ён штурмаваў дваццаць дзён, яго ўнеслі на скрыжаваных дзідах, ахінутых двухкалёрам патрыётаў. Там жа, на падворку крапаснога муру, яму прысягнула новаствораная гвардыя – сотня адборных маладых паўстанцаў. Старшыны гораду паднеслі яму талерку, поўную залатых манэтаў. Дзесяць гарадзкіх прыгажунь зьнялі з ног ягоныя батфорты і абмылі яго стамлёныя ногі. Яны прысягнулі яму на

вечнае жаночае слугаваньне – у вайну і ў міры. У народных вачох ён стаўся самым разумным і сумленным; у жаночых вачох, апроч таго, – самым прыгожым і высакародным. І яшчэ ён быў бескарысьлівы – нічога свайго ня меў, абыходзіўся тым, што давалі. Як ён прамаўляў зь цывінтару гарадзкой катэдры, тысячны натоўп, ня дыхаючы, слухаў яго. Заўжды ён гаварыў, як Бог, не даючы ні малюсенькае нагоды ўсумніцца хоць бы ў адным прамоўленым слове.

Ён заслужона апынуўся на вяршыні ўсеагульнае народнае славы і прызнаньня, якіх, здавалася, у яго ня мог адабраць ніхто – ні д'ябал, ні Бог. У вачох народу ён быў ня меней шанаваны за абодвух.

Кепска, аднак, што на крэпасьці барацьба ня скончылася. Прыгнятальнікі не ўцхамірыліся. Тыя, што ацалелі пры штурме, уцяклі за мяжу, дзе знайшлі падтрымку. Невялікая перадышка ў змаганьні доўжылася колькі месяцаў. Той час ён марна ня траціў. Ён мацаваў гаспадарку і абарону. Дзень і ноч людзі ладзілі крэпасьць, адбудоўвалі пашкоджаныя вежы, вароты і сыцены. Апроч таго, ён дасканаліў войска, прызначаў камандзіраў, стаўляў на пасады самых здольных і храбрых. Але і тыя, за мяжой, ня спалі – стваралі альянсы, вэрбавалі наймітаў, узбройвалі і распалялі нянавісьць да паўстанцаў. Грошай у іх было шмат, войска набралі вялікае. У адзін пагодны дзень тое войска апынулася перад сыценамі крэпасьці.

Ён заклікаў народ да абароны, і народ дружна выступіў. Пачалася аблога, якая доўжылася да позьняй восені. Сьпярга нека адбіваліся, а затым адбівацца стала цяжэй. Зьнікалі запасы, не ставала вады. Зь недахопам харчу людзі нека мірыліся, а без вады было зусім нельга. Пачаліся нараканьні, быццам некаторыя зашмат ужываюць вады. Што ваду ў крыніцах труцяць шпіёны. Што наагул зашмат разьвялося шпіёнаў, а ён іх не выкрывае. А тут усчаліся штурмы – дзень пры дні. Асаджаныя біліся гераічна, адбіваліся зь вежаў, са сыценаў – білі ядрамі з гакаўніц і мартыраў, лілі кіпень на галовы ворагаў, распаленую смалу, ужывалі «грэцкі агонь». Ды ворагі не адступаліся, да таго ж іх было безьліч. На чацьверты месяц асады яны абвесьцілі ўльтыматум – здача без усялякіх умоваў. Ён склікаў вялікі сынкліт, які аднагалосна прыняў ухвалу змагацца да перамогі. Ён запэўніў народ у перамозе, і народ, як заўжды, паверыў яму.

Змаганьне доўжылася, але сілы былі няроўныя. Перавага ўсё болей схілялася на бок ворагаў. У крэпасьці скончыўся харч, а пасья і порах. Палова абаронцаў была параненая. На крапасных сыценах біліся жанчыны, старыя і нават дзеці-падлеткі. Усе верылі, што перамогуць. Ніхто не хацеў здавацца.

Аднак сталася так, што сілаў не хапіла, і аднойчы ворагі ўварваліся ў крэпасыць. Ён асабіста ўзначаліў контрудар, і прарыў быў зыіквідаваны. У тым жа баі ён быў дужа паранены куляю ў абедзье нагі, але прадаўжаў камандаваць супрацівам. І ён усё цьвердзіў, што перамога будзе. Людзі крычалі «гура». Але ўжо ня ўсе...

Ды во каб адбіць чацьвертае ўварваньне, сілаў ужо не было. Ворагі захапілі кутнюю вежу, і там каля паўстанцкага друкалёру забілі яго. Аддзелу верных яму жанчынаў удалося вынесці яго цела і ўначы пахаваць пры катэдрах. Адна з жанчынаў спрабавала забіць сябе на ягонай магіле, ды ёй не далі. Неўзбаве крэпасыць занялі ворагі.

Народ спазнаў жахлівую паразу. Бальшыню паўстанцаў перабілі, рэшту ўзялі ў палон. Палонных закавалі ў кайданы і адправілі ў камялямоню. Жанчынаў-прыгажунь, што мылі яму ногі, прадалі ў турэцкія гарэмы. Простыя людзі мёрлі з голаду і ад хваробаў. Вясной у краіне ўсчалася эпідэмія чумы.

Пераможцы казалі людзям, што ўсё тое – вынік злачынства іхнага куміра. Што ён авантурыст і антыхрыст. Інакш бы ён не паклаў столькі народу за тое, чаго нельга здабыць. Пераможцаў перамагчы немагчыма. Цяпер за ягоных авантуры павінен заплаціць народ, і кошт тае платы будзе аграмадны. Народ баяўся і верыў – пераможцам нельга ня верыць. Зь цягам часу людзі ўзьненавідзелі свайго нядаўняга правадыра і дзівіліся, як магі слухацца яго.

Казалі, што некаторыя з тых, што калісь прысягалі яму, раскапалі ўначы ягоную магілу і выкінулі зь яе ягонае цела. Тое цела, разадраўшы на часткі, валачылі па бруку згаладнелых сабакі...

Толькі праз шмат гадоў па вясне, як зазелянела трава, хтось паклаў на месца колішняй яго магілы маленькую чырвоную кветачку. Яна там доўга ляжала, ня вянучы...

НА ПОЎНЮ

Надвячоркам апошняга дня перад поўняй пад гарадской брамай збіраўся натоўп. Як толькі ў сьвятлявым небе над закапцелай кутпяй вежай выкочвалася блішчастае кола месяца, грамагалосьнік абвяшчаў, каго будуць караць.

Тым разам кары падлягалі аж тры тутэйшыя жанчыны – усе за чужалюбства, якое ў тым горадзе здаўна лічылася цяжкім грэхам. Высокая, ня надта маладая швачка Кушэль каралася за тое, што была злоўленая з чужыш мужыком у вшаградпіку. Мужык неяк апраўдаўся

перад высокім сінклітам суддзяў, а Кушэль апраўдацца ня выпала – выпала адказваць. Нізкая, шырокая ў плячо і ў крыжы Пава пакахала чалавека хоць і пе жанатага – халастага, але паходжаньнем з чужога, варожага гораду. Трэцій грахаводніцай была прызнаная маладзенькая Ульрыка, якая паходзіла з дужа нізкага роду: яе дзед і бацька штотыдзень вывозілі з гораду нечыстоты. Не зважаючы на тое паходжаньне, Ульрыка навяла любоўныя чары па рыцара даволі слыннага роду маладога Любэка. Як тое магло стацца – было незразумела нават суддзям, але той Любэк прызнаўся, што сапраўды кахае Ульрыку. Стамлёны вынясеннем папярэдніх прысудаў судовы сінкліт вырашыў, што трэба пакараць і Ульрыку, і прызначыў ёй дваццаць удараў рэмнем з валовай скуры па голым дзявочым задку.

Злодзеяў, махляроў, забойцаў і грахаводнікаў караі ў горадзе рэгулярна пры кожнай поўні. Для тае працэдур падабрамай была ўсталяваная каменная лава, на якую, добраахвотна пакланіўшыся народу, па чарзе клаліся асуджаныя. Народ, стоўпіўшыся крыху зводдаль, пільна назіраў за цікавым працэсам, цікаваў усе ўдары ката, ацэньваў паводзіны пакараных, сачыў, каб усё йшло паводле строгай старой завядзёнкі. Тым разам натоўп быў асабліва вялікі – жаночае пакараньне ладзілася ў горадзе нячаста, можа па адным разе ў сухі сезон і сезон дажджоў.

Першая на лаву падабрамай легла кашчавая Кушэль. Загарнула вышай спадніцу, і кат, рослы, рукасты мужчына ў даўгім скураным фартуху, паволі, бы з таемнаю насаладай, адмераў ёй належную колькасць удараў. Біў не сказаць каб з усяе сілы, але й ня жартам – пасыла кожнага з удараў у жанчыны на кашчавым задку заставаўся ладны пісяг. Атрымаўшы сваё, Кушэль трохі замаруджана паднялася, як-колечы аправіла свае апараты і старанна пакланілася тром суддзям, якія ў чорных камзолах моўчкі стаялі падабрамай, пільна цікакчы за выкананьнем уласнага прысуду. Апошнім з працэдур быў абавязак падсуднага тройчы пацалаваць руку ката, тым як бы дзякуючы яму за працу і навуку. Кашчавая Кушэль усё тое зрабіла ладна, спрактыкавана і збоч пада сыцяной пайшла ў натоўп.

Наступная па чарзе была Пава, якая сваю лупцоўку стрывала меней мужна, тузалася пасыла кожнага ўдару рэмнем; хутка яе пульхны зад счырванеў, бы гарачы вугаль. Перш чым пакланіцца суддзям і пацалаваць руку кату, яна моўчкі выцерла пальцамі сьлёзы, выцірала іх і ідучы ў натоўп. Людзі з незадавальненнем згледзелі тое, заўважылі тое і судзі. Ведама, апошнія зразумелі, што ў тым быў ня дужа высокі кшталт іх судовае працы – пры высокім кшталце абвінавачанья пасыла пакараньня адно ўсьміхаліся з удзячнасці.

А з дзяўчом Ульрыкай сталася і зусім штось неверагоднае. Перш чым легчы на каменную лаву, яна тоненькім галаском крыкнула «Не вінаватая!», і суддзі пераглянуліся. Такого яны не чакалі, бо ніколі ня чулі за ўсе даўгія гады свайго суддзёўства. Пасля прысуду зввычайна прызнаваліся і дзякавалі суддзям за ганараваную справядлівасць. Усё ж суддзі заўсёды стараліся і ўсё рабілі ў строгай адпаведнасці з Законам. На суровасць прысуду ніхто ніколі ня скардзіўся – такое было непарушнае правіла грамадзянаў гэтага гораду.

Аслушэнства Ульрыкі, канешне, заўважыў і маўклівы кат, які, відаць было, зразумеў яго як мае быць. Ягоная рука адразу пачала ўзьятаць вышэй, і ляскат рэмяў аб маладое цела быў чупён нават ззаду натоўпу. Адмераўшы ёй пятнаццаць удараў, кат, як і належала, адступіў убок. Абліваючыся слязьмі, дзяўчына ўстала, аправіла свае спаднічкі і не пакланілася суддзям. Нават не пацалавала працягнутай для таго жылаватай рукі ката. Даўка хліпаючы ў кулачкі, борзда скіравалася ў натоўп.

Натоўп абурана загуў, пачуліся нягучныя выгукі незадаволенасці, злосна віснула некалькі жанок. За шмат гадоў тутэйшага пакарання людзі ўпершыню ўбачылі гэтакі непарадак. Ад паклонаў суддзям і пацалункаў рук ката вызваляліся толькі тыя, каму на гэтай лаве адсякалі галовы. Але ж у Ульрыкі галава засталася на плячо, дык чаму ж яна ня кланяецца мажным, заслужоным, сівагаловым суддзям? І нават не цалуе спрацаваную руку ката, якая толькі за сёння адмерала блізу паўсотні ўдараў. Завошта ж такая непавага да начальнікаў? Народ не любіў непавагі і паважаў парадак.

Вартаўнікі затрымалі Ульрыку, вярнулі яе пад браму.

Суддзі былі ўзрушаныя і збынтэжаныя. І нават не адразу сыямілі, як трэба рэагаваць на гэткае непаслушэнства. Не падзякаваць і нават голасна плакаць, быццам суддзі яе пакрыўдзілі. Адзін суддзя сказаў, што гэткая Ульрыка праз сваю нявыхаванасць можа дашчэнту збэсыціць увесь прэстыж судовай сістэмы. Другі заўважыў, што ад істоты жаночага полу нельга чакаць ніякае выхаванасці. Трэці скрушна прызнаўся, што, мяркуючы па ўсім, суд дапусціў памылку: навесці любоўныя чары на слыннага рыцара магла толькі вядзьмарка. Таму Ульрыку і належала караць як вядзьмарку. Гэта значыць, спаліць. Паводле кодэксу, спалення на вогнішчы ад падзякаў і пацалункаў вызваляюцца. Новы прысуд дзяўчыне вынеслі і ўхвалілі аднагалосна.

Спаленне Ульрыкі адклалі на адны суткі – да наступлення новага вечара з вялізнаю поўняй. Відовішча на гарадской плошчы было захапляльнае і сабрала безліч народу. Вогнішча распалілі

вялізнае, польмя гуло і шугала пад самае неба. Гэтым разам Ульрыка не прамовіла ніводнага слова, што канчаткова засьведчыла справядлівасьць высокага прысуду.

КАМЕНЬ

Зранку таго дня ў карчме гуло; гуло і ў поўдзень, і ўвечары гуло таксама. Зрэшты, для таго былі прычыны: скончыўся палявы сезон, людзі сабралі ўраджай, частку якога з выгадай прадалі на кірмашы, а частку захавалі на зіму. Шмат хто займеў грошы – чаму было і не пагудзець у вольны пасья нялёгкае працы час? Пасья плённае працы лґа было і зусім расслабіцца, забыцца на руцінныя клопаты, піць маладое віно ды сыпяваць песьні. Але гэтыя людзі не маглі таго дазволіць сабе – заўжды на працы ці дома яны несьлі ў сабе нязбыўны гнятлівы клопат, што перадаваўся ад кожнага пакаленьня наступным. На схіле гары ў канцы вуліцы з незапамятных дзён высіўся агромністы круглы камень. Увогуле ў гэтым горным краі камянёў было шмат, ды ўсе яны неяк самі па сабе ўладкаваліся кожны на прыдатным для таго месцы, апроч аднаго, можа самага з іх вялікага. Гэты на сваім колішнім землятрусным шляху з гары затрымаўся якраз на пачатку вуліцы, нібы зьнерухомеўшы ў роздуме – каціцца далей ці пачакаць? Пакуль камень вырашаў тую праблему, ніхто ў дамоўках ніжэй ня мог спаць спакойна, дапята пытаньнем: ляжыць ці коціцца? Ні ў кога з тых, што жылі пад пагрозай каменя, не было сілы з ім справіцца, і камень ляжаў так можа сотні гадоў, тоячы ў сабе маўклівую пагрозу людзям.

Людзі паасобку ня ведалі, як пазбыцца каменнай пагрозы. Але тое было да часу, пакуль імі не авалодала калектывісцкая ідэя, якая, як вядома, часам набывае матэрыяльную сілу. Асабліва калі тая сіла натхніцца ў пэўны час бочкаю добрага маладога віна.

– Мужчыны мы ці гаўнюкі? – рашуча пытаўся ў грамады гаспадар-карчмар, паўстаўшы за даўтім драўляным сталом. – Няўжо мы пе зьбяром сілы, каб закаціць таго бугая? Мы – асілкі, што дапіваем другую бочку...

Вядома ж, тутэйшыя асілкі не лічылі сябе слабакамі і дружна загулі ў згодзе – прамова карчмара натхняла. Тракціршчык наогул лічыўся ў іх самым разумным, інакш ён бы і ня быў карчмаром. Яго адразу падтрымаў каваль, чыя кузьня мясыцілася над таполяй – бліжэй за ўсе хаты да каменя. Ну, а дзе каваль, там і яго малаткар – дужы плячысты хлопец-сірата, праўда, ня надта здаровы на галаву.

Звычайна пры грамадзе малаткар упарта маўчаў, а цяпер толькі гучна прамычэў нешта. Ды ўсе зразумелі, што малаткар на баку каваля – на баку каго іншага ён не апынаўся ніколі. Мабыць, адчуўшы, што пачынаецца нешта цікавае, ад парогу з меднаю квартаю ў руцэ рушыў да кута тутэйшы пастух у даўгім плашчы. Яго пастухоўскі сезон ужо скончыўся, і пастух займеў клопат аб працы ўзімку.

– Дык згода, мужчыны? – з суровым выглядам чорнабародага твару пытаўся карчмар, азіраючы ў вечаровых прысьемках барадатых і безбародых, маладых і ня надта, хто ў што апранутых землякоў.

– Заўтра, як разьвіднее, усім – да бугая! Ужо мы яго пашчакочым, такой яго матары! Згода?

– Згода! – тгя надта зладжана адказаў карчомны хор галасоў.

Адзін толькі вучыцель ля вакна спрабаваў штось зазначыць ня ў лад – удакладніць ці запярэчыць, але яго слухаць ня сталі. Вучыцель быў нетутэйшы, да таго ж малады, піў мала, відаць, ашчаджаў грошы, што ня надта каму падабалася. Усе ў карчме загаманілі гучней, заматлялі над сталом квартамі, – за такую адважную справу ня грэх было выпіць. Тая іх гамана доўжылася да паўночы.

Назаўтра, як над гарамі праясьнілася неба і ў даліне пачало віднець, да каменя першы прыйшоў вучыцель. Ён абышоў камень, памацаў яго замшэлыя бакі, пакратаў гамашам жарству ўнізе. Затым прыкінуў памеры гранітнага гіганта, а таксама вугал нахілу гары і зрабіў нейкія разьлікі ў пататніку, які заўсёды насіў з сабой. Атрымлівалася надта сумнеўна, каб яны хоць бы і грамадой здолелі ўскаціць камень на схіл і па той бок скінуць яго ў прорву. Паводле законаў матэматыкі тое было немагчыма. Але як было вучыцелю на яе аснове пераканаць малапісьменных сяльчан? Ці паслухаюць яго?

Неўзабаве да каменя пачаў збірацца народ – з каламі, лагамі, рыдлёўкамі. Усімі весела і шумна распараджаўся карчмар. Вучыцель спрабаваў штось растлумачыць яму, але ня надта цьвярозы пасыля вясёлай ночы карчмар не хацеў і слухаць, – пры першым слове пра законы механікі грэбліва махнуў рукою. Ён заўзята камандаваў грамадой, якая толькі і чакала ягоных рашучых камандаў.

Людзі густа абляпілі камень. Узяліся дружна, хоць часам і бязладна, перашкаджаючы адзін аднаму. Усім карцела прымяніць сілу і, можа, паказаць стараньне, – так за гады ўсе зьненавідзелі гэты пракляты камень. Тыя, што былі з рыдлёўкамі, пачалі падкопваць яго зьнізу, каб падсунуць рычагі-лагі, іншыя падроўнівалі камяністы грунт вышай, каб можна было каціць камень угору. Вучыцель, прадаўжаючы сумнявацца, убачыў такую актыўнасьць і таксама

міжволі прыняў удзел у агульным клопаце. Напачатку ён разам з іншымі наваліўся на жардзіну-лагу, якой чалавек пяць высвервалі камень. Пасля ўперся рукамі ў яго жорсткі бок і намагаўся каціць. Тракціршчык то памагаў яму, то адбываўся і камандаваў, то рабіў тое і гэта адначасна. Ён колісь служыў у войску, меў зычны камандзірскі голас, якога ўсе слухаліся.

І вось здарыўся першы цуд – па камандзе карчмара ўсе разам уперліся, націснулі, напружыліся, і камень, хоць і з вялізным нежаданнем, зрушыўся з свайго належамага за сотні год месца. Тады яны напружыліся яшчэ і перавярнулі яго на другі круглы бок. Першы посьпех быццам надаў новай сілы. Грамада загула, бы ўчора ў карчме, яшчэ паўпіралася нагамі ў жвірысты грунт і перакаціла камень вышэй. Тыя, што мелі рычагі-палкі, высока задзіралі іх даўгія канцы, затым насядалі на іх, падважваючы камень; іншыя, упершыся дзясяткамі рук у шурпатыя каменныя бакі, зрушвалі яго з месца і паварочвалі-кацілі цяляў на дзесяць – ня болей.

– Так, так, так! – разносіўся па схіле бадзёра-задаволены голас карчмара. Яшчэ трошкі! Яшчэ...

У вучыцця не было ніякага інструменту, і ён разам з усімі, са скрыгатам упіраючыся ў зямлю баншмакамі, піхаў рукамі камень. Побач таксама з усяе сілы жыліўся іхні пастух. Яго абсідэраны твар з хілай русявай бародкай аж наліваўся чырванню, так ён старанна напружваўся. Каваль поруч з малаткаром спрытна і рашуча ўпраўляўся з даўгой жардзінай-лагай, ім памагалі іншыя. Пакуль што ўсё ішло паспяхова, і вучыцель пачаў сумнявацца ва ўласных сумпевах: магло стацца так, што і ён памыляўся. Ён ужо ведаў, што павука – нават матэматыка! – часам давала збой. Праўда, меркаваньні здаровага сэнсу таксама былі не на іхнім баку, але, можа, бракавала і здаровага сэнсу?

Хоць і памалу, але даволі настойліва яны кацілі камень угору; улежанае месца таго засталася далекавата ўнізе. Яшчэ ніжэй у канцы вуліцы ля кузьні – відаць стала зверху – сабраліся жапкі ды дзеці, усе не адрывалі позіркаў ад схілу гары, дзе адбывалася дзіва. Старыя там маліліся Богу, каб той памог мужчынам здзейсніць іх сьвяты подзвіг на шчасьце людзям.

Але на схіле бы ўпершыню штось не заладзілася. Як яны высіліліся на чарговую каманду карчмара, камень ня зрушыўся. Тракціршчык тады закрычаў гучней, нават вылаяўся. Япы зыюў уперліся нагамі ў камяні, да скрыпу напялі мускулы, але камень толькі падняўся на пяць цяляў і аблёг на ранейшае месца. Вучыцель недаўменна зірнуў на схіл і ўсё зразумеў: схіл гары тут стаў і яшчэ

болей круты. Схіл стаў круцейшы, а іхняя сіла паменела – во ў чым справа. Тое было відаць і без матэматыкі. І мабыць, тое зразумелі іншыя.

– Адпачыць каб, – перашуча-жальліва сказаў хтось ля каменя.

– А то ўжо кішкі... – пачаў нешта мовіць пастух.

Тракціршчык аж зьнерухомеў ад тых скаргаў-просьбаў, але толькі на момант. Падобна, у ягонай галаве адбыўся нейкі маланкавы, зусім не матэматычны разьлік, і ён зьверскім голасам заглушыў перашучыя скаргі.

– Ніякіх адпачынкаў! Спынімся – не скранем, а ну – узялі! Узялі!

Яны і яшчэ дружна і ўраз узялі, сапраўды трохі павярнуўшы на схіле гэты кругляк, пасья яшчэ. Але во ён быццам хіснуўся назад, бы хтось не ўтрымаў яго. Вучыцель зірнуў з-пад рукава і схамянуўся: пад каменем тварам уніз ляжаў малаткар; з ягонага рота цёк струменьчык крыві. Тое было дзіўна, хіба, аднак, на першы пагляд: не стрываў самы з іх дужы. Але, можа, таму і надарваўся, што быў самы дужы. Мабыць, апроч сілы, трэба яшчэ мець галаву, а з галавой у малаткара яўна былі праблемы.

Малаткара адцягнулі з-пад ног, каб не замінаў. Пакуль там два мужыкі давалі яму вады, іншыя з усяе сілы трымалі камень, які ўпарта імкнуўся ўніз – да свайго належанага месца. Чаму гэта ён так імкнуўся туды? – думаў вучыцель. Хіба тое месца было вызначана яму Богам? Але тут ягоная матэматыка ўступала ў супярэчнасьць з непазнана-містычным, у якім вучыцель быў поўны прафан і разумеў тое. Прасьцей, хоць і не лягчэй, было піхаць разам з усімі па камандах карчмара, што і рабіў вучыцель.

Урэшце гадзінаў праз пяць яны адолелі самае, як здалося, крутое на схіле месца, ускатілі камень яшчэ вышэй. Праўда, ззаду засталася аж трое – тых, што надарваліся на гэтым д'ябальскім каменным шляху. Два з іх папаўзлі назад, а трэці застаўся там, дзе і зьлёг. Бы прадчуваючы благое, карчмар і зусім разыношыўся, крычучы сарваў голас і нікому не дазволіў пакідаць камень, каб памагчы бедакам. Горш за ўсё было тое, што яны сапраўды не магі прыпыніцца, бо ў такім выпадку камень трэба было б трымаць, што здаваліся ненашмат лягчэй, чым штурхаць. Тракціршчык тым часам не змаўкаў – то камандаваў сарваным голасам, то ўтаворваў амаль ласкава. А то гразіўся перастраляць усіх на гары, калі здрэйфяць. Увогуле на гэты конт ён меў рацыю, яго разумелі і стараліся з астатніх сіл. Толькі сілы іх катастрофічна меншалі, а жахлівы шлях рабіўся і яшчэ больш круты.

– Ну, яшчэ трошкі! – дамагаўся карчмар. – Вунь да таго кусьціка. Ну, узялі! Ускоцім – бочка віна на ўсіх! Ну, узялі!

Як ні дзіўна, тое амаль падзейнічала на, здавалася б, ушчэнт знясіленых людзей. Клопат іх нібы разумеў і камень, які варухнуўся на той раз жвавсй, – бы самахоць пераваліўся на другі, болей пляскаты бок. Але затым зноў было яго не скрануць, і карчмар зноў вярнуўся да свайго лютага крыку.

– Дужэй! Я кажу – дужэй, ядры вашу матары! Пастух, болей сілы! Болей сілы, кажу, гультай!..

– Не магу болей, – ціха сказаў пастух і ўпаў на калені.

– Можаш!! – вызьверыўся карчмар. – Заб’ю!..

– Забівай...

– Застрэлю. Сёньня ж...

– Страляй!

Пастух знясілена адкаціўся з-пад людскіх ног і апанурана сеў убаку. На ягонае месца ля каменя заступіў каваль, чорнабароды твар якога быў мокры ад поту, а можа і ад сьлёз – ягоны малаткар унізе, здаецца, сканаў. Каваль зацята маўчаў, але ля камсня адразу адчулася яго напятая сіла, і той быццам жвавей заварушыўся пад рукамі людзей. Затое іншыя даходзілі, і неўзабаве ад кавалёвага напору мала што засталася. Яны ўсё піхалі і піхалі, выжыльваліся і штурхалі. Тракціршчык ужо толькі безгалоса сіпеў, а выніку не было ніякога. Усе іхнія сілы выдаткоўваліся толькі на тое, каб утрымаць камень, ня даць яму зрушыцца ўніз.

– Не, мабыць, нічога ня выйдзе, – сказаў нехта з папіхачоў. З ім пагадзіўся другі: – Ня трэба было і пачынаць не падумаўшы...

Тыя разьятраныя няўдачай галасы зусім разлавалі карчмара, які падскочыў да людзей ззаду.

– Панікёры! Слабакі! Прэч адсюль! Я перастраляю ўвесь ваш род! – аслабелым голасам сіпеў ён. Але яго аслабелы голас чамусьці перастаў палохаць,

– Не перастраляеш, – нерашуча запярэчылі яму.

Пасьля і яшчэ натужваліся, піхалі і штурхалі рукамі і нават падпіралі камень плячамі, як гэта рабіў каваль. Але зноў вынік стаўся мізэрны. Між тым да мэты заставалася амаль нічога – можа, якіх дваццаць стопаў. Толькі гэтыя футы і былі самыя цяжкія, як было іх адолець? Тым болей, што і ў яшчэ аднаго пайшла носам кроў, ды здаецца, і з рота таксама. Адзін застаўся ззаду – скурчаны, на каленях, трымаючыся за живот...

– Падмогі! Падмогі трэба...

– Няма як падмогі, браточкі. Ну яшчэ трошкі, яшчэ, – сіпата ўгаворваў карчмар.

Яны і самі разумелі, што інакш ім нельга, як толькі каціць з апошніх сілаў. Ні спыніцца, ні пакінуць камень яны не маглі – тое было б для іх гібельным. На тое, каб паклікаць падмогу, не было часу – каалі б яны дачакаліся тае падмогі? Мабыць, тое зразумеў і пастух, трохі спачыўшы ўнізе, вярнуўся да каменя і аслабела далучыўся да астатніх.

Каваль са зьвераватым выразам чорнабародага твару і адарваным на плячы рукавом моўчкі стараўся, можа, болей за ўсіх. Лагамі з даўгімі канцамі цяпер упраўляліся браты Кажамякі, чыя новая дамоўка была дужа блізка ад гэтага боку вуліцы. Малодшы з іх толькі ў канцы лета ажаніўся і таму дужа дбаў пра ўласнае жытло. І трэба ж было так здарыцца, што гэты ўвогуле здаровы хлапец упаў у самы рашучы момант, не стрымаўшы лагі, – камень неспадзявана сьлізгануў бокам аб дрэва. Хтось па той бок здушана крыкнуў, але было позна. Грузна пераваліўшыся ніжай, камень паволі пасунуўся, ужо нікім не стрыманы, перавярнуўся зноў і штотараз шпарчэй пакаціўся па схіле. На крутым месцы ён наляцеў на каменны выступ, лёгка зьбіў яго, сам падскочыўшы ўгору, зноў ударыўся аб дол ніжэй, падскочыў яшчэ вышэй. За ім апантана памкнулі зьбітыя ім камяні, якія ў сваю чаргу зьбівалі на схіле новыя, і ўсе разам з друзам суцэльным каменным патокам несьліся да вуліцы. Неўзабаве каменная лавіна магутна абрынулася на крайнія забудовы паселішча, кузьню, зламала палову таполі і праз момант накрыла ўсю вуліцу чорна-пыльнаю хмарай.

Ачомаўшыся ад хвіліннага ўтрапеньня, людзі на схіле пакідалі сваё начыньне і сышанулі ўніз – хто бег, хто каціўся, кожны гнаны прадчуваньнем асабістай бяды. На месцы, аднак, засталася некалькі постацяў. Тракціршчык упаў на камяні, учапіўся ў свае скудлачаныя валасы, недарэчна прамаўляючы: «Што ж мы нарабілі... Што нарабілі...». Вучыцель побач няўцямна мармытаў сабе пад нос: «Я ж казаў, я ж казаў...». Зьбялелы з твару пастух нічога не казаў, толькі распачна апусьціўся на друз. Ён узіраўся ў пыльную марву якая усе вышай паднімалася над паселішчам, і думаў: «Хай бы ён там ляжаў. Каму ён шкодзіў?».

Трохі ачуняўшы ад першага жаху, вучыцель падумаў, што, мабыць, цудаў у наш век не бывае. «Здараецца тое, што і павінна здарыцца – паводле законаў жыцьця. Калі толькі з імі лічыцца. Ды во пэўна ж не палічыліся».

А ўнізе тым часам разносіўся ветрам глухі невыразны лямант бяды, які на адлегласці зліваўся ў суцэльны працяглы стогн...

МУЗЫКА

Надвячоркам ён задрамаў у зацемненым гатэльным нумары. Празь няшчыльныя пласціны белых жалюзяў у пакой падзілася дробна-паласатае сьвятло, якое ламана стракацела па мэблі, дыване на падлозе, па сьценах, невялікай карціне з выявай карыды. Што – менавіта карыды, пра тое можна было толькі здагадвацца: постаці на карціне спрэс выяўляліся ў форме трохкутнікаў, чорных і чырвоных – быкі і матадоры. Ён, аднак, не ўглядаўся ў карціну – ён ня дужа заўважаў карцін ні ў гатэлях, ні ў офісах. Ён быў музыка, і нашмат большую цікавасьць для яго мелі гукі. Але цяпер, калі сіеста збольшага сканчалася, а вечаровы курортны таум яшчэ не настаў, было быццам ціха, адно мерна гуў пад стольлю вялізны трохлопасны вентылятар, ды ў падвакоўні раз-праз уздыхаў кандышан. І ўсё ж менавіта ў гэтай цішы ўзьнік нейкі незразумелы гук, які вынікаў невядома адкуль і чамусьці трывожыў слых. Ён і прачнуўся ад таго гуку, хоць не зразумеў нічога, сподам душы, аднак, адчуваючы штосьь благое, і доўга ляжаў, ня кратаючыся. Прахалоды ў пакоі не было ані колькі, было душна, млосна, неяк надта дыскамфортна, і ён не зразумеў прычыны таго дыскамфарту. Магчыма, ён захварэў ці пачынаў захворваць. Ці не з тае нагоды прапаў апэтыт, на сыняданьні ў кавярні ён выпіў шклянку апэльсынавага соку і есьці нічога ня стаў. На абед зусім не пайшоў. Не было ні сілаў, ні жаданьня ўставаць і ісьці ў гаманкую залю рэстарану, парушаць свой спакой. І ён ляжаў, услухоўваўся ў пошум вентылятара і думаў. Адчуваў – найлепей ляжаць. Калі б толькі не праклятая задуха, ад якой у тропіках не было паратунку ні ўдзень, ні ўначы. І вось гэты гук, што абудзіў яго ад санлявай зьянамогі.

Не разумеючы да канца ні свайго стану, ні прычыны трывожлівага гулу – звонку ці, можа, знутры, у сабе, ён урэшце памкнуўся ўстаць і сеў на край шырокага ложка. Але далей рашучасьць яго ўбавілася, пасядзеўшы крыху, ён зноў з палёгкай адкінуўся на скамячаную прасьціну пасьцелі.

Здаецца, дарма ён прыехаў сюды, у гэты бласлаўлены трапічны рай, здатны для людзкіх целаў, аблагоджаны прыродай і морам. У яго быў іншы інтарэс, але сталася так, што кантракт на канцэрты падпісаць не ўдалося, трапіўся няўдалы антрапрынёр, і ён падумаў

тады, што, можа, гэтак і лепш. Ён вольны, без абавязкаў і мітусьні пабудзе ля мора, колькі ляжа на душу, а там будзе відаць. Тым болей, што дома, далёка на поўначы, яго ніхто не чакаў, пад той час ён вызваліўся ад якіх бы там ні было абавязкаў – перад сям’ёй, антрапрынёрамі; можа ўпершыню ў жыцці настаў ягоны доўгі ці кароткі тайм-аўт. Ён быў музыка, але і з музыкай апошнім часам штось не заладзілася, ніколі ў яго не здаралася такой абьякавасці, нават агіды да інструменту, які цяпер, бы непатрэбны, сіратліва стаяў у чорным футарале ля белых дзвярэй. Штосьці ў ім разладзілася, гняло, – невыразнае, нават загадкавае, да канца не адчутае. Галоўнае – гэты вібрасты гул, падобны на нізкую ноту, якую хтосьці ня мог узяць да канца, толькі спрабаваў і цягнуў, бы няўмека. Але чаму ў ёй столькі няўтульнай гнятлівай трывогі?

Калі разумна і па-добраму, дык, мабыць, яму ў самы раз было б да псыхіятара, да іх сямейнага доктара Гаула, які некалі лячыў жонку, цешчу, старэйшую дачку. Але ніколі не лячыў яго самога – не было патрэбы. Зноў жа ён памятаў, як яшчэ ў дзяцінстве на тую схільнасьць тутэйшага людю да псыхіятрыі адгукнуўся ягоны бацька – грэбліва, бы да вэнэроляга. Але бацька быў чалавек іншага веку ды й іншага племя, якое, здаецца, мела калісьці звычай наогул абыходзіцца без дактароў. Мабыць, штосьці ад таго перадалося і сыну.

Не заўважыў, як зноў задрамаў, – мржа, карыстаючыся рэштай сістэмай цішы, і неяк адразу безь пераходу ці паўзы яму прысьнілася іншае, што ў рэальным жыцці ня мела да яго пэўнага дачынення. Але ў сьне тое ўспрымалася, бы даўно знаёмае, звыклае, і не выклікала здзіўленьня. Найперш ляндышафт – шырокая прастора ўзгоркавай даліны, зялёная ад маладой травы, але з выгляду зусім ня прэрыя, не савана, – шырокія лясны далягяд без паселішчаў і дарог. Ён ішоў па травяністым схіле, за ім няспешна цягнуўся статак валоў ці бізонаў, тое неяк было не зусім зразумела, але ён і не спрабаваў зразумець. Ён пачуваўся ў ролі ці то пастуха, ці то правадыра гэтага статку, і не камандаваў, не заганяў жывёлін, а суладна вёў іх кудысь па невысокай, нетаптанай траве. Настрой і выява былі зусім букалічныя, калі б не загадкавая трывога, што пакрысе вынікала невядома адкуль. Трывога тая, аднак, перарасла ў спалох, калі наперадзе паблізу з’явіўся абрыў, – нейкая шырокая бездань, якую было не абмінуць. Галоўнае, ён ня мог спыніцца, не спыняўся і статак; мабыць не адчуваючы небясьпекі, валы (ці бізоны) маруднаю лавай сунуліся і сунуліся за ім і ўжо наблізіліся да краю бездані. Іх трэба б спыніць ці завярнуць назад, але ён не рабіў таго – ня мог ці ня ведаў, як. І ён з жахам памкнуў па сьлізкай траве ў бездань, на дне якой

штосьці бурліла, нібы кіпела ў аграмадным катле – бруд, вулканічная магма ці яшчэ што....

Адчуваньне блізкай катастрофы і пагібелі змусілі яго на нейкія душэўныя высілки, якія прыпынілі тую пакуту, і ён прачнуўся.

Асьвятленьне ў пакоі зьмянілася: было цёмнавата, здаецца, настала ноч; дробныя шчыліны-палосы перасунуліся ўгору і цяпер паласавалі столь – гэта праз жалюзі прасьвечвала нізкае сьвятло вулічных ліхтароў. Прыглушана гучэла недалёкая музыка ламбады – ігралі ў суседнім гатэлі ці на ўзбярэжжы пад пальмамі. Толькі ён адчуў з палёгкай, што пазбыўся прыкрага сну, як да ягонай душы зноў дапаў ранейшы загадкавы гул. Таго не магла заглушыць нават прычэплівая рытміка ламбады, ягоны несцыханы суцэльны фон клаўся на ўсе іншыя гукі знадворку, – то было ненатуральна, незразумела і загадкава. Ён устаў з пасыцелі і, не ўключаючы сьвятла, у паўзмку пакою намацаў дзьверы ў лоджыю.

Рытмічныя гукі ламбады агарнулі яго з большай выразнасьцю, у твар дыхнула вечаровай парнасьцю, саланаватым подыхам мора. Босы, неапануты, у адных толькі плаўках, ён ступіў да белых, яшчэ гарачых ад сьпёкі парэнчаў і абапёрся аб іх. Унізе пад лоджыйяй ціхенька варушылася ад начнога брызу касмылявае лісьце пальмаў, уздоўж выгінастага берагу цягнуўся бісэрны ланцужок матавых прыдарожных ліхтароў, якія зьнікалі за скальным мыском. Мора чорнай сьцяной лена варушылася на ўсім начным прасьцягу, нябачна зьліваючыся ў далечыні з зорным высокім небам. Была ноч, зь ярка, бы ўдзень, асьветленай набярэжнай, абсаджанай шэрагамі пальмаў. Па гэты бок на горным адхоне грувасьціліся белыя будынкі вілаў, курорты і пансіёны; непадалёк, заліты нізкім сьвятлом, высіўся масіўны куб новага гатэлю кампаніі Шаратон. Унізе пад пальмамі, наўзбоч ад дарогі і гатэляў з бліскаўкамі рознакаляровых шыльдаў замерлі шэрагі аўтамабіляў; на прыморскай шашы іх трохі парадзелы паток, аднак, не прыпыняўся, бліскаючы фарами, каціў і каціў у абодва бакі. Збочыўшы, два зь іх спыніліся ўнізе, якраз перад ягоным гатэлем пад пальмамі. З аднаго неўзабаве выйшла пара, жанчына прыпынілася трохі, чакаючы, пакуль мужчына зачыняў аўтамабіль, затым абодва таропка скіравалі да ўваходу. З другога чамусьці доўга ніхто не выходзіў, і ён перастаў чакаць. Ён перавёў позірк угору, у зіхоткую ад зораў чарнату паўдзённага неба.

Якраз перад фасадам гатэлю невысока над гарызонтам і морам выразна зьяўляецца пяціццю зоркамі славы Паўднёвы крыж. Тры зь іх былі амаль аднолькавай велічыні і яркасьці, а дзьве астатнія, што ўтваралі левае плячо крыжа, выдаліся драбнейшымі і амаль што

зліваліся ў адну, – быццам дзеля сымэтрыі крыжа. І з-пад гэтых зораў раптам узнікла невыразная, бы ў тумане, выява твару ягонага бацькі (на сэкунду, можа, ня болей), але ён ажно здрыгануўся ад нечаканасці. І разам менавіта адтуль зноў данёсся той загадкавы гук, ён стаў мацнець, зь ім сталі хутка большаць-набліжацца зоркі; стварылася ілюзія, нібы ён пальцеў насустрач. Сапраўды, ён страціў вагу, невядома як адарваўся ад поручняў, і апынуўся над морам. Сьпярга ён бачыў толькі зоркавы крыж, які ўсё большаў, выразна адчуваўся палёт, згледзеў затым, як прамільгнулі і зьніклі ўнізе набярэжная, вуліца з пальмамі, белыя фасады гатэляў, выгінастая палоска берагавога прыбою. Пад ім апынулася шырокая чорная пустка, а ён ціха, без супраціву паветра, нібы бесцялесны, мкнуў кудысьці ўгору – у зорную мітусню чорнага начнога неба.

Зноў, як і раней, тое не выклікала ў яго вялікага здзіўленьня сваёй нерэальнасьцю, было нават у чымсьці прыемна; яго цялеснае адчуваньне зьнікла, і ён не адчуваў ні сыдожы, ні ранейшай звыклай задухі. Ягонае бесцялеснае Я распласталася над змрочным марскім прасторам, які, аднак, рассяцілаўся ўсё шырай і шырай, ён адчуваў тое, чым вышай паднімаўся над ім. Неўзабаве зямная прастора і зусім зьнікла ўначы, навакол – зверху і знізу, бліскала, мітусілася зоркавая карусэль; дзіўна было дзе не наткнуцца на якую зь нечакана блізка выніклых зорак. Але ён не наткнуўся. Яго нават вабіла іхнае зіхоткае мноства, сярод якога ён стаў пазнаваць некаторыя зоркі. Адкуль было тое пазнаваньне, невядома, ніколі ён адмыслова не вывучаў астраномію, можа так, выпадкам што-коледы зь яе ўведваў. Але цяпер з пэўнасьцю пазнаў ярчэйшую камбінацыю зь некалькіх зораў, што сьвяціла-міргала якраз на ягоным шляху наперадзе. То была раскіданая, бязладная гронка Стральца, ён нават палічыў зоркі, якіх аказалася дзесяць ці нават адзінаццаць – калі самых буйных, ня лічачы цямнейшых, дробных. Крыху далей над імі сунулася туманістая града Млечнага шляху, і ягоны шлях кіраваў наперарэз ёй. Тады першы непакой уварваўся ў ягонае адчуваньне – што ж гэта зь ім робіцца? Неяк пераадольваючы першую прыкрасць, ён пачаў вальней азірацца па баках, нават зірнуў назад – Паўднёвага крыжа ўжо ня стала відаць, і зь ім дзесь неўпрыкмет зьнік, бы растаяў, невыразна-няўлоўны прывід бацькі. Мабыць, было менавіта так: бацька толькі прывід – ужо ён ня чуўся ўпэўнена, што то быў бацька. Унізе ляжала густая чарната – значыцца, ён пластаўся над акіянам, бо на мацерыку аднекуль бліснула б якое сьвятло. А можа, ён падняўся гэтак высока, што зьнікла зямля, і навакол быў адно толькі космас. Сьцюдзёны, мёртвы, загадкавы космас. Але ён не адчуваў сьцюжы,

ды і дыхалася нармальна, хаця хутчэй за ўсё – ён ня меў патрэбы ў дыханні. Нібы альбатрос над акіянам, ён бесцясна лунаў у зорнай стыхіі. Куды толькі?

Нешырокі прасцыг Млечнага шляху ён адолеў даволі хутка, хоць было невядома, як мераўся час – зямнымі гадзінамі ці сьветлавымі гадамі. Аднак нічога асаблівага ў ім ён не адчуў – хіба пабольшала навакол дробных пылінак-зораў, якія, аднак, не краналіся да яго. А як вырваўся з тае зорнай туманнасьці, зноў трапіў у вольны зорны прастор, у якім па-новаму загучаў той зьнешні ці нутраны гул-сьпеў. Цяпер, аднак, той гул стаў болей падобны на сьпеў, урачыста-жалобны рэквіем. Але чаму рэквіем? Па кім рэквіем?..

Цяпер ужо было зразумела, што ён мкнуў-ляцеў кірункам на поўнач. Магчыма, ужо прамінуў экватар, – калі толькі з тое вышыні можна было спраектаваць на зямны экватар. Але куды? І адкуль вынікаў трывожны той сьпеў? Што яго яднала з тым сьпевам? І што чакала яго наперадзе?

Мусіць, аднак, ён ляцеў ня так і высока, хоць, несумненна, ужо ў космасе. І ён усё часцей стаў пазіраць уніз. Празь нейкі час унізе паказаўся ледзьве прыкметны берагавы абрыс нейкага мацерыка, мабыць, акіян там скончыўся. Але што гэта быў за бераг, якога мацерыка, – ён вызначыць ня мог. Уздоўж берагу разьбегліся і цьмяна сьвяцілі туманістыя плямы сьвятла, – можа ад гарадзкога сьвятла шматлікіх мэгаполісаў? Значыць, то ня дзікая прастора, падумалася з надзеяй. Можа, Эўропа?..

Толькі што яму рабіць у Эўропе, да якой ён ня меў дачынення, яна не была ягонай радзімай, ён нават ні разу ня быў там наездам. Іншая справа бацька, бацькавы продкі. Некалі ў дзяцінстве ён чуў бацькаў аповед пра яблыкі “антоны”, і зь дзіцячаю наіўнасьцю верыў, што яны самыя смачныя. Смачнейшыя за апэльсыны, за ананасы. Аднак ні есьці іх, ні нават убачыць ніколі не давялося. Хапала заўсёды іншых. Цяпер ён пачаў адчуваць, што падняла яго з гатэльнае лоджыі нейкая несумненна бацькоўская сіла, ці воля, ці хоць бы ягоны прывід, які затым зьнік. Ці, можа, застаўся ззаду. Цяпер у зорнай прасторы яго вёў іншы лякатар, вёў, аднак, упэўнена, мабыць, загадзя пракладзеным курсам. Што гэта было? Ці ня той гул-рэквіем? Але, можа, ён зьменіцца на іншы, на штось весялейшае, болей пэўнае і меней трывожнае?

Не, гул-сьпеў не змяняўся, наадварот, з часам рабіўся болей выразны, набыў быццам бы знаёмыя ноты – штось з Моцарта, Бэрліёза. Неяк яму нават пачуўся вядомы матыў з другой санаты Шапэна. Славянскі кампазытар мінулага, ён ведаў таго кепска, але

чуў калісь, што і бацька паходзіў з таго далёкага краю. Падобна, тут умяшаўся сакральны фактар – покліч продкаў ці што. Здаецца, ён нёсся ў зорнай віхуры менавіта ў той бок, прынамсі – на поўнач.

Ля сузор'я Зьмяі, гэтых выгнутых справа налева пяці буйных зорак, ён зноў адчуў бліzkую прысутнасць бацькі, хоць ні вобліку таго, ні гуку нідзе не заўважаў. Быццам той быў побач і ці то кіраваў ягоным шляхам, ці то сваёй містычнай прысутнасцю суправаджаў яго. І жалобны нутраны матыў стаў болей выразны – ён ужо прывык да яго мэлёдыі і ведаў пэўна, што то – пахавальны марш. Але чаму пахавальны? Запытаць у нябачнай бацькавай прысутнасці не было як, ды ён і не наважваўся. Ён паводзіў сябе ў гэтай касмічнай бездані дужа ашчадна і стрымана, каб не пашкодзіць чаму, зрабіць што ня так. Ды й бацькава прысутнасць была далікатнай і не назалаяла. Відаць па ўсім, нябожчык-бацька меў большае дачыненне да таго, што цяпер зь ім адбывалася. У адрозьненне ад сына, бацька так і не прызвычаўся да краіны, дзе пражыў большую частку жыцця і дзе аддаў Богу душу. Але не аддаў маладосці, якая разам з фактам нараджэння належала іншаму племю, ды й іншай культуры. А тое, мабыць, усё ж штось вызначае, як ён зразумеў, часам насуперак уласнае волі. І абставінам. Бацька быў не такі, як іншыя ля яго – не такі характар, не такая сутнасць. Часам яго несумяшчальнасць з акаляючай рэальнасцю раздражняла сына, народжанага і выхаванага на новай зямлі, хоць ён і не асуджаў бацьку. Адно – доўга ня мог зразумець, таму, мабыць, ягоная сутнасць і ня надта перадалася сыну. Але зь ягонай сьмерцю... Пасля сьмерці бацькі штось незразумелае пачало мацнець у сэрцы сына, і той сьціміў, што гэта не выпадкам. Найперш ён адчуў нейкія моманты ўласнай рознасці з той зямлёй, дзе нарадзіўся, быццам у яго адкрылася іншая сапраўдная радзіма. Ды ён ведаў пэўна, што іншай радзімы не было, ён цалкам быў задаволены тою, што меў. Аднак, глядзі ты...

І цяпер гэты зорны палёт!

Мабыць, ён трапіў у самую высь неба, у самы зорны касмічны зніт. Зоркі абсыпалі яго з усіх бакоў, зверху і знізу, нясьцерпна ярка зіхацелі перад вачыма, пераліваліся рознакаляровымі агнямі, некаторыя апынуліся зусім блізенька, і хутка імчалі ля яго, болей насустрач і назад: іншыя паволі адплывалі ў бакі. А то непадалёк падалі зьнічкі, выпісваючы касыя срэбныя дугі, ад якіх не заставалася сьледу. На палёце яго да Валапаса з валадарна зіхоткім Арктурам у сярэдзіне, хаўтурны матыў загучаў выразней. Мэлёдыя неслася аднекуль з вышэйшых сфэраў і поўніла зорны абсяг нясьцерпным жалобным смуткам. Ён ужо выразна пачаў адчуваць,

што тут нешта адбудзецца, і штараз пільней узіраўся ўніз. Унізе, аднак, скрозь было цёмна, толькі зрэдку штось бліскала – вадзяная паверхня ці, можа, асьветленае наваколье гарадоў-мегаполісаў. Адзіночныя і дробныя агні на такую высь, вядома ж, не пранікалі. І ён падумаў, што, можа, ён пачаў зьніжацца, ці мо зорнае неба апусьцілася на зямлю. Толькі чаму зямля была гэткай сурова маўклівай? Чаму яна так затаілася? Бы набракла горам і гневаў і чакае чаго? У небе ж не было ні гора, ні гневу. Зрэшты, не было й радасьці, гэта ён адчуваў пэўна.

Як на зорным краявідзе заблішчэў коўш Вялікай Мядзьведзіцы, сумны харал загучэў на ўсю моц, толькі ён усё ня мог сыяміць, адкуль? Зьверху, з наваколья, ці ўсё ж са змрочнай зямлі? Або можа, зь ягонай душы? Ён падумаў, што, можа, менавіта з душы, што ён яго нес з сабой. Але адкуль у душы было загучаць незнаёмай мэлёды? Звычайна гучала шмат іншых, ды ўсё ж знаёмых, хоць бы аднойчы ім чутых. Гэтага ж (ён мог сказаць з пэўнасьцю), ён ніколі ня чуў. Значыць, тады не з душы. Зь неба ці, можа, зь зямлі...

Што зь зямлі – то было болей пэўна.

Гэтае адкрыцьцё змусіла яго пільней узірацца ўніз, у зямное цемрыва; зоркі перасталі цікавіць яго – яго болей зацікавіла зямля. Усё ж нешта трэба было згледзець на ёй – там была разгадка ягонай незвычайнай загадкі. Толькі дзе? Але вось палёт ягоны запаволіўся, ён лунаў ужо не сярод зораў, а пад імі, значыць, пачалося зьніжэньне. Здаецца, зьніжэньне па сьпіралі ці што? Музыка гучала аж да нясьцерпнасьці ўрачыста і кранальна. Так, там яўна штось здарылася, падобна – некага хавалі. Але каго? Так урачыста хаваць можна хіба што самога Бога. Але няўжо тут жыў Бог? Усё ж месца Бога вышэй, над усімі і ўсім, створаным ім. Над зямлёй, плянэтамі, зоркамі і космасам. Так, прынамсі, лічыў ён змалку, так было засьведчана ў сьвятым пісаньні.

Ён ужо не апускаўся нават па сьпіралі, ён кружыў над адным, бадай, месцам – чорным хаўтурным месцам у паўночным паўшар'і неба. Рэквіём то гучаў выразна, то заціхаў трохі, і тады ён разумеў, што аддаляецца ад нейкай мясціны – ці не ад крыніцы музыкі? Нейкі час у ягоным становішчы нічога не мянялася – ягоныя кругі паўтараліся адзін за адным, і ён падумаў, што ад яго штось вымагалася. Зрабіць ці хоць бы спытаць? Толькі ў каго? Нікога нідзе не было паблізу, нават і бацькаў прывід тут ужо зьнік канчаткова. Ён быў адзін – у суцэльнай цемрадзі, пад зорным купалам, над цёмнай зямлёй, адкуль імкнула ўвысь і ўшыркі загадкавая музыка. І тады ён наважыўся.

– Каго хаваеце? – хрыплавата крыкнуў у цемру і аж не пазнаў свайго голасу, – гэтак жахліва гучна прагучэў ён у касьмічнай прасторы. Толькі рэзананснае рэха голасу сыціхла ўтары, як зноў жа з тае прасторы пачулася:

– Народ хаваем...

“Які народ? Чаму народ?” – заварочаліся ў ягонай сьвядомасьці недаўменныя думкі-пытаньні. Але вымавіць іх ён не наважыўся: мабыць, тое было ўжо занадта. Усё ўслухоўваючыся, ён стараўся зразумець нешта і, здаецца, пачаў разумець. Канечне, не дарма тут бацька. Але пры чым тут ён, бацькаў сын? Навошта яго прынесла сюды нейкая добрая ці злая воля?

А калі боская воля? І прынесла яго сюды праз космас, цераз акіян не дарма, бо было ў тым нейкае наканаваньне. Мо нават выбар, думаў ён, па-ранейшаму кружляючы і кружляючы ў недаўменны над змрочнай зямной прасторай. Выпісваў у разрэджаным паветры кола за колам, а рэквіем чуў то выразна і гучна, то цішэй, то аддалена. І раптам ён з жахам падумаў: што будзе, калі сыціхне музыка? Куды яму? Як яму? Вярнуцца назад ён ня ведаў як, а ўпасьці на гэтую змрочную хаўтурную зямлю было б жахліва. Падняцца ў космас? Але як? Тое ўжо ад яго не залежала, ён ведаў. Адчуваньне катастрофы ахапіла яго і ад яго ішло, нібы транслявалася ў наасфэры. Можна толькі ў тым і быў нейкі сэнс ягонага тут зьяўленьня.

І ён круціўся, лунаў утары, пад зорнаю высай, усё ня мог даўмецца, што трэба зрабіць, і навошта ён тут? Дзеся чаго? Ратаваць ці ратавацца самому? Але як ён мог нешта зрабіць, калі быў падначалены чужой волі, пазбаўлены ўласнага Я. Праўда, ён адчуваў, што так доўга цягнуцца ня можна, хаўтуры ўсё ж скончацца, колькі б ні цягнуліся. Цалкам магчыма, што зь імі скончыцца і ён.

І сапраўды, музыка стала цішэць, бы аддаляцца кудысь у зямную цемрадзь. Але ён кружляў усё над тым самым месцам, ён не аддаляўся нікуды, – мабыць, ужо не было куды аддаляцца. Толькі штосьці ўнутры ў яго аддалялася ў пачуцьцях, у стаўленьні да тае трагедыі, – рабілася абагульненым, абстрактным, ці што. Глушэла жалобная мэлёдыя, і ён таяў зь ёй разам. Хоць сябе фізычнага ён па-ранейшаму не адчуваў, бы і ня меў свайго цялеснага Я. Але цяпер пачало марнець і ягонае Я духоўнае...

Так цягнулася, мабыць, усё ж доўга, а мо і каротка – ён не адчуваў часу. Можна, гадзіну, а можна і год... І ўжо ён усьвядоміў, што яго самога ў прасторы стала да мізэрнага мала. Краёчак ягонага былога Я. Усё астатняе сасмактала цемра з далёкім, як у пачатку, жалобным гулам, ды зорным касьмічным бляскам утары.

А пасыя не засталася нічога...

ВОСЬЛІК

На зорным небе між чорных верхавін кіпарысаў бліскуча сьвяціла летняя поўня. Яе ясны зіхотны водсвѣт няроўна ляжаў на верхніх камянях доўгай мураванай сыяны, за якой туліўся вузкі бядняцкі падворак з мандарынавымі дрэўцамі на схіле ды двума-трыма каменнымі хлѣўчукамі ніжэй. Ля рогу аднаго зь іх, прыхаваны цѣнем бліжняга кіпарысу, сядзеў чалавек, які, не зважаючы на начны позьні час, ня спаў і нават не заплюшчваў вочы, здаецца, і ня дыхаў нават, толькі чуйна ўслухоўваўся ў кожны гук з навакольна. Як цѣнь ад кіпарысу пасунуўся ўбок, і поўня далікатна кранула зарослы чорную шчэцьцю твар, чалавек, не ўстаючы, пасунуўся далей у цѣнь. Было відавочна, што ён асьцѣрагаўся начнога сьвятла, не хацеў, каб яго згледзелі тут, на гэтым ускраінным гарадзкім падворку, дзе ён, відаць па ўсім, бавіў час, чагосьці чакаючы.

Але побач не было нікога, ніхто да яго не падыходзіў. Вузкая сыцѣжка за нізкай сыяной, што бегла ўсыяж камяністага, зарослага чорным кустоўем раўчука, ляжала пустая, на падворку побач не здаралася ніводнага чалавечага руху. Дзесь у калючым, ссохлым ад дзённае гарачыні быльнягу нязмоўчна трашчэлі цыкады, ды за будынінай на падворку зрэдчасу варушыўся, уздыхаў галодны малады восьлік. Надвячоркам, як трохі сыямнелася, чалавек падабраў у доле рэшту травяных аб'едкаў, пасунуў бліжэй да прывязанай жывёліны. Аднак восьлік не накінуўся на траву, толькі няўцямна паўзіраўся ў незнаёмага чалавека і жаласьліва раўнуў – ён чакаў гаспадара. Але гаспадар прапаў ад учарашняга ранку, і чалавек думаў, як бы ня сталася бяды. Як бы гаспадар не прывёў сюды тых, каго цяпер належала асьцѣрагацца.

Асьцѣрагацца ён стаў даўно, прынамсі, ня першы месяц. Адразу, як ляснула іх сьвятая агульная справа, і яны рассыпаліся, хто куды. Тыя, што ацалелі ад арышту, турмаў ды лягераў, перайшлі горы, знайшлі нейкі прытулак у суседняй, думалася, дэмакратычнай краіне, дзе яны меліся знайсці і падтрымку. Дэмакратыі там, здаецца, хапала, але з падтрымкай мала што атрымалася. Учора ён глухой горнай сыцѣжкай перайшоў мяжу і спусьціўся з гораў назад у гэтую няшчасную краіну, яго радзіму. Якую, не зважаючы на ўсё самае ліхое, прадаўжаў любіць сыноўскаю любоўю патрыёта ці, як некаторыя казалі, – нацыяналіста. Хай будзе і так, ад зьмены назвы

ягоная адданасць краіне і яе гаротнаму люду ня зьменшыцца. Тое ён ведаў пэўна.

Хоць, відаць, тое было нялёгка – некаторыя абставіны пачалі сьведчыць супраць тае яго любові. У гарах ён мог знайсці схованку між зарасьніку і камянёў, але ў горадзе яе трэба было шукаць між людзей. Першы, да каго ён прыбрэў на золку, быў іхны колішні добры сябра, стары мудры гаршчэчнік, што нямала памог ім у іх барацьбе. Але гаршчэчнік, сказалі, памёр сваёй сьмерцю, падкошаны горам ад страты сыноў. Прасіць прытулку ў заплаканай зьнямоглай нявесткі ён не адважыўся. Зрэшты, абсыпаная дзецьмі, тая й ня надта запрашала яго, і ён пайшоў прэч. Памятаў, што непадалёк жывіў студэнт, таксама іхны сябра, якога ён уцягнуў у рух і зрабіў неблагім агітатарам. Але ўжо было ведама, што хворага на сухоты студэнта, адзінага сына ў маці, таксама ўзялі. Цяпер той паволі канаў недзе на сталічным стадыёне сярод тысячаў іншых – бязьвінных зусім і вінаватых хіба тым, што не схацелі жыць пад драпежнай уладай дыктатара. Другі, да каго ён пастукаў у тую ноч, спаў на ўласнай пасьцелі, але ён не пусьціў яго й на парог, сказаў, што сам сядзіць, бы на іголках, – чакае гасьцей у бронекамізэльках. То быў іхны аднадумца – сьвятар, і чалавек падумаў: можа, і праўда, можа, і чакае. Але яму стала крыўдна, а галоўнае – пачынаўся сьвітанак, і было невядома, куды падацца на дзень.

Патуляўшыся па ўскраіне, ён падаўся да вадавоза, якога ведаў зь дзіцячай пары ад сваёй колішняй нянькі. То быў балбатлівы стары, п'яніца і абібок, ён ахвотна ўзяў зь ягоных рук апошнюю ягоную купюру і прапаў на ўвесь дзень. І на ўсю наступную ноч, якую цяпер чалавек дабіваў разам з галодным васьлікам.

Пад ранак, як поўня закацілася за пляскаты дах суседняй будыніны, чалавек устаў і падышоў да варотцаў у завулак. Тут ляжаў глухі начны цень, чорнае прысядзібнае кустоўе добра хавала яго на падворку. Унізе, рассыпаўшыся на павольным схіле, ляжаў сонны горад, месячныя прыцемкі лагодна ахіналі крывыя вулічкі жабрацкіх прадмесьцяў, бязладныя забудовкі каменных, гліняных, саманых сядзібаў. Нідзе паблізу ня бліскала ніводнага агеньчыка, не сьвязацілася ніводнай лямпачкі; прадмесьці танулі ў туманістым месячным сутоньні. Толькі ўдалечыні зьявілі адбіткі сьвятла з-за высокіх дахаў камяніц у цэнтры, дзе высіўся нябачны адсюль прэзыдэнцкі палац, ратуша зь вежай і падсьветленьм гадзіннікам, гатэлі, дзьве паліцэйскія казармы за катэдрай у старажытных, нядаўна мадэрнізаваных кляштарых. Турма месцілася далей, на ўскраіне, і таксама ў кляштары каля рэчкі. То было дужа здатнае месца, у ім

цяпер пляжылі маладыя жышці шмат хто зь ягоных сяброў. Іншых, мабыць, няма ўжо і ў жывых, і наўрад ці знойдуцца калі іх магілкі – гарылы ўмелі хаваць ахвяры – бяз знаку і сьледу.

Стоячы ў месячных прыцемках ля паламаных варотцаў, чалавек рашыў канчаткова: тое ён зробіць сёння, уранку, адкладваць далей было немагчыма. Адклад можа абярнуцца для яго катастрофай.

Шкада, для таго зноў патрэбныя былі людзі; было бязглузда рабіць тое ўпотаі, безь людзей. Толькі на людзях, лепей на плошчы. Але не на рынкавай – мэтазгодна было б на ратушовай. Тую плошчу ён ведаў змалку, туды хадзіў гуляць зь нянькай, затым церазь яе бегаў у недалёкую школу. Там жа ён упершыню спаткаўся са сваім адзіным і такім няшчасным каханнем, а галоўнае – там перажыў колькі хваляючых хвілінаў на сходах і мітынгх, як пасья столькіх гадоў таталітарызму пачала ўстаёўвацца дэмакратыя. Ды не ўсталявалася. А тады плошча раілася ад тысяч людзей пад нацыянальнымі сьцягамі, з партрэтамі колішніх герояў нацыі, пад мегафонныя гукі палымяных прамоваў... Сьвятарныя словы пра дэмакратыю, волю і незалежнасьць хвалявалі болей, чым адмысловае віно, дужа верылася, што ўсё тое хутка настане. Але не настала і, здаецца, ужо не настане. Тыя, што тады зласьліва назіралі за імі з палацаў ды офісаў, са штабаў і казармаў, ліхаманкава рабілі сваю справу і выбіралі зручны для сябе момант.

І яны выбралі яго ўдала, якраз тады, як дэмакраты таго не чакалі, і скарысталіся спосабам, якога не прадбачылі.

Калі дэмакратыя зусім ап'янела ад пачуцьця грандыёзнай перамогі над шматгадовым таталітарызмам, гэтыя на авансцэну палітыкі выпусьцілі Бульдозэр – раней нікому не вядомага правінцыйнага палітыка, за якім у цяньку стаялі іншыя, вядомыя і дужа разумныя. Задума была ў тым, каб Бульдозэрам расчысьціць шлях да ўлады і прыхапіць яе для сябе. Але Бульдозэр аказаўся хітрэйшым за ягоных апекуноў і, зь нечуваным цынیزмам захапіўшы ўладу, не схацеў ні з кім ёю дзяліцца, падгроб усю пад сябе. Сьпярга разাগнаў парлямэнт, пасья па адным перасаджаў у турму нядаўніх хаўрусьнікаў; вядомага крымінальнага аўтарытэта прызначыў кіраваць уласнай бясьпекай. Тым ён зьбянтэжыў лідэраў палітычных партыяў, якія напачатку нібы праглынулі языкі, ня ведаючы, як паставіцца да таго. А як адумаліся, стала позна: іхныя партыі былі аб'яўленыя падрыўнымі і распушчаныя. За тры месяцы Цьнічнай дыктатуры ад нядаўняй дэмакратыі не засталася і сьледу. Парлямэнцкая апазыцыя апынулася на каменнай высьпе ў моры, мітусьлівых студэнтаў з унівэрсытэту перасялілі за калючы дрот на

гарадзкім стадыёне, універсітэцкія будынкi занялі пад паліцэйскія казармы. Прафэсары па адным паўцякалі за горы – на эміграцыю, а тыя, што засталіся, шчыльней зачынілі аканіцы і не паказваліся на вуліцу. Народ стаіўся, сьцішыўся, змоўк у паняверцы, падобна было – зноў засынае, каб не прагнуцца стагодзьдзе.

Чалавек ня меў выразнага намеру каго-небудзь будзіць, тым болей – народ, разумеў, тое было яму не па сіле. Але ягоная неспатольная душа прагнула пратэсту супраць гістарычнай недарэчнасьці, якую ён бачыў у гэтым брутальным перавароце Зялёнай дэмакратыі на Цынічную дыктатуру. Прагу пратэсту ён ня мог задушыць у сабе, яна стала мацней за яго і вымагала ўчынку. Асабліва пасля таго, як за горы даляцелі чуткі, што некаторыя зь ягоных сяброў перабеглі на службу дыктатуры; іншыя на эміграцыі павініліся і пачалі прасіць дазволу вярнуцца. Ён жа вярнуўся тайком, без дазволу.

На досьвітку пачаў неспакойна тупаць нагамі, а затым парывіста зароў восьлік. Тое затрывожыла чалавека, усё ж ён хацеў тут застацца незаўважаным. Але й пайсьці адсюль пакуль не выпадала: было зарана, адзінокі мінак на вуліцы тым болей прыцягваў да сябе ўвагу. Чалавек адышоўся ад варотцаў да арбы з прывязаным да яе восьлікам, ласкава паляпаў яго па шыі. Восьлік даверліва памкнуўся да яго, пацёрся аб яго сьцягном. Бедны восьлік, ён таксама пакутаваў на адзіноце, чакаючы ад чалавека ласкі і разуменьня. Але чалавек нічога ня меў яму даць і ня ведаў, як памагчы. Можа, варта было б яго адвязаць ад арбы ды пусьціць – хай корміцца самахоць. Асабліва, калі гаспадар зьнік надоўга. А мо назусім? Людзі цяпер прападалі ў любы час і дзе хочаш – уначы, з свайго ложку, на кірмашы, у аблавах, на вуліцах і тракцірах. Наляталі гарылы, шчоўкалі на руках кайданкі, і чалавек зьнікаў. Ні суда, ні адваката...

Стоячы ля восьліка, чалавек пазіраў, аднак, на завулак, што ад падворку зьбягаў уніз да шырэйшае вуліцы – ці ня зьявіцца там хто-небудзь. Яму патрэбныя былі людзі на вуліцы, сярод якіх неўпрыкмет мог бы зашпыцца і ён. Ужо няблага разьвіднела, а ў завулку было пуста і ціха. Поўня ня зьнікла зь неба, хоць яе бляск стаў не такі зіхоткі, як ноччу, срэбная яе манэта паволі зачочвалася за хрыбціну недалёкай гары. Чалавек чакаў, што, можа, зьявіцца гэты ягоны недалэгавадавоз ды дасьць рады бедалазе жывёліне. Ды ішоў час, а гаспадар не вярнуўся.

Яшчэ празь якіх паўгадзіны зусім стала відна. Здалёку і зблізку пачаў падаваць свае гукі горад: пошум аўтамабіляў у напрамку

цэнтру, жаночыя галасы зблізку; у ранішнім паветры над прыгарадам пранеслася імклівая чародка галубоў. Ад недалёкага манастыра пад гарой прагучэлі знаёмыя зь дзяцінства глухаватыя гукі звона – да раньняй імшы. Тыя гукі як бы абудзілі чалавека ад ягоных начных клопатаў – здаецца, ягоны час наставаў. На разьвітаньне з восьлікам ён коратка палашчыў яго даверлівую шыю і засыярожліва ўзьняў на плячо невялікі хатулёк, да якога адразу пацягнуў сваю пысу восьлік. Панюхаў і незадаволена фыркнуў – не спадабалася. Пах бэнзыну не падабаўся і чалавеку, але цяпер было не да пахаў. Літровая бутля з бэнзынам была ягонай найбольшай каштоўнасьцю, даражэйшай за жыццё.

На гэтым ускраінным завулку не было ходнікаў, адно – пыльны крываваты прамежак сярод старых каменных сьцен і будынін. Чалавек ішоў пасярэдзіне, як тут хадзілі ўсе. На рагу з шырэйшаю вуліцай трапіўся кудлаты вулічны сабака, які моўчкі збочыў з чалавечага шляху і са спазьнелым здзіўленьнем зьнізу ўгору паўзіраўся ў сустрэчнага чалавека. На шырэйшай, але таксама мала прывабнай вуліцы чалавек пачаў спатыкаць мінакоў – высокая худая жанчына ў чорным несла на плячы кошык з агароднаю зелянінай – на рынак. Жанчына коратка зірнула на яго, незнаёмага тут чалавека з зарослым тварам і даўгімі валасамі, у дужа разношаным, з чужога пляча, цёмным швэдры. На ягоных стаптаных сандалях ляжаў даўно ня кратаны пласт пылу шматлікіх дарог. Але такія цяпер тут спатыкаліся на кожнай вуліцы і не прыцягвалі вялікай увагі. Ён зважліва ўступіў дарогу арбе, што цягнулі за сабой два змакрэлыя ад поту мулы. Мужчыну са скрыпчай двухолкай, накладзенай кукурузнымі пачаткамі, прапушчаць ня стаў і нейкі час ішоў поруч. Мужчына-нэгар тута ўпіраўся ў зямлю босымі нагамі і ўпарта сунуў перад сабой несамавіты агародны набытак. Усё – на рынак. У гэты ранішні час людзі сыпшаліся прадаць, як даражэй, свой бядняцкі тавар, вырашчаны на бядняцкіх прысядзібных лагіках, адарваны ад сям'і, ад уласных дзяцей. Кожнаму найперш трэба былі грошы – на жыццё, на хлеб і падаткі. Бяздонная дыктатарская казна бясконца патрабавала грошай – для войска, вялізнае зграі паліцыі, безьлічы дыктатарскіх спэцслужбаў. У краіне, бы на дражджах, расьлі цэны на хлеб, а разам і памеры падаткаў ды розных плацяжоў, і канца іх росту не было відаць. Тыя, што беглі на рынак з пустымі сумкамі й кошыкамі, кожнага ранку жахаіся ад новых, большых за ўчарашнія цэнаў. Жаночыя твары скрозь несьлі на сабе скруху нязбыўнага клопату – як за меншыя грошы купіць болей, каб накарміць мужоў і дзяцей. То была невырашальная задача, не па зубах ніякаму

матэматыку. Ды й ніякай, самай дасканалай кампутарызаванай навуцы. Бедны, няшчасны народ, што трапіў у такую сьмярдзуючую яму, зь якой не відно было выйсця.

Празь нейкі нядоўгі час чалавек ужо нетаропка крочыў сярод многіх іншых гарадзкіх мінакоў, што чым бліжэй да цэнтру, дык болей высыпалі на гарадзкія вуліцы. Гэтыя ішлі ня толькі ў кірунку рынку. Горад прачынаўся, усчынаўся звычайны працоўны клопат: адчыняліся раньнія крамы, падмяталіся ходнікі, на якія выстаўлялі тавар рамеснікі, ювэліры, гаршчэчнікі; на вешаках разьвешваліся нейкія апранашкі. Крыху пазьней на вуліцах сталі трапляць са сваімі чорнымі кейсамі дзяржаўныя службоўцы, гэтыя з важным выглядам сьпяшаліся мацаваць дыктатуру. У абодвух накірунках па вуліцы каціліся аўтамабілі. Напружаньне асыярогі, што не пакідала яго доўгія дні і ночы, неяк паволі пачало нават меншаць, ён зноў трапляў у звыклы зь дзяцінства асяродак, ад якога быў надоўга адарваны. Добра, што ніхто пакуль не пазнаваў яго, ды асабліва й не ўзіраўся ў ягоны нічым не прывабны твар. Трохі было дзіўнавата, але ў тым горадзе, дзе ён пражыў жыццё, знаёмыя, мусіць, вывеліся, разьбегліся, хто куды. Шмат іх уцякло за мяжу, іншыя апынуліся за дратам ці ў турмах. Астатнія сядзелі ціха, мабыць, перажывалі спазьнелае адчуваньне віны перад дыктатурай і найболей – перад Бульдоэрам. Над гарадамі і паселішчамі гэтай краіны ўдзень і ўначы лунала ўсеабдымная здань страху, якая паралізавала волю.

Чалавек ня быў надта наіўны ў палітыцы і сваімі ўчынкамі ня меў спадзяванкі ўзварушыць народ, падштурхнуць яго на барыкады. І ўсё ж... І ўсё ж нейкая карысьць будзе, думаў ён, выпраўляючыся ў апошні свой шлях. Калі ня зараз, дык потым. Калі аб тым не напішуць тутэйшыя газеты, дык пабягуць чуткі, напэўна, перадасць замежнае радыё. Гэткія ж рэчы здараюцца ня кожны дзень. А ў межах ягонай краіны, дык ці не ўпершыню за сто гадоў. І ўжо напэўна ягоны ўчынак – першы за час гэтай Цынічнай дыктатуры.

Сьцяўшыся ў тугі камяк, чалавек таропка пракрочыў паўз шыкоўны шкляны пад'езд высачэзнага гмаху замежнага банку, дзе, як заўжды, тоўпілася група паліцыянтаў у навяюткай шызай форме. Унізе ля прыступкаў іх чакалі стракатыя ад розных колераў аўтамабілі зь мігалкамі. А крыху далей, пад мэталёваю агароджай царквы, сядзеў нядоўгі радок жабракоў – тых, каму не хапіла месца на цывінтары. Выпетраныя жыццём старэчыя твары, схуднелыя рукі, якія цягнуліся да мінакоў, вочы ўмольна лавілі чужыя позірккі. Лепей было туды не глядзець, даць ім у яго не было чаго. Ён толькі збочыў ад іх на асфальт і тады на каменным слупе агароджы ўбачыў шырокую

абвестку з партрэтамі і паліцэйскім подпісам унізе. Бегла зірнуўшы туды, чалавек аж скалануўся, пазнаўшы ў адным з партрэтаў сябе. Праўда, там ён быў маладзейшы, паголены, з галыштукам. Несумненна, то былі значынцы, якіх шукала паліцыя. Але чаму на царкве? Ці ўжо й вернікі рабіліся памагатымі дыктатуры, зьбянтэжана падумаў чалавек. Зрэшты, а чаму б і не? Царкоўныя герархі працавалі на яе заўзята, мусіць, варта было чакаць таго і ад вернікаў... Здаецца, там была пазначана, і сума ўзнагароды тым, хто іх выдасць. Тады тым болей, каму ня хочацца зарабіць у жабрацкай краіне.

Побач па бруку праімчаліся некалькі джыпаў з рулямі кулямётаў над ветравым шклом. У іх цесна сядзелі крутаплечыя постаці гарылаў у зялёных, пад мяккімі чэхламі касках. Мабыць, куды на аблаву ці ўжо з аблавы, падумаў ён без жаднае, аднак, засьцярогі і схамянуўся. Яму ўжо заставалася няшмат, ягоная роля самапала блізлася да фіналу. На рагу ўжо віднелася паваротка, далей была караценькая вулічка да ратушавай плошчы, дзе хутка ўсё і скончыцца. САМАПАЛ было для яго слова новае, нязвыклае, мабыць, не пазначанае ні ў адным слоўніку, наватвор праклятага часу; здаецца, раней у ім не было патрэбы. А цяпер во такая патрэба зьявілася. Упершыню ён учуў яго з радыёперадачы пра падзеі ў далёкай паўночнай краіне і хутка забыўся пра яго. Аж во пакуль яно не займела непасрэднага да яго дачынення на тым, апошнім для яго паседжаньні камітэту. Як абмеркаваньне падышло менавіта да такой высновы, паўстала пытаньне – хто? Усе дужа задумаліся, ва ўсіх знаходзіліся прычыны. Ён такіх прычынаў для сябе не знайшоў. Прынамсі, па ім плакаць ня будзе каму, а самому ўжо ня прыйдзецца. Тое ўсё і вырашыла.

У прадчуваньні самага для сябе вырашальнага чалавек усё ж захваляваўся. Каторы раз памацаў у правай кішэні бэнзынавую запальнічку, запальнічка была на месцы – хоць бы не падвяла. Учора правяраў, тады спраўна пыхкала слабым сіняватым агеньчыкам. Мабыць, хопіць і слабога. Бэнзын быў гатунковы, самы лепшы на той заправачнай станцыі, павінны загарацца ўмомант нават ад слабой іскры. І ён пакіне гэты свалачны сьвет, грукнуўшы дзьвярыма. Ня дзеля славы – дзеля народа. Трохі шкада, што разам адыдзе і жыцьцё. Але што зробіш? Ня ён першы і, трэба спадзявацца, не апошні.

Бадай, ён ужо дайшоў да апошняй павароткі на плошчу і нават міжволі парадаваўся, што ўсё абышлося. Галоўнае, не спаткаў нікога зь ліку знаёмых, і гэта абяцала ўдачу. Зь нейкага часу ён стаў адзінцам, чалавекам паасобнага кшталту; пара калектывізму для яго мінулася.

Адрываючыся ад рэальнага, ён ужо пераходзіў на адпаведны моманту патэтычны лад, пачынаў думаць у высокіх катэгорыях. Што было для яго жыццё? Асалода? Пакуты? Нейкі абавязак перад людзьмі? Перад Богам? Ні тое, ні гэта. Мала было асалоды і, калі падумаць, няшмат і пакутаў. Іншыя пакутавалі болей. Уся справа, аднак, як да таго ставіцца. Ён меў занадта вялікае адчуваньне гонару і паставіўся да таго надта строга. Ягонія сябры былі надзеленыя большаю схільнасцю да лібэралізму, ён жа застаўся заўзятым рыгарыстам. Асабліва пасля гібелі Яны. Хто яна была для яго? Яна не была жонкаю, не была нават каханкай. Яна была для яго МАДОНАЙ. І яе ня стала. Яна згарэла не ад любові – ад цынізму несправядлівасці. Банальную несправядлівасць яна прызвычалася трываць гадамі, нахабна-цынічнай – ня здолела і двух месяцаў. Калі яе маладзейшы каханак з дэмакрата-філэзафа ператварыўся ў шэфа дыктатарскай прапаганды, жыць яна не стрывала. Яе пагібель, мусіць, стала для чалавека апошнім штуршком да ягонага азарэння.

Да павароткі заставалася дзясятка крокаў, як раптам ён убачыў перад сабой кабёціну ў чорным. Нейкім зьдзічэла-спакутаным позірам тая ўперлася ў ягоны твар, вочы яе раптам расшырыліся, і яна закрычала:

– А-а-а...

На момант ён зьмізарнеў пад тым яе зьдзічэлым позірам, а затым і ад гэтага нямога крыку, не адразу пазнаўшы ў жанчыне маці ягонага студэнта-сухотніка. Пакуль ён сьцяміў тое, жанчына каршуном наляцела на яго і невялікаю сумкай на ланцужку пачала біць яго – па галаве, па плячах, па твары і крычаць:

– Забойца! Забойца! Забойца...

Адчуўшы, што ўсё ў яго рушыцца, ён ірвануўся прэч, на брук, ледзьве ня трапіўшы пад вялікія колы чорнага лэндровэра. Але жанчына не адрывалася ад яго, прадаўжала крычаць, і людзі, колькі іх было навакол і паблізу, паварочваліся да іх – сыпераду, ззаду, з бакоў. Чалавек памкнуўся назад, дзе, як здалося, было трохі вальней, і з усяе моцы прыпусьціў па вуліцы. Мусіць, тое стала яго фатальнай памылкай: кожны драпежнік бяжыць за тым, хто ўцякае. Пабеглі й за ім... Ягоны ж інстынкт самазахаваньня пагнаў яго прэч – каб толькі адчапіцца ад гэтай звар'яцэлай жанчыны. З шырокай вуліцы ля царквы ён завярнуў на вузейшую, на рагу азірнуўся – за ім беглі пераважна мужчыны, але трапляліся і жанкі таксама. Сьледам па вуліцы несся разрознены лямант і крык. Натоп даганятых усё гусьцеў, зьяўляліся новыя людзі – з падворкаў, ці што, далучаліся да тых, што беглі наперадзе. Праз момант яго ўжо сталі абмінаць – з

бакоў і пад сыценамі. Мабыць, справа ягоная рабілася дрэнь. Асабліва, як з-за высокіх сетак тэніснага корту збоч вуліцы выскачылі двое ў спартовых гарнітурах, гэтыя апынуліся наперадзе ўсіх. Іншыя, не адстаючы, беглі й беглі сьледам і, бы зайца ў полі, гналі яго да ўскраіны. Усе крычалі-галёкалі, іх усё большала, а ў яго ўжо не хапала дыхання ад гэтага зьдзічэлага бегу, і ён ня ведаў, што рабіць. І што думаць нават. То было неспадзеўна, несправядліва, няўцямна. Адчуваючы, што захлынаецца гаркотаю ад стомы, ён шаснуў у расчыненыя вароты знаёмага зь дзяцінства прыземістага дому з платанам каля ўваходу. Ведаў, калісь там быў скразны ход на суседнюю вуліцу, можа б там ён адарваўся ад даганяючых. І тут жа зразумеў, што памыліўся – двор перагароджвала суцэльная бэтонная сыцяна, на якую ён скочыў з разьбегу. Яму папчасыліла ўхапіцца рукамі за яе чарапічны верх, і ён кінуў утару нагу. Яшчэ не ўзбраўся наверх, як адчуў прарэзылівы смурод бэнзыну. Па беленым баку сыцяны папаўзлі няроўныя сьмярдзючыя пісягі, хатулёк адразу аблягчэў, і Чалавек абвяла зваліўся на брук пад сыцяну. Спартовыя хлопцы ў тэнісках схавілі яго за рукі, вывелі на падворак, куды зьбягаўся разрозынены натоўп ягоных даганяючых. Усе ўзрушана гаманілі, лаяліся ці спрачаліся нават, але ён ня слухаў. Нехта садраў зь ягонага пляча сьмярдзючы, непатрэбны цяпер хатулёк. Хтось пасылаў у паліцыю. Наўкола раілася рознагалосая гамана. Хтосьці задыхана распавядаў, як згледзеў яго і не адразу пазнаў. Іншыя даводзілі, што адразу кінуліся наўздагон, бо адчулі: уцякае ня так сабе. “Падпальшчык! Ах ты, падпальшчык!” – лямантавала жанчына, і ён трохі паўслухоўваўся, стараючыся даўмецца, што ўсё ж сталася? Чаму? Ці то непаразуменьне, ці злая воля, ці ягоны недаравальны промах? А можа, заканамернасьць, фатальная прадвызначанасьць? Ці... паратунак ад самога сябе? Але што лепей? Узрушана адчувалася, аднак, што ўсё кепска. Для яго даўно ўжо не здаралася, каб лепей. Толькі горш... Гэта не народ, гэта не народ, як сучашэньне, няўцямна гучала ў ягонай сьвядомасьці, і тут жа выразна чулася іншае: а тады хто ж? Хто тады былі тыя, што загналі яго ў пастку? Не прынялі ягонае ахвяры? Ці ён няварты быў для таго ахвяраваньня? Чагосьці цяпер ён ня мог зразумець ад узрушаньня, і няўлад са сваім станам, падумаў: усё ж трэба было адвязаць васыліка...

Нейкі час у яго ўсё пытаіся, чагось ад яго дамагаліся, але ён не разумеў і ня слухаў. Маўчаў ён, калі на падворку зьявілася паліцыя, і купка людзей расступілася, прапушчаючы да яго двух гарылаў у іх сьмецьцэвай форме. Ён не зірнуў у іх твары – ён добра ўжо ведаў тыя нахабныя твары і ніколі не хацеў іх бачыць. Зрэшты, як і твары з

натоўпу таксама. Цяпер яны для яго зыядналіся ў адзін агідна абагулены воблік, ад якога пагрозыліва патыхала сатанінскім злом. Ён нават не дарэчна здзівіўся, як мог столькі трываць іх у сваім нядоўгім жыцці? Мусіць, так думаць было несправядліва, усё ж належала аддзяліць адно ад другога. Але цяпер штось разьдзяліць ён ня мог. Штосьці ў ім скранулася са свайго звыклага месца і назад не трапляла...

ЗМ ЕСТ

Вуціны статак
Кошка і мышка
Пагібель зайца
Хвастаты (сучасная казка для дарослых)
Хутаранцы
Аб'яднаньне
Абязбожаны люд
Тры словы нямых
Сонца ў ваконцы?
Новая цывілізацыя
Пахаджане
Насарогі ідуць
Вежа
Байкі жыцця (трыпціх)
Галоўны крыгсман
Маленькая чырвоная кветачка
На поўню
Камень
Музыка
Восьлік

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год